

A MAGYAR KORONA FELETTI KÜZDELEM

A XVI. SZÁZADBAN,

Jakab Elek-től.

(Olvasta az erdélyi Muzeum-egylet 1861 márt. 23-án rendkívülig tartott tudományos ülésében.)

A korona és királyi jelvények törvényes bírása és az alkotmány értelmében való megkoronáztatás a magyar királyi méltóság törvényszerűségének fő feltétele levén: a hazai történelem ezt illető részletei kiváló figyelemre méltók. Ilyen, századokra ható következményeinél fogva, ama kettős nagy esemény: hogyan voltak addig s maradtak Budavárának Szolimántól való bevételekor 1541-ben a magyar korona és királyi jelvények Izabella, I. Zápolya János özvegye kezén? s ugyan attól s kiskorú fia, II. János Zsigmond választott királytól mi módon jutottak ismét 1551-ben a Habsburg-ház, s jelesen I. Ferdinánd király kezébe s birtokába? A bevégzett tények állampolitikai elve, elegendő erkölcsi és anyagi erőtől gyámolítva, akkor is, érvényes volt ugyan, mint azelőtt és azután, s ennek nyomán Ferdinánd magyar királyságát magával a két évtizedes tényre lehetett indokolni, mit azóta három század erősített meg: mindazáltal a történetírásnak, a nélkül, hogy bántólag kívánjon illetni ténylegességen gyökerezett oly állapotokat, miknek később magán szerződési vagy közjogi alapok lőnek kölcsönözve, még is meg kell határozni azon viszonyt, melyben azok az ősi és írott alkotmányos jogok s kétoldalú kötések irányában állnak, — ez mellőzhetlen tiszte. A hazai történetek fontos mozzanatainak okaikkal és eredményeikkel együtt, nyomonzásában és kiderítésében főczél a tévedések oszlatása, a bizonyos tudás. A nemzet életébe vágó kérdések körül kifejtett történeti igazságok a hazafiak öntudalmát élesztik és erősítik, a nemzeti szellemet termékenyebbé teszik. Az erre törekvés az emberi léleknek a való után sovárgó természetében van; nem hiu kedvtelés, nem kételytámasztó szörszálhasogatás műve az. A történetnyo-

mozó ez által inkább a tudománynak kíván használni s jövőidőknek és embertyomoknak kezébe vezérfonalat nyújtani, hogysem a már érvényre jutott, sőt — ha t. i. az lehetséges — elévült fogalmakra s jelenkorbeli meggyőződésekre kívánjon izgatónak hatni. Azonban a történetek szükségszerű egybefüggéséből valamint azon tényből, hogy minden tisztába hozott nagy igazság alakítólag hat az életre, származik a történelem azon varázs ereje, hogy a midőn a multak tanúságait a jövőidő eligazodására nyomozzuk, lehetlen egészen kikerülnünk azt, hogy kivált gyöngéd természetű kérdéseknél az eredmények némi hatást a jelenkorra is ne gyakoroljanak. Az értekezésem tárgyává választott kettős esemény kitéstázása körüli nyomozódás a fennérített tekintetekon kívül még azért is érdemes figyelemre, mivel ha áll is az, hogy Ferdinánd a korona visszaszerzésében több diplomatiai sőt olykor erőszakos mint törvényes eszközt használt: azt a fennforgó korszak történeteinek alapos tanulmányozása után még sem lehet elvitatni, hogy Magyarország népei a kettős királyság versengéseitől, valamint az ezekből származott polgárháboru harmadfél évtizedes nyomoraitól csak ezután szabadulhatott meg, s hogy az egymás erejét felcémlesztő két fél királyság helyett, Magyarország mellék tartományaiival egy megszthatlan királysággá, Erdély némely magyarországi részekkel külön fejedelemséggé, mindkettő önezélő és háztartásu államá csak ennek következésében lehetett.

A korona és királyi jelvények magyar államjogi fontosságát az Árpádok tronjáért századokig küzdött Habsburg-ház jobban ismerte mint Szolimán és Izabella, s legalább is igen ugy, mint Martinuzi; volt alkalma megtanulni ezt Otto és Venczel, I. Károly, III. Fridrik és I. Miksa, leginkább

pedig I. Zápolya és uralkodó-ház-alapító feje I. Ferdinánd példájából. S ha tán ezek feledve lettek volna is, emlékeztetbe hozták Magyarország államférfiai: az ősz Várdai, Oláh, Nádasdi és Serédi, valamint az Ország-Rendek is, figyelmeztetvén az uralkodó-házat arra, hogy a török által elfoglalt déli részeket, Erdélyt s a koronát, mint az ország egységének jelképét visszaszerezni igyekezzen; de emlékeztetbe hozták ellentörekvéseik által a török Porta, az erdélyieket titkon mindig gyámolító I. Ferencz és II. Henrik francia királyok, s leggyakrabban — bár mindig több-kevesebb önzéssel és ravaszsággal — maga Martinuzi is. Azt a roppant különbséget, mit a magyar nép a koronás és koronázatlan király között lát, s ehhez képest iránta csaknem bálványozó tisztelettel és engedelmességgel, vagy kiesinylő sőt daczoló megvédéssel viseltetik, az ő értékre megmutatta I. Zápolya és Izabella uralkodása is, kik közül az első oldala mellől 1527—1528 nyg rebentette szét az ország legnagyobbait koronája elvesztése, mint a polyvát elszórja a szél; az utolsó pedig éppen a mint maga köré csoportosította volt jóakaróit és ellenségeit, míg a korona nála volt: oly gyorsan szállott alá királynéi magasságából, a mint azt nem Gyulafejevár, hanem Pozsonvára örzé. Mert a magyar királyság fogalma korona nélkül esonka fogalom, minek csak fél valóság felel meg; a koronázatlan király hatalma csak bitorlott tekintély, minek szilárd alapot semmi nem adhat. Ülhet valaki a magyar királyi széken, de valódi királylyá, a magyar nemzet tisztelt és szeretett urává csak a korona bírása s az ahhoz kötött alkotmányos föltételek teljesítése utáni megkoronáztatás által lesz.

Természetes volt, hogy Ferdinánd és magyarországi hívei Szent-István koronájának, különösen pedig Erdélynek visszaszerzésére — ámbár nem mindig ugyan azon uton, de a végeztelben mindig teljesen egyetértve — igyekeztek; valamint másfelől Szolimán politikájának sarkpontja is a volt, hogy mindkettő a királyi özvegy és escesemő királyfi kezében maradjon, inkább „fél-sz“ gyanánt a Habsburg-házra nézve, mintsem azért, hogy a korona akár az egyik, akár a másik fejére tétetvén, a neki csak háromfelé szakadtan nem félelmes Magyarországot kormányuk alatt egyesítse. Valóban ama kincseknek 1541-ben a Budáról kiszorított királyné kezében hagyása, s később 1550—51 az alig tíz éves János Zsigmondnak okvetlen megkoronáztatása iránt kiadott nagy-urí Fermán, valamint a lengyel királyhoz szintén ez értelemben tett szultáni nyilatkozat, azon tényekkel vetve egybe, a mik és a mint azok e tárgyban idővel előfordultak, e felfogást csaknem megingathatlan történeti való értékére emelik. Eszköz volt — mint többnyire lenni szokott — a hatalmasok kezében a születel cézél az elburkolt valódinak elérésére.

Vessünk csak egy elemző pillantást a cselekvő egyénekre, s az általuk szőtt események mozgató rugóira. Ferdinándnak a korona magáért a koronáért kellett, mint a mely két ország jogszerű bir-

tokezimének viseltéképét; a Portának és Martinuzinak azért, hogy azzal minél több előnyt vívjának ki önrészőkre, s amazt a két ország egyesítése által birtoka s hatalma növelésében akadályozzák. Hát Erdélynek, Izabellának s valódi híveinek mi volt végezteljük? Vesse össze bárki ez egész tíz évi küzdelem irott adatait, tisztán körvonaloza sehol sem látandja. A királynének férje trónján s jogköreben megtartása? Vagy fiának azokra segítése s eként Magyarországnak vagy Erdélynek alatta önállósítása? Valóban szinte lehetlen megmondani. Mert a Porta parancsai s Petrovics rejtve tartott tervei szintoly kevésbé tekinthetők Erdély nyilvános akaratának, mint a miket Martinuzi fegyverrel és vesztegetéssel olykor az itt tartott országgyűlésekre erőszakolt. E férfiak a legpéldásabb hűség és önfeláldozás s olykor a legnagyobb erkölesi bátorság és erély mellett is — ugy hozta a viszonyok kényszerűsége — a náluknál sokkal hatalmasabb küzdőfelek akaratlan eszközeivé, gyakran játéklabdáivá lőnek. A mint Szolimánban a szándék ösztönösége: ugy hiányzott Izabella híveinek nagyobb részénél azon mélyebb politikai számítás és következetes kitartásu akaraterő, melynek egyedül fogott volna sikerülni az, hogy a gyermek János Zsigmond, atyja koronáját másodsor, és most az elsőnél sokkal több közjogi következménnyel fejére tegye. Sőt Izabellában sem volt meg azon magas becs-szomj s női jellemérő, mely egy angol Erzsébetet és habsburgi Mária Therezziát lelkesített. Innen az oly rendkívüli következményű dynastiai és népjogi ügynek mindkét részről oly húzó-halasztólag, gyakran ugy meglankadt erélylyel, ritkán elég önfeláldozást tanusítólag védeése, félig elmenés a Gondviselés vagy az események által kijelölt jó uton, s újból visszazárás, a legbiztosb eszközöknek — néha legsikeresebb használatuk után — ismét félredobása, olykor fölemelkedés a valódi hazafi- és államférfiság kellemelkedésével, máskor ismét aláesülés a magával jöltehetetlenség állapotáig.... Azonban azt még is el kell ismerünk, hogy e tíz éves politikai és erkölesi harc kimenetele iránti kétségcredményezte, hogy a német katonaság a korona és Erdély kézbekeverithetése végett Erdélybe erőszakosan benyomult, ez elszaggatta a Ferdinánd és Szolimán közötti öt évre kötött frigylevetel, hontalanná tette a királyi özvegyet és árvát; mi aztán a Szultánt, a királyné híveit és az országot egyiránt elhatározóbb lépésekre bírta. A döntő esatát Martinnuzival és Ferdinánddal szemben elvesztvén, elvesztették a koronát is; de a hazafiak rokonszenvét s azzal magát Erdélyt nyerték meg: fáradalmuk egy lustrum után, megtermette gyümölesét. Miképpen? Ez értekezés végén érintve lesz.... A küzdőknek egy újabb korszak — a következő évtized történelme fényes elégtétel-adással tartozik.

Előadásom hitelességére nézve meg kell általában jegyezmem, hogy én kútfék gyanánt vagy csak egykoru, vagy a tárgyalás alatti korszakhoz közel időben élő és író, a leirt dolgokkal közvetlenül ismeretes, és így szava-bévehető történet- és em-

lékirókat használtam; későbbi századok íróitól ha műveik kritika nélküli utánírások, semmit, vagy csak egyes okleveleket, a jelesbektől is csak hiteles adatokat s megállapított tényeket vettem át, kijelölve mindannyiszor, valahányszor új kútfőt, adatot, vagy tényelőadást idézek: honnan vettem, sőt a bizonyító és tény-elhatározó helyeket szóról szóra — a szokott idézési jegyeket is feltéve — igtatom be, a miből az olvasó egyszersmind azok hitelességét is megítélheti. Ez általános elv alól csak Bethlen Farkas és Bucholtz történeti műveit veszem ki, kik közül egyik egész századdal, a másik hárommal élt később, mint a mikorra értekezésem tárgya esik. De hogy ennek daczára az ő szavuk Erdély történeteiben nem csak elfogadható, hanem kivált a Bethlené egyenesen döntő, alább indokoltan lesz előadva.

Tárgyam, a felvett korszak és főbb egyéniségek imez általános körrajzát hadd egészítsék ki, adják meg annak kellő alaki arányát és kiszínezését maguk az események.

Kérdésem első ága, a korona I. Zápolya alatti történetének rövid előadását teszi szükségessé.

A mohácsi vész napján — aug. 29. 1526 — a magyar korona és királyi jelvények Perényi egyik koronaőr gondviselése alatt voltak s törvény szerint Visegrádvárában kellett őriztetniök. Azonban Perényi, tán a hazát fenyegető vést látva, tán fejében királysági ábrándokat forgatva, Bécs és Pozson közeléből elszállítván: hol Siklóson, hol Temesvárt tartotta. A midőn I. Zápolyát a tokaji honfi-gyűlés octob. 17-én magyar királynak kikiáltotta, Perényi is ott volt. Ez kezesség volt arra nézve, hogy választottjuk a koronáról rendelkezhetik. Később nov. 9-én az tinnepélyes királyválasztáson Székes-Fejérvárt ismét megjelent, s 10-kén I. Zápolya, az új király meg lön koronázva. Perényi szolgálata jutalmául koronaörré s erdélyi vajdává lett s egyszersmind Sárospatakvárát s városát, melyet a mohácsi ütközetben elesett Palóczy Antaltól tetteleg foglalt volt el, örökösen adományul nyerte. Ferdinánd, neje s családi szerződések jogczímén Zápolyát nem sokára megtámadván, s előbb Budáról, azután egész Magyarországból kiszorítván, mintán pártfeleitől dec. 16. ő is királynak lön választva, Perényi, azon írásbeli biztosításra: „hogy kegyelmet nyer, a korona és Sárospatak kezén marad s erdélyi vajdának kineveződik,“ — a koronát és koronázási jelvényeket Ferdinándnak is kiszolgáltatta, a ki magát Budavárában 1528. nov. 3. nejét 4. meg is koronáztatta, a koronázási jelvényeket ő is, mint Zápolya, Perényinél hagyván. Az alatt, a mig Ferdinánd Zápolyával hadat viselt, Perényi az ország ezen kincseit kemény szekrénybe rejtve, magával szerémségi birtokába, a Pécs és Eszék között levő Siklos várába vitte; azonban midőn 1529 nyarán Szolimán, János segítségére Magyarországra beindult, tartván attól, hogy a szul-

tán csapatai hozzá is elszágulhatnak, azokkal együtt sárospataki várába indult, s Szekszárdhoz nem meszsze, Kajdácson a Sár vize mellett éji szállásra megtelepedvén, Szerecsen János, Zápolya által kinevezett pécsi püspök 200 lovassal s 500 gyaloggal őt megrohanta, katonáinak egy részét leölte, magát, nejét, gyerekeit és a koronakincseket rejtő szekrényt tartalmával együtt — Istvánffi szerint — Sopronba, Lindvai Bánffi Jánoshoz küldötte; Budai Ferencz Kaproncza vagy Stupenitza várába küldöttnek állítja. Mikor Szolimán Mohácshoz ért, Bánffi a koronát Perényivel együtt elébe vitte, ez őt megfeddvén, urának és királyának kezébe adta, de a koronát — a mint Istvánffi írja — a magyarok nagy megütközésére, Buda ostroma és visszavevése, sőt Bécs elleni hadjárata alatt is magánál tartotta. Azonban Bécs alól 23 napi sikertelen ostrom után 20,000 ember vesztéssel visszaveretvén, tán éppen ennek indokából alá jöttében Budán Jánost fölkereste, a koronát és királyi jelvényeket neki vissza- és kezébe adta, sőt tőle Perényinek is hümbocsánatot kért és nyert. Ezóta ama szent jelvények Budán Zápolya kezében s hivei őrizete alatt állottak ¹⁾.

Eny nyit az elsőről.

¹⁾ Wolffgangi de Bethlen etc. Historia de rebus Transylvanicis etc. II. Kiadás, Szeben 1782 I. könyv 70. l. Jászay, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, Pest, 1846. 8-adr. 176. l.

Gróf Mikó Imre, Erdély külviválása Magyarországtól, Pest, 1860. 4-dr. 39. l.

Istvánffi, Nicolai, Pannonici Histor. sat. Editio Novissima in folio Viennae MDCCCLVIII. IX. könyv 86. l. XI. k. 104—105. l.

Ezen kútfők, hitelességére nézve a következőket látom szükségesnek megjegyezni, jelesen Bethlen Farkasra nézve. Ő 1630 született s meghalt 1679-ben dec. 30. tehát egy századnál is később írta ugyan idézett művét, de hogy teljes hitelességet érdemel, bizonyítja a következő okok. Először ő, korában általános ismeretes nagy tudományu férfi volt, I. Apafinak hosszasan volt tanácsosa, s 1675—78-ig Bethlen János helyett pótlo, 1678—79-ig rendes cancellar; tehát mint ilyen, a fejedelmi őszesz levéltár rendelkezése alatt állott. Hogy ő élt az alkalommal, bizonyítja az, hogy oly okleveleket, békekötéseket, szerződések közül művében, melyeket eddigelő egy történetírónknál sem látunk, ilyenek: a váradi békekötés, a spirai szerződés, Ferdinánd, Izabella és Martinuzi számos eredeti levelei sat. Már akár ő fedezte fel ezeket, akár más egykoruak elvesztett műveiből vette át, a fentartás érdeme az övé; azok az ő írói talentuma és művei hitelessége felől egyiránt tanubizonytságot tesznek. Másodszor, maga írja történeteiben, hogy az előtte élt Szamosközy írott történeteiből azt, a mi czéljára tartozott, felhasználta. „Ex Historia — így szól ő maga — per Stephanum Szamosközium conscripta, quidquid ad praesentem hanc nostram Historiam necessarium videbatur, summa fidelitate depromimus.“ (Bethlen Farkas, Tört. VI. köt. XV. könyv 465. l.) Az is bizonyos, hogy Brutus Mihály kiadatlan történetit is használta, mert maga több helyen felhoz belőle egyes részleteket. Így p. o. a koronának Felvinczen Castaldó által erőszakos elvételét (Bethlen Farkas tört. I. köt. 490. l.) Már pedig mind Brutus, mind Szamosközy egykoru, kitűnő tudós, lelkiismeretes író volt, egészen illetékes arra, hogy szavaikat meghallgassuk. Brutus 1525 született. Florencz történetének igen szabadelvű megírásáért Olaszországból szám-

(1540.) Zápolya 1540-ben jul. 22. Szászsebesen meghalván, országának és a koronának tényleges örököse, özvegye Izabella lön. Azonban Ferdinánd mindkettőt kérdés alá vonta, s Izabellát előbb szépen kérve, azután haddal támadva meg, az 1538. febr. 24. Nagy-Váradon férje és közötte kötött békeszerződés teljesítésére kívánta birni, melynek 7-ik pontjában ez áll: „János király megegyezik abban, hogy ha bár most

nőtlen, de halálakor még is fia maradna, egész Magyarország minden tartományával és alávetett részeivel (természetes, hogy a korona is ide értetett) azonnal tetteleg Ferdinándra és örökösire szálljon^{a)}; fia ellenben örökölje atyja minden örökségét, várait, városait, uradalmait sat. melyeket Ferdinánd bárhonnan visszaváltani köteles, — s ezek

üzték s jött Bécsbe, hol akkor Báthori Istvánnal, II. János (Zsigmond) választott király követével megismerkedvén, annak fejedelmé választása után Erdélybe költözött s itt éppen a Báthori meghagyásából írta 1573-ban Erdély történeteinek folytatását, ott kezdve, hol Bonfiniusé megszakadt, s lejött 1552-ig, tehát éppen azon korszakig, melyben értekezésem tárgya végződik. Barátaihoz s pártfogója Báthori Istvánhoz írt több levelei gyanítják ugyan, hogy Izabella, II. János sőt Báthori István uralkodását is megírta, de ez még eddig constátíván nincs. Többnyire N. Enyeden lakott, ott gyűjtötte művéhez az anyagot, ott kezdte el azt összeállítani, mignem Báthori lengyel királyválasztván, vele Lengyelországba ment. Egy, Krakóban 1575-ben költ levelemben, melyet Békes Gáspár erdélyi egykori hatalmas főúrhoz, az ő pártfogója- és barátjához írt, tudósítván őt, „hogy a mint hallja, a király levéltárában az erdélyi történetre tartozó nevezetes régi emlékek, országos szerződéses törvények, kir. rendeletek s fejedelmi levelek vannak, — kéri: eszközölné ki, hogy ő azokat használat végett kapja meg.“ Adatai bizonyítják, hogy meg is nyerte, hogy ő azokat a feldolgozásnál használta, s történeteit a lengyel király nem csak olvasta, de azokra itt-ott saját kezével jegyzéseket tett, így p. o. Forgács azon előadásáról, jegyzéseket tett, így p. o. Forgács azon előadásáról, hogy János Zsigmond születése törvénytelen lenne — azt jegyezte Brutus kéziratába: én ezt soha sem halgottam. Báthori István 1586-ban meghalván, Brutus Rudolf udvarába ment át s ott folytatta történetírását. Meghalt 1593. Erdélyben, Fejérvárról, hová Ferdinánd engedelméből látogatásra ment volt. Halála után hat évig Jósika István erdélyi cancellártól erőszakkal vette el s vitte fel a császári könyvtárba (Istvánffi, XXXI könyv 444. l. az 1598-dik évről. Chmel, Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek I. B. pag. 607—608. Pray, Index libr. rariorum P. I. pag. 202. Kurz (Anton) Magazin für Geschichte, Litteratur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens sat. Kronstadt, 1844. Gött I. köt. 43—66. l.) Gróf Kemény azt gyanítja, hogy Jósika István nem az eredetit adta át Petznek, s azért vonakodott oly hosszasan, hogy e czéjét kivihesse.

Szamosközi (régí írásainkban Zamoskeozy, a latinokban Stephanus Zamoscius), szintegy egykoru, született Szahmármegye hason nevű falvában, atyja Fejérvárra telepedett át, s mint polgár, fiát itt neveltette. Legelőbb Boeska István figyelmét vonta magára, ki őt saját költségén külföldi Akadémiákra küldötte, majd Báthori Zsigmond fejedelmek ajánlotta; midőn pedig ő lett Erdély fejedelme, a gyula-fejérvári káptalan levélcseréjévé (Requisitor Litterar.) egyszersmind udvari történetírójává tette. Szamosközi Erdély történetét 1526-tan kezdve, Rákóczy Zsigmond koráig írta meg tömött irmodorban, kellő komolysággal és nagy okmányi előkészülettel, mely tudományát, éles ítéletét s történetírói egyenességét egyiránt mutatja. Művének ezime: „Stephani Szamosközi Rerum Hungaricarum Pentades VII.“; melynek kinyomatására Boeska fejedelm végrendeletében 2,000 forintot hagyott, de a végrehajtók azt teljesítetlen hagyták. E munka sokáig meg volt a fejérvári káptalani levéltárban, később valaki által elvitetett és soha többé vissza nem tevődött. Hogy Beth-

len Farkasnál volt az, vagy annak valamely másolata, bizonyos a fennebbiekől, de hogy nála veszett volna, állítani nem lehet. Szamosközi Pentadeséből ma csak az V-iknek IV-ik könyve van meg, elején csakán, a gr. Kemény példányában a XI. levélből és félből, továbbá ugyanazon Pentades V. könyve, mely XIX. ívet tesz, végre a VI. Pentadesnek I. könyve, mely — bár közben közben vannak hézagok, de meglehetősen tömött írásban XC. lapot tölt be. Tehát a VII. Pentadesből maradt fenn mintegy harmadfél, a mi 120 kézirati ívet tesz, a többi mind elveszett.... Hogy Szamosközi korának legjelesebb történetírója volt, bizonyítja azon becsültetés, melyben a fejedelmek előtt állott, továbbá ily című műve. „Aualecta Lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia Antiquitatum, Patavii 1593. 8-drét.“ második kiadás: Francofurti Maen. 1598-an, ívrét, melyet az akkori európai tudósok nagy tetszéssel fogadtak, valamint: „De originibus Hungaricis,“ című könyve is, mely Topeltinus kezén megfordult s melyet mások is emlegetnek; végre Rákóczy Zsigmondnak egy 1607-en octob. 5. Zamoszy, másképpen Zamoskeozy Istvánnak, mint fejérvári káptalanbeli levélkeresőnek, azon levéltár ügyei és a haza történeteinek megírása által szerzett érdemeiért, Fejérvárról egy nemesi udvarfelket adományozott a Szentgyörgyi-kapura menő utzában, Galopi Farkas és iktári Bethlen Gábor ugynevezett Gesztiféle háza szomszédsági közt. (Bethlen F. Tört. VI. köt. Appendix 541. lap.) Ugy vélem tehát, hogy Bethlen Farkas akár Brutus, akár Szamosközi után írta legyen meg idézett művében az értekezésem tárgyát magában foglaló korszak történetét, előadását bizvást elfogadhatom, mert hogy ezeket történeti megírásánál használta, azt az előadatokon kívül az is bizonyítja, hogy a gr. Kemény gyűjteményeiben ma is fenn levő Szamosközi-féle Pentades-törödékekből — a mint gondos összevetés után meggyőződtem — valóban, némi apróbb írási változtatásokkal, egész lapokat írt át; a fennebb idézett s nyomtatásban legelsőben Bethlen által közölt diplomatikai adatokat pedig valószerűen a Báthori István gyűjteményéből kapta meg Brutus, s utána közölte Bethlen. Miről azonban azon okból, hogy Brutus történeti műve Erdélyben csak a maros-vásárhelyi levéltárban van meg, melyet nem hasznáhattam, határozottan nem szólhatok. Csak azt jegyzem még meg, hogy én ez értekezésemben Bethlen Farkas idézett művét használtam, keresztnevét mindig ismételné szükségfelettinek látom.

Jászairol tudva van, hogy jeles műve többnyire mind a bécsi udvari levéltárból vagy máshonnan nyert eredeti oklevelek nyomán készült.

Gróf Mikó értekezéséről is áll ez; ez is nagyobbára szintegy eredeti és első kútfók után, gondos összevetéssel van írva, melynek ténymegállapításait elfogadhatni.

Istvánffi Miklós született 1538. meghalt 1615-en; 1551-ben, ezen koronaharcz bevégeztésekor 13. éves volt, majdnem minden hivatali fokon átment, a hazát mint katona is szolgálta, II. Miksának és II. Rudolfnak kedves embere, 1587—1608-ig nádor-helyettes s egy pár évig cancellár volt, Erdélyben 1598-ban Rudolf által Báthorihoz küldött követ, és a törökökkel való békekötésben biztos sat. Ily adatok művének kútfői becsét s illetkességét eléggé indokolják.

a) Bethlen, II. k. 242—243. ll.

hez adja még a szepesi herczegség czimét; de a mig Ferdinánd Szepes várát (Olvasóim tudni fogják, hogy ez a Zápolyák ősi birtoka volt, innen neveztetvén szepesi grófoknak; s éppen e volt azon Achilles-sark, melyen utoljára is a Ferdinánd és II. Zápolya János (Zsigmond) közötti trónviszály kérdése megfordult, mert Ferdinánd ezt zálogosította volt el leghatalmasb párthívének, Thurzó Eleknek) a királyné birtokába nem adja, addig ő se léphessen Magyarország birtokába¹⁾. A szerződés kihirdetése mindkét fél által alkalmasnak tetsző időre lön halasztva²⁾. Azonban e szerződést egyik országrész törvényhozása sem hagyta helyben, sőt az aláírás után nem sokára mind a két király tetteleg felbontotta; e felett a kihirdetés is soha nem foganatosítván, természetesen, hogy ily hiányos szerződést a királyné és kormánya törvényerővel bírónak nem tekintett, alkotmányos uton keltnék s kötelezőnek nem tarthattott. Ez alapon kezdette meg Ferdinánd Izabella ellenébeni fegyveres keresetét.

Legelső alkudozó volt 1540. october táján gr. Salm Miklós, Várdai, Perényi, Thurzó Elek és Révai Ferenczel s több magyar főurakkal együtt, a kik Pels Lenárd főhadvezérrel tekintélyes hadsereg élén jöttek Buda alá, hogy a királynét a váradí szerződés teljesítésére kérjék fel. Ezek azonban az alkudozást a támadással october 20-án egyszerre kezdvén meg: Izabella által elutasítottak s ostromló seregök visszaveretett. „Nekik nem kell — úgy mondának — oly alkudozó fél, mely egyik kezében olajágot a másikban fegyvert mutogat.“³⁾ A második kísérletet gróf Gorka Endre poznáni várnagy és felső lengyelországi kapitány és Cyar-nahorzky (mások szerint Kvarkovszky)⁴⁾. Endre prépost, lengyel közbenjárók, Roggendorf főhadvezér katonai támogatása alatt, tették. A követek erőlyesen sürgették a békét, Izabella is hajlandó volt rá, minek következtében bizonyos föltételeket kívántak megállapítani, melyek szerint: „Izabella Magyarországot — e kifejezés alatt értetnek az Erdélyhez tartozott tiszai részek — a koronával együtt Ferdinándnak azonnal, ez Izabella fiának atyai örökségét két év alatt adta volna vissza; addig pedig mindkettőnek tisztességes lakás adatott volna Magyarországon; jelesen elsőben ígérték Budát vagy Kassát, de úgy, hogy királyi őrizet alatt legyenek; azután Pozson várát és városát — Bornemisza előadása szerint Nagy-Szombatot és 25,000 forintot; Verantz szerint 15,000 magyar arany forintot⁵⁾.

(1541) Söt 1541 mártius 22-én a pozsoni országgyűlési RR. is küldöttek át e tárgyban Martinuzihoz (ad quemdam Reverendissimum) követeket s bizonyos egyezkedési pontokat¹⁾ Azonban a javasolt föltételek, részint: „mint a királynéra nézve megalázók, s őt kevéssel több és erősebb jogu egyezkedő társának csaknem foglyává tevők, részint pedig azért, mivel azokban Magyarország szabadságaira és alkotmányára nézve semmi biztosítás nem volt, továbbá, mivel — Verantz szerint — az alkudozás utósó stadiumában pénzigéret nem is tétetett²⁾, de végre, mivel az is tudva volt, hogy Ferdinánd a Zápolya-birtokok nagy részét Thurzó Eleknek és Révai Ferencznek zálogosította el, kiknél azok hatalmukért, pénzükhöz tett szolgálataikért anyuyira ben voltak, hogy nem lehetett remény, azoktól azon jószágok visszazavehetése vagy visszavenni akarása iránt“ — Martinuzi, Petrovics s Izabella más tanácsosai által elfogadhatóknak nem találvtván, az alkudozásnak kívánt sikere most sem lett. A királyné újból megkísérlette ugyan a lengyel követekkel és a budai polgársággal egyetértve Bornemisza Gergely által a Roggendorffal való kiegyezkedést. Készült is erről egy iromány, melyben a fővezér ígérte: „hogy a király minden Budán levőknek megkegyelmez, kik Ferdinánd ellen fegyvert nem fognak, Magyarország régi szabadságait megtartja, a magyar várakba és jövedelmekre német tisztartót nem tesz, a királynénak és fiának megadja János király minden birtokát, s a melyeket zálogha tett, kiszabadítja³⁾; de foganatonélkül: Martinuziék az elsöket a várból kiutasították, az utósót felségsértőnek nyilatkoztatták.“⁴⁾ A Bebek Imrével való egyezkedési kísérletet mellözöm, mivel Izabella azon megbízottjának eljárását érvénytelenítette azon nyilvános kijelentése által, hogy az megbízatása körén tulesapongva járt el⁵⁾.

Meghiusulván a békés kiegyezkedési kísérlet, fegyverre került a dolog. Izabella hivei hőiesen védtek a várat és királynéjokat mind addig, mig a török segítség 1541. augustus végén megérkezvén, Ferdinánd seregét egyesített erővel szétverték s a várat felszabadították. De ebben sem az ország-nak, sem a királynénak és hiveinek nem lön öröme. Szolimán ugyan is részint Ferdinánd elleni boszujától gyulasztatván, részint Izabellának tanácsosaivali meghasonlását, sőt magának az országnak az oligarchák nagyravágyása s párttusái miatt elgyengülését látván, eltökélette magában, hogy Budavárát magának tartsa meg. E szándékát ki-mélettél, de határozottan s oly hozzáadással adatta

¹⁾ Bethlen, II. k. 246—247. II.

²⁾ Bethlen, II. k. 260. I.

³⁾ Podhradszky J., Eredeti két magyar krónika, Pest, 1833 8-dr. 31, 43, 75. II. Ennek hitelessége mellett maga az eredetiség elegendőleg szól.

⁴⁾ Hatvani Mihály, Történeti Zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből Pest, 1859. 8-dr. 213 I.

⁵⁾ Podhradszky, sat. 34—35. II.

¹⁾ Martini Georg. Kovachich, Sequiciens. Supplementum ad Vestigia Comitior. apud Hungar. sat. Budae, 1801. III. köt. 165—166. II. Ennek is tárgya s kútfői természetete szól önmagáért.

²⁾ Kovachich, Scriptor Minor II. k. 138—139. II.

³⁾ Podhradszky sat. 46. I.

⁴⁾ Podhradszky, sat. 36, 39—40. 73—74. II. Verantz, Scriptor. Minor. II. köt. 138—139. II.

⁵⁾ Hatvani, Zsebkönyve sat. 230. I. Bucholtz után.

tudára Izabellának, hogy nem volt más mit tennie, mint hogy abban egyszerűen megegyezzek. Így lön, hogy ő 1541. sept. 5-én fiával, a koronával és tanácsosaival együtt Budavárát egy csauz és 150 török lovas kíséretében elhagyta, s néhány napig a pesti mezőkön sátor alatt mulatás után Lippára távozott¹⁾, hogy Erdélyt és a magyarországi részeket a Tiszaig, mint számára kijelölt országrészt birtokába vegye, Petrovicsnak adatván Lippa és Temesvár vidéke hadi főparancsnoksága, — szandzsaksága — Martinuzinak a gyámügyi és helytartósági hatáskör és méltóság²⁾.

Azonban csak Lippáig ment el, s azon kedveszönetlen hírt hallván Erdélyből, hogy odamenetele a Ferdinánd által hitegetett szászok részéről ellenállásra fogna találni: az egész telet ott töltötte — a mint „Severinus Bonerus a Balitza“ nevű hívéhez írt leveléből látszik — leverő körülmények közt. „Kedvesen vette — írja szeptember végén vagy október elején, kelési nap nélküli levelében a királyné — hogy nyomorúságában és betegségében szolgálja által őt meglátogatattam, s tudatja, hogy gyakran betegeskedik; a mi pedig egyéb állapotját illeti: néhai férje nászajándékából semmi egyebet nem bír, mint Szolnok és Lippa várát, melyeknek oly kevés a jövedelme, hogy a körös-körül lakó nemeseknek kell költség dolgában rajta segíteni, ugy anynyira, hogy szinte koldulni kénytelen; minden pénzét és kincseit a töröknek kellett hagynia, csak hogy kezökből fiával együtt szabaduljon; Csicsót és Küküllővárat Péter vajdának kell viszszaadnia — követői itt vannak, várják feleletét; Déva várából egy fillért sem kap, Tokajt, Regéczet és Thállját a római király tartja kezén, Debreczent Török Bálint. A török császár — írja tovább — a mint halom (ez adat szerint még ekkor oklevél nem volt kezében) a fiamnak Erdélyt szánta, annak szandzsakságával akarja inkább megterhelni, mint megfizetni. Én és fiam a töröktől legnagyobb ajándékul azt kaptuk, hogy élve bocsátott el. October 18-án országgyűlése lesz minden nemeseknek, mind a kik Ferdinándnak, mind a kik nekem engedelmességek; a mit ott határoznak az országról és felölem, tudósítani foglak; nagyon kétkedem, hogy ezek az emberek, kik ekkora nyomorúságba és szükségbe vittek tanácsukkal, most is jó indulattal legyenek hozzám³⁾. Sürgesd tehát — így zárja be levelét —

1) Gr. Kemény, Adparatus Epist. I. köt. 267—268. II. Egy szemtanu eredeti levele. Összevetendő: Kovachich, Scriptor Minor. I. 26. lapjával. Verantz Antal (Kovachich Scriptor Minor II. köt. 138. l.) ezen kivonulást szeptember 18-kára teszi, de lihetően téved; megfoghatatlan ugyan is, hogy miután Szolimán a várát átvette, Izabellának és híveinek a szultáni megerősítést, a hivatalokat és ajándékait ki szogatta, még őket 18-káig ott hagyta volna. Vagy tán Verantz a pesti mezőkről távozást jelölte meg s ptember 18-kával?

Hatvani Mihály is sept. 5-kére teszi ez eseményt Tört. Zsebkönyve 244. l.

2) Ugyan a fentebb szemtanu ugyan ott.

3) Malvezzi Jánosnak Esztergomból ez idő tájtát Révai

ügyemet atyám, Zsigmond lengyel királynál, hogy kiszabadulván a bajból, valahára már kívánt békében maradásom lehessen.“¹⁾ Valóban nem királynéhoz illő helyzet! De az államok időnkénti bal szerencsését — melyben nem egyszer egészen jobb jövőnek csirái rejlenek, smelyen mint megpróbáltatáson át saját nemesbűlésök s nagyobb mértékű polgári jóllét felé viszi a Gondviselés a népeket — a főnek szintugy el kell viselni tudni, mint a tagoknak. A hol a kettőnek egy érdeke s egymásközött s a jó ügy diadala iránt bizalom van, ott előbbutóbb jóvá tehetők a bajok; óriási sebeket azonban egyszerre begyógyítani nem lehet.....

Kétségkívül legsúlyosabb volt Izabellára nézve Szolimán általi megcsalásának keserű emlékezete. Még nem mult volt egy éve, hogy ez Verböczi István cancellár és Eszéki János pécsi püspök mint portai követek által azt izente Koustánczinápolyból octob. 17-ről a János király által végrendeletileg beállított öt személyű kormányzó-testület tagjainak: „hogy János király fiát atyja magyarországi és erdélyi birtokaiban annak egész hatalomkörével meghagyja“²⁾; s a rá következett évben még is az ország nagy részével együtt a fővárost is elvette. Ily körülmények közt esoda-e, ha Izabella, Martinuzi és más hívei tanácsából Ferdinánd e végre kinevezett biztosával Serédi Gáspár felső-magyarországi főhadvezérrel új alkudozásokba bocsátkozván, kijelenté: „hogy ő az általa bírt részeket a váradi szerződés értelmében kész bizonyos föltételek alatt Ferdinánd kezére bocsátani.“ Ferdinánd — írja Bucholtz — ama föltételek egy részét az egész Magyarország bírása előtt teljesíthetlenné mondá; azonban előlegesen is a hűségére térőknek bünbocsánatot s jóságait, hivatalaik, javadalmaik kezökben és birtokukban hagyását ígérte, kijelentvén, hogy ő is minden tisztesség föltételekre rá áll, Izabellának fiával együtt feje-

Ferenchez írott levele szerint a királynéval Lippán voltak: Martinuzi, Petrovics, Bathyháni Orbán, Martonfi Péter (gr. Kemény Adparatus Epistol II. köt. 272. l.) Hogy a királyné e kifakadásának oka inkább helyzetében, az alkotmányos igazgatás természetében — mely az uralkodónak az ország dolgaiban tanácsosai nélküli intézkedésre jogot nem enged — s végre saját eléggé meg nem edződött jellemében keresendő, sőt hogy ily vád, kivált egy Petrovicsot és Bathyhánit nem illehet, az olvasó ez értekezés folytatában átlátandja.

1) Gr. Kemény, Adpar. Epist. I. k. 249—250. l. l.

Reussner Miklós „Török levelek gyűjteménye“ című művéből, Frankfurt. 1549 4-edr 3. l. E levél homlokán a gr. Kemény gyűjteményében 1540 van írva, de hogy e helyett 1541 teendő, bizonyos azért, mert 1540. sept. végén Izabella Budán volt, s a várát már october elején Fels tábornok ostromolta.

2) Christiani Schesaei, Ruinae Pannonicae, Scriptorum Rer. Transcarum I. kötet, 13. lapján Eder jegyzései közt látható a követek levele egész kiterjedésben. Schesaeus 1558-ban, tehát a korona feletti vita bevégződése után 7 évvel kolozsvári dékán volt, Dávid Ferencnek és Békes Gáspárnak kedvelt embere, tudományos férfi és író, az udvar dolgainak tudója; érintett művét elsőben MDLXXI. adták ki Wittenbergben, meghalt 1585.

Pray, Epist. Procer. II. köt. 87. l.

delmi lakhelyet ad, s két év alatt a további részleteket elintézi; mi ha nem lenne végrehajtva, Károly császár és Zsigmond lengyel király legyen köztük az ítélőbíró¹⁾. Ezen előleges írásbeli szöváltás alapján Martinuzi váradai püspöknek és helytartónak, Petrovics lugosi és temesi bánnak, és Statilius János erdélyi püspöknek 1541-ben dec. 18-án²⁾ Lippán szerződés-kötésre utasítás és felhatalmazás adatván, ugyanazon hó 29-én Gyalu-várában a királyné által már alá volt írva egy oly tartalmu szerződés előzménye, mely a feleket az 1538-ki nagy-váradai békekötés végrehajtására kötelezte³⁾.

(1542.) Erről Ferdinánd 1542. januar. 15. a prágai királyi várban költ levelében így értesítette az új-zolyomi magyar országgyűlést: „Tudatni kívánja ő felsége — írja Bucholtz — az egybegyűlt megyék nemeseivel, hogy György barát, Petrovics és Statilius részéről követek voltak nála, kik amazok hűségét és engedelmességét ajánlották; a király alkudozott is immár velök s hajlandó őket kegyelmébe venni, ha megtérnek s helyes és tisztességes föltételekkel megelégesznek“⁴⁾.

Azonban ez alkudozás csak később, mindkét fél követei által 1542-ben mártiusban folytatott értekezlet után vált formaszertü békeelőzménynyé, az arról készült szerződést Ferdinánd 1542. ápr. 23. Insbruckban, Izabella julius 26. Gyula-Fejérváron aláírván. Ennek értelmében: „Az I. Zápolyával 1538 között váradai békekötés teljesítésül Ferdinánd kötelezte magát, hogy Izabella fiának azonnal átadja Szepesvárat az ahoz tartozó városokkal, várakkal, falukkal, jövedelmekkel, szóval: minden tartozmányával; s míg a végleges egyezés meglesz, Izabellának fizet évenként 12,000 magyar forintot; ez átadja az ő és bivei kezében levő minden magyarországi és erdélyi városokat és a koronát, de úgy, hogy előbb neki Szepesvár visszaadassék; két év alatt pedig fiával atyai öröksége, vele nászajándéka iránt külső bírák közbenjárása nélkül véglegesen megegyezik; mi ha nem sikerülne, az ügyet Károly császár és Zsigmond király igazítsák el s azon mindenik fél nyu-

godjék meg“¹⁾. Ez alkalommal — írja Bucholtz — Izabella írásban ismerte el s kötelezte magát arra, „hogy ha ő és fia magtalanul halnak el, Szepesváranak a koronára ismét vissza kell szállni. Martinuzi atya pedig április 23-án két rendbeli királyi oklevelet alkudt ki maga és társai számára, melyeket Ferdinánd octob. 1. irt alá. Ez utóbbiban biztosítás volt adva arra nézve: „hogy ő a János király halála után vitt kincstári kiadásokról azon tekintetből, hogy az illető okmányok Buda bevételkor elégték, számadásra ne szoríthatassék,“ — a második: „hogy se ő, se azok, a kik vele együtt Buda ostromakor 1540—41-ben vagy az előtt 1537. Kassának Szécsi Lenárdtól való bevételésekor magukat tán compromittálták, senki által feleletre ne vonathassanak.“²⁾ Voltak még Martinuzinak királyi gyámoltjai érdekében is némely követelései, hogy t. i. „Kassa maradjon továbbra is az azt most bíró királynénál, vagy pedig érte a János király halála óta fenntartásért kártérítés adassék, Ferdinánd ígéretei megtartására nézve a brandenburgi választó-fejedelem álljon jót, Izabella tartási dija növeltessék, lakhelyül egynél több várat kapjon s azok közt Kézsmárkot“³⁾. Sőt Serédy írásban is biztosította őket, hogy Göncz és Telki-bánya városokért, melyek első János királyéi voltak, két évig, részint az erdélyi püspöki jövedelmekből, részint az odavaló hűszadokból, 12,000 forintot kapnak; mindazáltal ezek valamint a kölcsönösen megállapított más föltételek is különböző okok miatt nem teljesítetvén: e körülmény arra adott okot, hogy a királyné és Martinuzi is az alapszerződés teljesítésétől egyiránt elidegentüljenek. „Midőn Serédi — írja Bucholtz — időmulva Martinuzit az 1542-ki szerződés teljesítésére felszólította, ez olyformán válaszolt, mintha arról soha semmit sem is tudott volna; a királynénál is megjelenvén a végre, hogy őt a szerződés értelmében Szepesbe kísérje, ez Gyaluból Erzsébet-nap utáni hétfőn — április 27 — költ levelében azt válaszolta: „Ő szívesen elindulna ugyan, de a moldvai vajda most is az országban dül, s ha megtudná, hogy Serédi hadai az országba jöttek, nem csak a havasalföldi vajdát, de a törököt is az országba behívná; neki várni kell, míg amaz kimegy. Egyébiránt — tevé után — minek-előtte elindulhatna, Szepesvárat is emberei által birtokába kell vennie“⁴⁾.

Hogy Izabellának ezen szerződés nem volt kívánatos, s teljesítésére nem igen hajlott, bizonyítja azon oklevél is, melynél fogva Ferdinánd Serédi Gáspárnak az Izabellával való alkudozások végett Erdélybe tett több rendbeli utazásai, s különösen

¹⁾ J. B. Bucholtz, Geschichte der Regierung Ferdinánd des Ersten aus gedruckten und ungedruckten Quellen herausgegeben von J. B. Bucholtz, Wien sat. V. köt. 172. l.

Bucholtz ezen történeti műve 1832—1838-ban jelent meg, de a mint előszavában mondja s maga a könyv is mutatja, előtte sok kinyomatlan adat, jelesen a bécsi udvari és álladalmi levéltár adatai fiktárva voltak, s ő azokat valóban használta, számos addig ismeretlen oklevelet s más hiteles adatot most először hozván napfényre. Ezért előadása — ama megjegyzés mellett, hogy ő a kezdeményezőnek mindig mindenben Martinuzit tartja s Ferdinánd politikáját a lehetőségig védi — kiváló figyelemre méltó.

²⁾ Katona, Historia Critic. XXI. köt. austriai ház, I. köt. I. rész 187. l.

³⁾ Bucholtz, V. köt. 172. l.

⁴⁾ Kovachich, Supplem. ad vestig. Comitior, Budae, 1801 III. köt. 182. l.

Bucholtz a fennebbi helyen.

¹⁾ Katona, Histor. Crit. Regni Hung. Claud. MDCCXCIX. austriai ház XXI. köt. I. rész. 185—190. l. Dogiel, Codex Dipl. Polon. I. köt. 148 lapja után. Erinti Bucholtz is, V. köt. 172—173. ll.

²⁾ Bucholtz, V. köt. 173. l.

Lásd ide vonatkozólag Történelmi Tár, I. köt. 260. l.

³⁾ Bucholtz, V. k. 173. l.

⁴⁾ Bucholtz, V. k. 174. l.

egyszer, midőn öt 600 lovassal Szepesbe akarta kísérsni, saját zsebéből tett költségei megtérítéséül 25,000 frot ígért, s ez és még egyebek kárpótlásául 1548 sept. 12-én költ adománylevelében Debreczen városát 56,000 magyar forintban neki adományozta¹⁾. Más alkalommal Serédi Tokajból november 26. 1542-ben írt levelében Izabellát és az országot adott szavukra emlékeztetvén, feleletül azt adták, „hogy ők magukat Ferdinánd szavához tartják, a ki a királynét és fiát azzal biztatta, hogy egész Erdélyt birtokukban hagyandja, a mi még sem történt meg.“ Erre Bucholtz azt jegyzi meg, „hogy ez 1540—41-ben Buda ostromlásakor volt, s oly föltételhez volt kötve, mely szerént a királyné azért Budát lett volna köteles cserébe adni, de a mit ő felsége sem tett“²⁾. Serédinek ezen felvilágosításaira Izabella és Martinuzi új kifogással feleltek, s a szerződés végrehajtását napról napra halasztották; miről ez dec. 28. Ferdinándhoz írt levelében úgy nyilatkozott: „hogy e huzás-halogatás kivált a lengyel király és Bona királyné sugallatából származik, a ki hibáztatja Izabellát, hogy oly kevéssel megelégedett“³⁾; egy másik, dec. 29-kén költ levelében pedig azt írja: „félek, hogy Erdélyben a barát akar egyedüli ur lenni“⁴⁾, mivel Báthorit, kit felséged, mellé társvajdának rendelt, nem fogadta el“⁵⁾, később ismét jan 11. és márt. 7. 1543-ban a magyarországi helytartó és királyi tanács irta Ferdinándnak: „hogy Martinuzi a Báthorival küldött német katonák ellen kifogást tett, a népek ellenszenvét vetvén tette indokául; a várakat sem adja át; közvélemény Erdélyben — azt írják — hogy ő maga mellett senkit sem tűr, a ki nem egyedül tőle, de egyszersmind a királytól is függ,“⁶⁾ s a mi mindezt legiukább bizonyítja, az, hogy ő az ország kormányzását a maga, nem Ferdinánd nevében folytatja“⁷⁾. És így a korena és Erdély iránti egyezkedés másodszor is meghiusult.

(1543.) Ferdinánd ezt érzékenyen vette, mert tudta, hogy abban főtenyező Martinuzi. Hogy tehát érzületét jobban megtudhassa, őt biztatásaira emlékeztetve, 1543-ik év utolsó felében a török elleni hadjáratban segítségül hívta. Martinuzi átlátta e lépés czélját, s a legjobb reményekkel biztatván, Szent-Mihály-nap előtti esütörtökön — sept. 27 — Váradról azt válaszolta: „hogy gyűjti sergeit, előre küldi élelmi szekereit, néhány száz fegyverest el is indított a Tisza felé, s kéri Ferdinándot, előre készítessen hidat, nehogy ennek nem léte sergeit feltartóztassa“; később pedig Sz. Mihály-nap után

10 nappal — october 10 — már azt írta: „a török császár baza ment ugyan, de Rusztán basa alatt nagy számu serget hagyott a Rákos terén, mely arra van rendeltetve, hogy a Partiumra, vagy a felső Tiszavidékre, vagy Erdélyre menjen; ő tehát ez esetre készül, s az országban maradván, az ellenséget igyekszik viszsztatani, hogy Isten segítségével végre megmentődjék, s ő és az erdélyiek ő felségének kitelhetőleg szolgálhassanak“¹⁾. Később ismét szemrebányásokat kapott Ferdinándtól s már most az erdélyiekkel mentette magát. „E nép — ugymond — hűtlen és újításra sovárgó, mely régóta azon jártatja eszt, hogy Magyarország uralmának lerázásával magát oly tartományná szervezze, minő a két Oláhország“²⁾. Martinuzi két alakuságára jellemző vonást szolgáltat e levéllel szemben azon tény, hogy akkor már Erdélyben a márt. 29-én 1542 tartott tordai országgyűlésen az ő közreműködésével alaptörvényként ki volt mondva³⁾; sőt magát Ferdinándot is okul veté a kötött szerződés teljesevébe nem mehetéséért. „Szomorító — így szól a király tanácsosaihoz írt levelében — hogy a kinek ő egész Magyarországot átadta, a kinek, az ő elholt ura, I. János király fiának jogai-ból, sokak, s kivált a lengyel király és királyné méltó bosszankodására oly sokat lealkudt, ő felsége ily nagy nyeresényekért három várat a királyné-ly nak átengedni vonakodott.“ „Igy van a dolog a királynéval is — írják ugyanazon tanácsosok — az is panaszol és sir, szóval ígéri a szerződés megtartását, tetteleg mindannyiszor megtagadja“⁴⁾.

Most a király Izabellának írt, s sajnálkozván határozata megváltoztatásán, kérte őt: „mondaná meg egyenesen, mit szándékszik tenni, mit várhat tőle?“ Egyuttal 1543. dec. 13. Bornemisza Pált, a veszprémi püspököt küldötte Erdélybe az 1542-ben kötött szerződés végrehajtására.

(1544.) Ez legelőbb a királynéval beszélt; azután jan. 4. 1544. Báthori Endréhez ment, ki szolgálatát ajánlotta; azután Váradra Martinuzihoz, kivel 8-n találkozott, s több megyék nemessége előtt előadván Ferdinánd ajánlatait, azok, valamint Martinuzi is rajta megnyugodtak s segélyöket a kivitelre megígérték. Erre Bornemisza Martinuzit Ferdinánd nevében jan. 9. Magyarország kinstárnóknak nevezte ki, mit az január 12 tartott értekezletök alkalmával megköszömvén, tanácsolta: „hogy se Báthori, se más Erdély kormányzásába ne avatkozzék, míg a királyné az országból ki nem megy, ez pedig ne menjen ki, míg a királyi hadak elegendő számban benn ninesenek; mert Péter vajda majd megírja a Portának, s az bizonyosan elfoglalja az országot anynyival inkább, mivel a közlelbbi tordai országgyűlésen már franciaia közbenjárás utján sürgették az erdélyiek a szultán segítségé-

1) Gr. Kemény József, Appendix Diplomatarii X. kötet, 1548-ik évhez.

2) Bucholtz, V. k. 175. l.
Gr. Mikó Imre, Erdély különválása Magyarországtól, Pest, 1860 4-dr. 73. l.

3) Bucholtz, V. k. 175—176. l.

4) Bucholtz, V. k. 176. l.

5) Bucholtz, V. k. 176. l. vesd össze 205. l.

6) Bucholtz, V. k. 205. l.

7) Bucholtz, V. k. 176. l.

1) Bucholtz, V. k. 204. l.

2) Bucholtz, V. k. 204. l.

3) Gróf Mikó, Erdély különválása Magyarországtól 78. l.

4) Bucholtz, V. k. 205. l.

gét. Félő, hogy ha Erdély nem Izabella nevében kormányoztatik, éppen abba esünk bele, a mit el kellene kerülnünk. Hogy pedig a szerződés teljesedjék, szükséges a királyné részére Szepesen kívül még más tartózkodási helyről is gondoskodni, valamint arról is, hogy évi jövedelme 3—4000 ftal növekedjék. Ha aztán a királyné és ifju herceg el lesznek helyezve, ő szíve szerint fog Ferdinánd szolgálatára lenni. Az erdélyiek — mondja tovább — engedetlenek: egyik egyet, másik mást ohajt; János király meg akarta őket szelidíteni, de művét a halál félbeszakasztotta.¹⁾ Ezután Bornemisza ismét a királynéhoz tért vissza, jan. 21. érkezett Gyaluba, 22-én kihallgatáson volt a fejedelmi kastélyban, egy lengyel követ, Petrovics és többek jelenlétében előadta küldetése czélját, a királyné hivatalos nyilatkozatában, Kendi Ferencz és Mikola László előtt kijelentette: „hogy a dolog oly fontos, hogy csak összes tanácsosainak jelenlétében adhat választ.“ Egyébiránt — írja Bucholtz, a Bornemisza hivatalos jelentéseiből vett adatok alapján — östve a királyné a lengyel követ és saját titkára előtt kijelentette: „hogy ő szándékát soha még nem változtatta, tanácsosai nem engedték, hogy Serédivel kimenjen, s neki azok akarátja szerint kell cselekedni; most is hajlandó Szepesbe kimeni, csak hogy azon kívül még egy más helyet is kapjon, hol pestis, vagy más csapások eseteiben lakhassék; az erdélyi püspökséget Serédin kívül — kit a nép nem szeret — annak adja, a kinek akarják; Temesvárt Petrovics visszaengedi, ha neki Szepes közelében adnak illendő birtokot; továbbá kívánta, hogy titkáranak adják meg az aradi prépostságot, s az erdélyieket biztosítsák, hogy megfogják védelmezni“²⁾. A királyné után Bornemisza Petrovicsal és Kendi Ferenczcel egyezett meg, amannak Temesvárért Zsidóvárat és Csáklyát, Bece- és Becekerékért más jószágokat, Kendinek pedig rangjához illő hivatali igérvén. Egy későbbi, szintugy Váradon tartott értekezlet alkalmával ajánlotta Martinuzi Bornemiszának még azt is: „hogy Ferdinánd valamelyik fiát küldje le Erdélybe s adjon utasítást és költséget egy 20,000 főnyi magyar seregnek a Tisza vidékén felállítására; továbbá kérte, hogy Ferdinánd az országba küldjön pénzt s a budai és más basáknak ajándékot, mert az ország 3 for. adójából a török adót kell kifizetniök; ezen kívül a királynénak is adjanak tartásdíjt, hogy ne kelljen éhségig menő szükségét szenvednie; kémek tartására is bizonyos összeg lenne utalványozandó; azt is beszélte — írja Bornemisza — hogy a Perényi, Pekri és Dobo-ékkal való bánás az ország nagy részét Ferdinándtól ugy elidegenítette, hogy kész lenne tőle elpartolni, csak lenne kihez³⁾; végre ajánlotta, hogy az országgyűlés által elrendelt pozsoni törvényszékek tartását másokra kellene halasztani, mert mostanában a ros

hazafiakat sem lehet nélkülözni. Egyébiránt — így végződik jelentése — nézetem az, hogy Martinuzi a király után első akar lenni.“¹⁾ Bornemisza febr. 8 érkezett vissza Bécsbe. Megemlítendőnek látom még Serédi azon véleményét is, mely szerint ő ajánlotta: „hogy Szepesvár helyett — a miről a király nem rendelkezhetik — adják a királynénak a bazini grófok birtokát, Petrovicsnak Riuyó várát²⁾, Erdélybe a szerződés végrehajtására azonnal küldődjék 3,000 gyalog és 400 nehéz lovas“³⁾. Mig Bornemisza és Serédi Izabellával és Martinuzival szemben ily udvariasan beszélgettek, addig a szebenieknek megparancsolták: „hogy ezek rendelkezeteire Ferdinánd helybenhagyása nélkül többé adót ne fizessenek, kapuikat — mint a királyné hívei kívánják — éjen nyitva ne tartsák sat.“⁴⁾ E lépésre pedig Ferdinándot a Martinuzi iránti boszúindulat és az I. Ferencz francia király s Károly császár között kötött cresp-y-i békeség egyformán bátorította.

(1545.) Martinuzi sokkal finomabb politikai érzékű diplomata volt, hogysem ezt s ez által a közte és Ferdinánd közötti helyzetnek naponként megváltozáshoz közelítését át ne látta volna; mihez képest ő is hasonló eszközöket alkalmazott. Mig Ferdinánd és Izabella között az alkudozások Erdély, a Részek és korona felett folytak, addig ő az országot tényleg háborítatlanul kormányozta s evvel járó nagy jövedelmeit békességesen élvezte. Az alkudozást Izabella részéről mint gyám legnagyobb részben ő vivén: szóval mindig megigértte, a mit amazok kívántak, tetteleg azonban ugy fonta saját politikája fonalát, a mint azt a körülmények engedték s saját politikai számításai kívánták. Egyik fél nem volt őszintébb, mint óvatos és bizalmatlankodó a másik. Nevezetes adatot nyújt ehhez egyfelől Martinuzinak, követe Horváth Gáspár által Ferdinándhoz, Prágába ápr. 29-ről 1544-en valamint Serédinek 1545-ben ugyan Ferdinándhoz a worms-i országgyűlésre írott levele. Az első így ír a királyhoz: „Kérem felségedet a Jézus Krisztus nevére, fordítsa felséged szemeit végre mi ránk szorongott állapotban levőkre, és adjon nekünk kétségbeesésünk közt tanácsot és segélyt, hogy legalább ezen ország megmaradott része — miből a kereszténységre nagy jótétemény háromolhatik — felséged segélyével, felséged hatalma alá menjen“⁵⁾. Az utósó így tudósítja Ferdinándot Martinuzi felől: „A barát — írja többek között — hatalmát immár az Erdélylyel határos felső megyékre is kiterjesztette, magát Magyarország és Erdély közbirájának (Iudex Generalis Regni Hungariae et Transsilva-

¹⁾ Bucholtz, V. k. 206. I.

²⁾ Bucholtz, V. k. 206—207. II.

³⁾ Bucholtz, V. k. 208. I.

¹⁾ Bucholtz, V. k. 208. I.

²⁾ Richnó, Richnava ma tót falu Szepesmegyében.

³⁾ Bucholtz, V. k. 208. I.

⁴⁾ Bucholtz, V. k. 209.

⁵⁾ Bucholtz, V. k. 210. I.

Stella is előadja ezt Schwandtnernél, Scriptor. Rer. Hungar. Vindobonae MDCCXLVI. ikrét, I. köt. 621. lap, Spirából testvéreikhez május 10-én írt levelében.

gyűlésen 1547-ben — írja Pray — Erdélynek Ferdinánd alá bocsátása iránti alkudozását nyíltan elkezdette; követeknek adott utasításában ily hely fordul elő: Gyakran könyörgött ő alázatossága, hogy a király ő felsége Erdély megtartásáról gondoskodjék; teljes igyekezettel dolgozott azon, hogy azt ő felségének egészen adja át. Kéri tehát, hogy egyéb dolgai közt a királyné ő felsége és fia állapotjáról gondoskodjék, hogy mindkét felségnek illendő állapotja lévén, az egész országot uralma alá bocsássák, a mi a királyné kéréséből nyilvánban meglátszik¹⁾. Előttém a királyné ezen levele ismeretlen, de tartalmát gyanítatja a követeknek adott s Bucholtz által közzé tett utasítás, melyben a következő helyek fordulnak elő: „A követek figyelmeztessék király ő felségét, hogy a kedvező pillanatot ne szalaszssa el, Magyarországot a töröktől mentse meg; ezzel becsületös béke lehetlen. Ezzel magának halhatatlan hirt-nevet, a szomszéd országoknak erős védbástyát állítand. Magyarország ha egy urnak engedelmeskedik, oly ritka arany- és ezüstforrás, hogy Mátyás királynak, ki oly sok és költséges hadat viselt, anynyi egyházat és dómot épített s felékesített gazdagon, nagy részt Erdély nyújtotta a legbővebb segélyforrásokat. Ez országot magas és járhatlan havasok környezik, útszorosainál és völgyeiben kevés erővel védelmezhető; de ha egyszer el van foglalva, bajos ismét visszavenni. Mi mindnyájon égünk a szabadságért, és semmi pártraszakadás ki nem oltathja azt lelkünkben. De ha ily általános egyértelműség nem lehet Isten akaratán kívül: hogy kétkedhetnénk azon égi atyában, a ki maga mutatja nekünk ezen felségedhez intézett kérésünkben az üdv útát? De mivel hűség és becsületesség egyiránt tiltják, hogy királyunk özvegyétől és árvájától elszakadjunk, esedezünk a királyné és RR-ek nevében: tegyen felséged a létező szerződés értelmében oly intézkedést, hogy ő felsége áldhassa, mi pedig az iránta való hűségtől feloldatván, felséged iránti önkéntes hűségünket Magyarország megszabadításában nagy és jeles szolgálatokkal mutathassuk meg“²⁾. Ferdinánd 1548 febr. 13. Augsburgból mind a magyarországi RR. mind Martinuzi és Izabella leveleire egyformán válaszolt; lényege a volt: hogy „a pacta conventa“kat meg kell tartani, s hogy ő ez ügyet a törökkel kötött békét kockáztató módon intézteni nem akarja³⁾; azonban Martinuzit vagy követeit az ágostai országgyűlésre meghívta, hol e dologra nézve Károly császár köz-

benjárásával könnyebbnek véli a megállapodást. Martinuzi Kolozsvárt jun. 5-én költ levelében követküldés iránt ígéretet tett, de az alatt a politikai helyzet változván, nem teljesítette. És így az alkudozás ismét függőben maradt¹⁾.

(1548.) Az utósó két év alatt nem egy dolog történt, a mi egyfelől Martinuzit — eddigi, mindkét felé egyensúlyt tartó politikájának elhagyásával — határozottabb cselekvésre, másfelől Ferdinándot célja elérése végett több határozottsággal föllépésre bírta. „A királyok atyja“ a 81 éves Zsigmond lengyel király, Izabella atyja ápril. 1. 1547-ben meghalt, rendelt gyászt viselvé érte egész Erdély²⁾. Meghalt — a midőn 15-ik gyereket szülte — jan. 27-én Anna is, Ferdinánd hitvese, II. Lajos testvére, a magyar királyi vérből való utolsó hercegaszszony³⁾. E két körülmény Ferdinánd kezét sokban sokkal szabadabbá tette. Meghalt végre 1549-ben Várdai Pál, esztergomi érsek is⁴⁾, kinek állomására Martinuzinak igénye volt; Verantz Antal gyula-fejérvári prépost és a királyné titkoka s Martinuzi titkos nagyravágásának egyik ellenszülője, bele unván a hosszu sikertelen harcba, Erdélyből Mária-Magdolna-napján 1549. — jul. 28 — Ferdinánd oltalma alatt Bécsbe távozott⁵⁾; Battyházi Orbánt az ellene viselt irigység és gyűlölködés kifárasztotta, Kendi Ferencz megfélemlert, Bábai (Kiss) Péter megöriült⁶⁾; Magyarország az 1542 és 44-iki szerződések nem teljesítése következtében a mig Erdélynek visszacsatolását az 1542-ki 25. és 1546-ki pozsoni I. törvényezikkekben erélyesen sürgette: addig a Martinuzi által elfoglalt megyék fegyverrel visszaszerezését törvényben rendelte el. Jelesen 1546-ban az 55. törvényezikkekben Sáros, Ugoesa, Zemplén és Ungvár-megyék visszafoglalását s a kassaiak kicsapongásainak megszüntetését; azután 1548-ban a Martinuzi által elfoglalt Heves, Aba-Ujvár, Sáros, Zemplén és Ung megyének újból való visszafoglalását, az 58. t. cikkben az ugyancsak Martinuzi által Varnó, Szepsi, Jaszow és Thorna helységekben állított 30-dok eltörlését, — 59-en pedig az ő Felsége hívei, — Izabella és Martinuzi hatalmában levő — birtokainak visszaszerezését végezte; sőt azon 1542-ben hozott 1 és 37. 1543-ki (uj-zolyomi) 4. 1546-ki 4. és 24. törvényezikkek-nél fogva, melyek részint a János király által ado-

ez: Legatio Reginae, Varadiensis, et Nobilium trans Tisiscum et in Transilvania sat. Brüsseli levéltár. Hatvani, Tört. Zsebkönyv 322—325. l. Ezen követségi előterjesztésre való felelet ugyan Hatvaninál ily cím alatt olvasható: Responsum per S. Mattem R. datum Smmae Reginae Izabellae, Fratri Georgio et Nobilibus, qui trans Tisiscum et in Transilv. Poconii, 29-a nov. 1548. Brüsseli levéltár. Hatvani Tört. Zsebk. 325. l.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 160—161. ll.

²⁾ Bucholtz, VII. köt. 242. l.

³⁾ Bucholtz, VII. k. 242—243. ll.

¹⁾ Bucholtz, VII. k. 242. l.

²⁾ Mathias Miles, Siebentürigischer Würngengel, Hermannstadt sat. 1670. 4-dr. 41. l.

³⁾ Michaelis Sigleri, (Seivertnél, Siegler) Chronologiae Ker. Hungar. Transicar. et vicinar. Provinciar. 70. l. Bélnél: Adparatus ad Historiam Hungariae sat. Posenii MDCCXXV. Sigler Báthori István kedvelt embere, kinek ajánlotta kronikai jegyzéseit, melyeket — ajánló levele szerint — 1572. irt.

⁴⁾ Pray, Annales Regni Hung. V. 426. l. Horányi, Memoria Hungaror. II. köt. 248. l.

⁵⁾ Kovachich, Scriptor Minor II. k. 391. l.

⁶⁾ Katona, XXI. 2-ik rész 1038—1039. ll. Verantz leveléből, mely 1550-ben kél ugyan, de korábbi évek eseményeit tárgyalja.

mányozott birtokoknak korábbi tulajdonosaik részére visszabocsátását, részint a Ferdinánd engedelmé nélkül épített (ugynevezett rabló) várak lerontását a király kötelességévé tették: az Izabella uralma alatt álló számos várak visszafoglalását az ország főkapitányai által tettleg megkezdette; a mint ez Sir Philipp Holy Augsburgból 1548-ban jun. 13 Sommerset herceghez írt leveléből kitészik, melyben a nevezett angol követ írja: „hogy a római király — Ferdinánd — készülteket tesz némely erdélyi várak ellen, melyek most János király fia birtokában vannak, ki nagyon fiatal s alkalmasint a törökhöz fog folyamadni¹⁾; végre pedig az előkelőbb honfiak, különösen Petrovics, Patócsi Ferencz és Csáki Mihály Martinuzinak az ország kincseivel való önző sáfarkodását, minden hatalomnak a maga kezébe központosítását²⁾, a királyné és királyfi nélkülözéseit és megaláztatását látván, a gyám kincstárnokot az 1544-ben aug. 1-én hozott törvényezikkek alapján³⁾ számadásra szorítani határozták, egyszersmind a kincstárnokságnak több próbált hűségű férfira bizását sürgetvén és végeztén⁴⁾. Erre Martinuzi úgy nyilatkozott, hogy ő csak a felserdülő királyfinak köteles és kész számolni, s nem tűri el, hogy attól, a kit soha meg nem bántott, elmozdítván, rendre utasítsák; a királynénak és királynak eddigelő semmiben hiánya nem volt; az igazi fejedelem ők voltak mindig, most is ők — az övé csak a munka, gond és baj⁵⁾. Erre a királyné panaszkodott a szultánnal, az

parancsolt Martinuzinak, hogy királyi aszszonya iránt legyen engedelmességgel, különben fegyverrel fogja kényszeríteni. Martinuzi hajlandóságot színtelt s ígérte, hogy mihelyt irományait rendbe hozza, számot fog adni.

Egyfelől a fennebbi körülmények, melyen megbántódott gögje¹⁾ s a töröktől való tartása²⁾, másfelől az iránti meggyőződés, hogy ő Szolimánnal nyíltan téren és fegyvererővel nem mérkőzhetik, Ferdinándnak pedig fennebb idézett kötése miatt nyíltan fellépni nem lehet, s hogy a magyarországi RR. imént érintett végzéseit őt éppen azzal hozhatják kellemetlen összeütközésbe, a kiből a már ismert előzmények után egyedül lehet Erdély, a királyné és fia, sőt az ő maga megmentésének is némi reménye, mindezek Martinuzit és Ferdinándot a titkos szövetkezés útjára viték³⁾. Martinuzi látta, hogy hatalmát oly korlátlanul mint eddig nem bírhatja, s hogy abban valaki vele osztozzék, büszkesége nem engedte; továbbá ő a maga és Izabella nevében a nagyváradi szerződés óta, nem anynyiban a végzél őszinte akarása indokából, mint fenyegető veszélyek elhárítása végett már háromszor ereszkedett alkuba sőt lépett szerződésre Ferdinánddal; szavukat egyszerűen is máskor is minden óvatosság, minden bűvös ajtó daczára anynyira lekötötték, hogy az egészen visszalépés részokről erkölcsi lebetetlenség volt; más felől az éles-elmű férfi a török hatalmát s megsértői irányában boszszuló természetét éppen oly jól ismerte, mint honfiainak függetlenségi hajlamát, mivel arányban még csak a Ferdinánd ellemni idegenségük állott. Ezekhez még azon ígéret emlékezete is járulván, melyekkel Martinuzit Ferdinánd az e tárgyban való legelső alkudozás alkalmától fogva folyvást kecségtette, hogy neki megkegyelmez, tisztében meg hagyja s gyámoltjairól is királyilag gondoskodik, megérlelték benne azon gondolatot, hogy Erdélynek legalább szerződésileg Ferdinánd alá adásával Magyarország régi egységét helyreállítani, s ez által az országot a kereszténységnek visszahódítani még egyszer tegyen kísérletet.

E célját legelsőben (1547) Fráter Ágoston Rómába küldött szerzetes által, tehát a pápa útján akarta Ferdinánddal tudatni; de a követ elfogatása miatt meghiusult, — az után 1548 elején Wese János lundeni érsek, később ismét a pápa útján, de célhoz egyik út sem vitte. Utoljára egyenesen Ferdinándhoz folyamodott. Ez a dolgot titkos tanácsa elé terjesztette, mely — egy-kettőnek a törökkel való béke tekintetéből — ellentmondásán kívül, helyeselte, s kivételét szükségesnek, az alkalmat el nem halasztandónak nyilatkoztatta. A király e pereztől fogva óvatossággal ugyan, de érellyesen látott a dolog kivételéhez. Mint fennebb érin-

¹⁾ Harley, MSS. 523. Fol. 22, a britt Muzeumban, — Lásd: Magyar Tudós-Társaság Évkönyvei 1837. III. köt. I. szakasz. 67. l.

²⁾ Erős színekkel festi ezt Verantz, egy, 1550. sept. 13-án Csákihoz írt levelében, melyben kéri: hagyja félben a Martinuzival való harszot, nehogy áldozatul essék ő, s vele a haza. „Avagy nem a volt-é — így szól — mindig tanácsom, nem azon igyekeztem, nem azt beszéltem-e, hogy a királyné kezéből a hatalom ki ne csikartassék? hogy az ország minden joga, minden közhatalom ne központosítsák egynek kezébe? A püspök legyen csak püspök; az ország hivatali méltóságai oszoljanak fel a legfőbb rangú hazafiak között; legyen azokból a kormányzó tanács, mely az interregnum ideje elteléséig igazgasson. Veszedelmes lesz, ha a barát nagyravágásának tovább is új meg új táplálékot adunk. De mind ez hiában volt. Nem hittek szavainak addig, míg a közveszedelem igazvultukat be nem bizonyította.“ Katona, Histor. Critic. XXI. köt. 2-ik rész 1070—1071. ll.

³⁾ Ezen törvény-czikkek rövid kronatban így hangzanak: 1. és 10. „Martinuzi, kincstárnoknak, s mint ilyen, minden rendek főtélőbirájának (in omnium Ordinum Supremum Judicem) nevezetük ki, úgy, hogy kormányzásáról és az ország jövedelmeiről az országgyűlésnek minden évben számot adni tartozik, s ha a királyné és RR. végzéseinek ellenszegül, hivatalát veszítse el. 13. Azt, hogy ő ezekre kész, s ha a királyné és RR. hivatalából elmozdítani akarják, annak engedelmes lesz, esküvel ígérje meg.“ Gr. Kemény Codex. Artic. Transicor I. köt. 65—68. ll. E törvény annak is megmagyarázza okát: miért sürgette Martinuzi 1544 Ferdinándot a Jézus Krisztus nevében Erdélynek birtokába vételére?

⁴⁾ Istvánffy, XVI. könyv. 181. l.

⁵⁾ Bethlen, I. köt. III. könyv. 425. l.

Vesd egybe Istvánffy XVI. könyve 181. lapjával.

¹⁾ Bethlen, I. köt. III. könyv. 423. l.

²⁾ Bethlen, I. k. IV. könyv. 468. l.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 176. 244. ll.

Bucholtz, VII. köt. 243. l.

Forgács, Commentar. 5. l.

tém, számos törvény volt hozva a magyarországi országgyűléseken, melyek a rabló-várak elfoglalását s birtokosaiknak üldözöbe vételét rendelték. Ilyen volt Murány-vára Balassa Menyhárt kezében. Ferdinánd annak elfoglalására küldötte gr. Salm Miklóst. Balassa Martinuzihoz Erdélybe menekült. Ferdinánd ezt ürügyül vevén, Peregi Albert éles eszű férfit s meghitt emberét, ki 1544-ben pécsi prépost s most kamarai igazgató volt, 1548 utó-felében beküldötte, hogy Martinuzitól Balassát, bizonyos, köztök feunálló fegyvernyuzvási kötés értelmében kérje ki, a hiveitől közelebből elfoglalt birtokok visszaadását követelje, s ugyan akkor a barátot részére megnyerni, némi fényesb jövő ígéréssel igyekezzék¹⁾. Miket ígért Peregi? krónikáink nem jegyezték föl. Az egykorúak közül ez egész egyezkedési kísérletről csak Istvánfi ir anynyit, hogy Martinuzi nem volt idegen attól, hogy Erdély és Kassa a koronával együtt Ferdinándnak visszaadassék, ha az özvegynek és árvának más fejedelemség, és atyai örökségek megadatik,²⁾ Balassa kiszolgáltatása azonban különféle okokból meghiusult.

Tehát körülbelül azt kívánta gyámoltjai részére, a mit Horvát Gáspár által 1544-ben, később a pozsoni országgyűlésen 1547. és 1548-án; arról ellenben, a mit neki ígértek, Istvánfi nem szól, de ezt gyaníthatjuk az 1542-ki szerződésből, mi alább majd tárgyalva lesz.

Azenban ez csak kezdete volt a dolognak, öntájékozása ugyszólván a feleknek az iránt, melyeknek mi a szándéka? Formaszerű egység Ferdinánd ezen biztosának hirtelen halála miatt nem lön kövte. Később özsz felé ismét fölelevenítődött az ügy. Bethlen szerint Martinuzi a Tisza vidékén táborozó gr. Salmhoz irt levelet, melyben tudtára adta, hogy Erdélyt illetőleg vele némi közlendője lenne, a mi őt és Ferdinándot egyiránt érdekelné; czélszerű lenne tehát, ha neki vele beszélhetésre szabadság adatnék. Salm a levelet Ferdinándhoz küldötte³⁾ kitől nov. 20-án azon választ kapta, hogy: „ő e dolgot soha könnyen nem vette, most sem veszi, hajlandó az egyezésre, csak hogy a királyné arra, a mi lehetséges és illő, álljon rá“⁴⁾, s részéről egyttal ki is nevezte egyezkedő biztosnak gróf Salm Miklós pozsoni főispánt, Báthori Endre tárnok-mestert Magyarország egyik főkapitányát, s Nádasdi Tamás országbíró, rájuk bizván az egyezkedési hely kijelölését, azon meghagyással, hogy óvatosan vigyék, nehogy Szolimán alkalmat vegyen belőle a béke megszegéseért panaszt emelni⁵⁾. (1549.) Salm 1549. febr. 2. küldvén el biz-

tos társainak a király hozzájuk intézett leveleit, őket magához hívta meg, hogy Martinuzit értesíttesse a leendő alkudozás helyéről és napjáról — mi a már nagyon is közel levő Mátyás apostol napja — mártius 3-ka, egyszersmind kijelentette, hogy csak magára ez ügyet nem igazítandja¹⁾. Martinuzi és emberei Váradon pontosan megjelentek; nem úgy a Ferdinánd biztosai. Báthori megbetegedett, s Salm Nádasdit kérte fel, hogy vele az egyezkedés végett Martinuzihoz menjen. De Nádasdi a királytól várt egyenes parancsot, és így mind két fél biztosai alkalmas időben nem gyűlvén öszsze, az értekezlet elmaradt. Gyanítható ez onnan, hogy egyfelől Kendi Ferencz, Martinuzi titkára, azon évi virágvasárnapja utáni másod napon — ápril 16 — azt írta Nádasdynak: „hogy miután a kincstárnok több előkelőkkel a magyar király biztosait Váradon szinte két hónapig hiában várta, dolgai miatt Erdélybe kelletvén mennie, ha vele találkozni kívánnak, helytől Déézt vagy Szamos-ujvárt jelöli ki“²⁾; másfelől maga Martinuzi is tudósította őt ápril 18-án Kolozs-Monostoron költ levelében: „hogy gr. Salm febr. 15 irt levele szerint a Balassával való sürgető bajok miatt Erdélybe nem jöhetvén: maga helyett őt — t. i. Nádasdyt, az azalatt meggyógyult Báthorit és Bornemiszát jelölte ki; mivel pedig ő Erdélyből a már kihirdetett országgyűlés miatt ki nem mehet, kérte, hogy menjenek Báthorba, s aztán Déézszen vagy Szamos-ujváron találkozzanak“³⁾. A király biztosai nem látták jónak, „hogy Erdélybe menjenek, hol a kincstárnok lengyelekkel és törökökkel levén körül véve, de országgyűlés is fogván tartatni, az ügyre nézve káros következtől kellett tartaniok; jelentették tehát, hogy jobbnak látják, hogy — a mint a király előbb is akarta — Nyir-Báthorban vagy Károlyban legyen találkozásuk“⁴⁾. Istvánfi szerint a király Kassát ohajtotta volna, mint a mely hely a Tiszán tul van, de oda meg éppen ez okból Martinuzi nem ment; és így közakarattal Nyir-Báthor lön kijelölve⁵⁾.

Ugy is lett. Az egyezkedésre kinevezett biztosok úti költségét a király a pozsoni kamarából 1549. május 19. utalványozta, s jul. 27. költ levelében, melyben a találkozás napjául aug. 1. említetik, azon kamara tanácsosainak azt is köteleességgé tette, hogy Martinuzihoz, gr. Salmhoz és a többi biztosokhoz szóló leveleit gyorsan küldjék el, kinevezvén az eddigiek mellé még Sbardellati Ágoston váci püspököt, Sibrik Györgyöt és Istvánfi Pál királyi tanácsost, ki egyszersmind a helykijelölés fölötti alkudozás ügyét is vitte⁶⁾. E találkozás azonban csak sept. 8. és pedig — a mint mindenik fél kívánta — Nyir-Báthorban lön meg⁷⁾.

¹⁾ Bethlen, I. köt. III. könyv 430.—433. ll.

²⁾ Nicolai Istvánfi Pannonii Histor. Ed'tio Novissima in Folio, Viennae MDCCLVIII. XVI. könyv 179. l.

³⁾ Bethlen, I. köt. IV. könyv 433. l.

⁴⁾ Bucholtz, VII. köt. 243. l.

⁵⁾ Bucholtz, VII. köt. 243. l.

Öszszetevve Pray, Epistol. Procer. II. köt. 175—176 lapjaival.

¹⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 175—176. ll.

²⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 181—182. ll.

³⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 183—184. ll.

⁴⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 185—186. ll.

⁵⁾ Istvánfi, XVI. könyv. 179. l.

⁶⁾ Istvánfi, XVI. könyv. 180. l.

Pray, Epistol. Procer. II. köt. 191—192. l.

⁷⁾ Francisci Forgacsi, Rerum Hungaricarum Commen-

„A titkos alkuban — írja az egykoru s Ferdinándhoz szító Forgács — csak gróf Salm és Martinuzi vett részt, más nem volt jelen; lényege ez: Martinuzi átadja egész Magyarországot Ferdinándnak; ez viszont Jánosnak visszaadja összes apai örökségét, a mi királyhoz illő volt; Izabellának fejedelmi nászajándékát megadja, valamint Martinuzinak a váradi püspökséghez az erdélyi kormányzóságot, s a pápától bíbornoki süveget szerez, — a szerződési pontokra mindketten megesküdtek“¹⁾. Istvánfi részben módosítja, más részben kiegészíti Forgács előadását. „A király — írja ő — ígérte, hogy az ifju királynak átadja az oppelni hercegséget illő jövedelemmel, továbbá atyja örökségét, mely csaknem fejedelminek mondható; sőt ígérte, hogy őt fiává fogadja, s mikor nősülni való lesz, Johanna leányát hozzá adja; a kincstárnokot esztergomi érseké teszi, s a pápától számára bíbornokságot eszközöl. Mindezekről a király nemesak oklevelet ad, de azt esküvel is megerősíti. A kincstárnok viszont ígérte, hogy a királynét az ország és korona visszaadására s a szerződés aláírására bírja; de e végre kívánja hadsereg és fegyver kézügyben tartását, hogy ha önként tenni nem akarná, kényszeríteni lehessen“²⁾. Bethlen Farkas is így adja elő ezt, de szerinte — Bucholtztal ellenkezőleg — a kezdeményezést mindenben mindig Ferdinánd tette. Előadását azért látom szükségesnek érinteni, mivel abban Martinuzi indokai is befoglalvák. „Engem — ugymond — nem a nekem tett ígéretek bírnak rá ez ajánlatok elfogadására, hanem mivel látom, hogy sem a királyné, sem árvája nem alkalmas az ország igazgatására, hogy ők és az ország a törökök különféle boszantásainak lesznek kitéve. Szolimánt eddig is csak külföldi háborui s az ő éj-napi fáradozásai tartóztatták vissza Erdély elfoglalásától, ki által — mihelyt legelső alkalommal ellenök haragra gerjed — nemcsak az ő, de a királyné és fia élete is veszélyez-

ve lehet. Ő tehát a királyt mindenképpen igyekezik visszalépésre bírni; de mivel úgy véli, hogy nem könnyen egyezik bele, s lesznek, a kik részint azért, hogy kedvét keressék, részint mivel sokat remélnek attól, ha eddigi állapotában marad, nem főgnak késni e szándéknak ellene dolgozni: ez okból szükségesnek látja, hogy a király hadsereget küldjön Erdélybe, hogy az ellentartók is a királyi felség akaratjának elfogadására kényszerítenek“¹⁾. „Tinódi Sebestyén egykoru író, s az országnagyok udvarában jártas férfi, a ki e korszak történetét éppen Kassán, tehát a hol a királyné 1551—52-ben lakott, versben írta meg és adta ki az arra következett évben, és akitől — Katona sejtelve szerint — Istvánfi is vette adatait, azt írja e szerződésről, hogy Nyir-Báthorban egy klastromban“²⁾ történt.

„Ha — ugymond — (értvén Martinuzit) országot bocsátja királynak, Ő (a király) atyja jószágát János király fiának Eppen megbocsátná, megadná — — — — —

— — — — —
Királyné asszszonynak jegyruháját megadja,
Barátnak váradi püspökséget adja,
Esztergomi Érsekséget is vele adja — — —
Mind ketten hitet adtak vala,“ (t. i. Salm és Martinuzi³⁾).

Ámbár mind ezek titkon történtek, s a más fél évvel később létesült szerződésnek csak előzményeit, ugyszólván magvát képezték, mindazáltal gyorsan köztudomásra jutottak, s a szultán, királyné és hivei boszankodását Martinuzi ellenében felköltötték. Hogy egy igénytelen egyházi férfi, haladó királya bizalmával, melytől övéinek s egy országnak sorsa függött, így visszaéljen, maga a legnagyobb fényvel és bővséggel s egy királynak szinte egész hatalomkörét bitorolva, gyámoltjai ellenben mellőzve, nélkülözve, fejedelmi rangjoknak ugyszólván csak árnyékára szorítva, gyakran kölcsönzéstől éljenek,⁴⁾ az ország pedig két oldalú kötések s ősi alap-törvényei ellenére idegenek közötti adás-vevés tárgyává legyen: e tény éppen a milyen botrányos, oly kibívó s királynéra és nemzetre nézve lealázó volt. A királyné tehát a dolgot követve, Szalánzi János által a szultánnak tudtára adta s pártfogásáért folyamodván, egyszersmind Lengyelországba anyjának is irt s kijelentette, hogy ő Erdélyből eltávozni ohajt. Bona királyné hozzá küldötte Zebridow kujávoi püspököt egy más

tarii, Posonii et Cassoviae 1788. 5. l. Forgács szület. 1510. előbb egrí karonok és úr, 1556—1566-ig váradi püspök. Ez évben, a tordaí országgyűlés a püspökséget törvény által eltörölve, javait a fiskus számára lefoglalván, Forgács M. országra távozott s I. Ferdinándtól kerte a győri püspökséget, de nem nyerhétvén el, elhagyta hazáját s Olaszországban kerestett menhelyet. Ott ismerkedett meg Brutussal, Benettával s más tudósokkal. Ez utóbbit II. János Zsigmonddal kibékíteni akarván, Tubero történeti művét 1570-ben töle Báthorinak ajánlólag Erdélybe akarta küldeni, de Forgács mindaddig nem ment el, míg a király haláláról nem értesült. Ekkor 1571 egyenesen Báthorhoz vitte azt, kinek kezét megnyervén, ez őt cancellárrá tette s magas hivatalt 1576-ig, egészen haláláig vitte. Ő ajánlotta Brutust Báthorinak. A mint életrője gyamúja, történeti művét 1566-ban kezdte írni, kezdvén 1540-en s folytatván 1572-ig. Jegyzéseit Brutus használta. Báthori István itt ott javított bennök, valamint testvére Forgács Simon is. Ez adatok kútfői hitelességét eléggé megalapítják.

Lásd: Forgács Commentar. az előszót, Horányit és Bod Péter Athenaszát.

¹⁾ Forgács. 6. l.

²⁾ Istvánfi, XVI. könyv. 179—180. ll.

¹⁾ Bethlen, I. köt. IV. könyv 434—435. l. Istvánfi, XVI. k. 180. l.

²⁾ E klastromot Báthori István, erdélyi vajda a kenyérmezei hős, azon csata zsákmányából a győzelem emlékére 1484 körül építtette.

³⁾ Katona, Historia Critica Reg. Hungar. Stirpis Austr. Claudiop. 1794. XXI. köt. II-ik rész 926—927. ll. Tinódi Sebestyénnek a Bathyáni-könyvtárban levő kéziratát után.

⁴⁾ Pray, Epistolae Procer. III. köt. 394. l. Bethlen, I. k. III. könyv 423—424. ll. Forgács, Commentar. 4. l. Katona, (Tinódi után) XXI. köt. 2-ik rész 850. Lásd Csáki, ezt bizonyító levelét is ugyanott 1037. l. Gr. Kemény, Adparatus Epistol. (Ms.) I. köt. 242—250. ll. s még számtalan más írók és adatok szerint.

lengyel férfival, kik Petrovicsot is segítségül vevén, szándékától elállásra bírják, sorsával és tanácsosival kibékítenék¹⁾. Meg is történt. Azonban a dologon csak színleg lön segítve, valóságban nem: Martinuzi karja nehezedett rá most is éppen úgy mint eddig. A királyné gyűlölt gyámja zsarnokságától szabadulandó, Petrovics és Patócsi Ferencz s Lozsoncei Antal alsó-magyarországi főurnak tanácsa következtében Lippára akart leköltözni,²⁾ sorsának jobbra fordultát a török Porta ki-kért közbenjárásával eszközözlendő, mit Martinuzi megtudván, levél által tudatta vele, hogy ha az országból kimegy, jogát kockáztatja, ő többé vissza nem bocsátja³⁾. Ezután Szebenbe akart vonulni, hogy ott várja be a Porta válaszát; de Martinuzi nem látta jónak, hogy a királyné ily erős és gazdag város birtokában legyen; miért is a szászokhoz kemény tiltó parancsolatot küldött, mire ezek tudtára adták, hogy nekik őt Martinuzi parancsából bebocsátni nem szabad⁴⁾.

Martinuzi ez alatt folyvást Váradon tilt, s Ferdinánd biztosaival titkos alkudozását folytatta. De Ferdinánd kezét még folyvást kötvartotta a törökkel kötött öt éves frigy, és az, hogy egy előfordulható háboru esetére Károly császár segítségéről magát cleve biztosítani kívánta. Martinuzira nézve e húzás-balogatás veszélyes volt mostis, s mégveszélyesebbé válhatott ezután. Hogy tehat ő e rá sziklaként nehezülő tehertől menekülhessen s a Portától is rá következhető veszélynek elejét vehesse, Erdélybe jött, s Maros-Vásárhelyt dec. 21. országgyűlést tartván, mindent megkísértett, hogy a székelységet a királyné ellen ingerelhesse, azt nemcsak az országgyűlésen a RR-ek előtt, de egyházi szószebből is nyíltan vádolván s a hazafiakat ellene — mint a ki a törököt az országra hívná — fegyverfogásra birni igyekezhén. „Szép jutalmát veszik a magyarok — mondá — királyné iránti hűségöknek, kinek érdekeit szabadságuk, javaik s életök kockáztatásával oly buzgón védik: hazájokat eladja a barbároknek s azon bűnösöknek, kiknek kezében és befolyása alatt áll, és a kik ő ellene, kinek főtrekvése volt, hogy a népek nyugalmát, békéjét és biztonságát előmozdítsa, oly méltatlanul dühöngnek. Mi más lesz a magyarok sorsa, mint az, hogy a nép a barbárok fogságába hurezoltassék, a magyar nemesség fejei vérök kiontása után — legyenek ellenségek vagy barátok — lánczokra fűzve a Feketetenger végső partjának lakosai közé vitessenek, hogy ott éhség miatt, szenny között, a börtönök büszhödt legében végezzék életüket?! Nincs a török előtt gyűlöletesebb faj a földön, mint a magyar nemesség, melyet őseinek fénye és dicsősége környez. Ily zsarnokságot

más nem viselhet el, mint a kinek testén kívül egyebe semmije sines“¹⁾. E gyűlést megelőzőleg ölette meg Martinuzi mások rettentése végett titkon a legelőkelőbb erdélyi nemzetségek egyikeknek két jeles tagját, Martonfi Endrét és Bálintot, mint a királyné hű embereit²⁾. Így lön hogy a részint ajándékokkal lekötelezett, részint megfélemlített RR. meghatározták a 13 t. cikkben: „A mint a fényes Porta az erdélyi RR. megegyezésével az ország kormányozását és a királyfi nevelését ennek előtte való időkben rá mint Helytartóra bizta: ugy a RR. őt most is abban megtartják, s a ki ellene felkél, vagy őt háborgatni meri, a három nemzet, fej- és jóságvesztés terhe alatt az ilyen ellen felkelni tartozik, s a ki nem teszi, hűtlenség büntetésébe esik;“ a 6. t. cikkben végeztette: „hogy a jövő kolozsvári országgyűlés elébe hívassék meg (ez akkor többnyire fővesztést szokott maga után vonni) Csáki Mihály, hűnyadi esperest és gyula-fejérvári kánonok, a királyné titkoka és hive azért, hogy az országban bizonyos híreket terjesztett, (értetik az, hogy a kormányzóknak Salmmal való titkos szerződését nyilvánosságra hozta) és Horváth Mihály, a ki a királyné részére fegyveres serget toborzott;“ a 33. t. cikkben: „kinevezék a budai basához és szegedi szandzsákhöz Kemény Lászlót és Torony Mártont, a kik kijelentsék, hogy a mit nekik Erdélyből, a királyné követétől izentek (12 t. cikk), az nem a RR-ek akarattól történt.“ Továbbá végezték: „hogy (16 t. cz.) az ország védelmére 6,000 ember mindig ugy készen álljon, hogy a Helytartó parancsolatjára minden perczen felkelhessen³⁾.“ Istvánffi azt írja, hogy Martinuzi e gyűlésből gazdag ajándékokat küldött a Portára, s különböző okokkal mentegettette magát az országgal, s hibáit, melyekkel vádoltatott, mindenképpen jóvá tétetni igyekezett⁴⁾. És ezzel ismét kiment Váradra.

(1550.) Azonban a királyné sem mulatta el ügye védelmére itthon is lépéseket tenni. Kolozsvárra 1550. febr. 2-kára országgyűlést hirdetett, ott a Martinuzi titkos ármánykodásait a RR. előtt felfödözte, s ámbár azok kevés számuk miatt (9. t. cikk) a királyné és a fia állapotjáról nem végezettek, azonban egy teljes gyűlésnek Sz.-György napján — ápril 27. — tartását (11 t. cikk) meghatározták, valamint meg azt is, hogy Martinuzi cselszövényei iránt a Portát ország nevében a királyné és Petrovics újból értesítsék, követek voltak Szalánczi János és Osteza (?) János⁵⁾. Midőn a királyné tudósításai Konstanczinápolyba megérkeztek, a szultán a francia követtől már minden-

¹⁾ Katona, XXI köt. 2-ik rész 851—852. ll.

²⁾ Istvánffi, XVI. könyv. 181. l.

Forgács, Commentar. 4. l.

³⁾ Bethlen, I. köt. IV. könyv. 453. l.

⁴⁾ Bethlen, I. köt. IV. könyv. 453—454. ll.

Forgács, Commentar. 5. l.

¹⁾ Bethlen, I. k. IV. könyv. 456—457. ll.

²⁾ Bethlen, I. köt. IV. könyv. 455. l.

Istvánffi, XVI. k. 182. l.

Forgács, Commentar. 6. l.

³⁾ Gróf Kemény, Codex. Articul. Transsilv. I. köt. 100 —111. ll.

⁴⁾ Istvánffi, XVI. könyv. 182. l.

⁵⁾ Istvánffi, XVI. k. 182. l.

Pray, Epist. Procer. II. köt. 204. l.

ről értesülve volt. Irtoztató volt haragja. Tüstént parancslevelet irt május 10-én 1550-ben Mahmud csauztól a RR-nek, a nemességnek, székelységnek és százságnak, melyben kijelentette: „hogy ő Budát csak a királyfi fölnevekedéseig tartotta meg kezénél, de el van határozva azt neki, mihelyt felnő, vissza adni¹⁾; írja, hogy ő az ifju Jánosnak főgyámtyja, Erdélyt, Temesvárt és az alsó magyarországi részeket neki engedte, az atyjától rendelt gyámokat tisztókben megerősítette; de most — a mint érti — György barát Ferdinánddal titkos ezimboraságba elegendett, gyámoltját elárulta, hitét és vallását megszegte, őt országából kiküszöbölni akarja; ennélfogva rendeli, hogy ezentul neki senki ne engedelmeskedjék, hanem ellene fegyvert fogjanak, s őt élve lánczon vagy halva a Portára bevigyék; ezentul pedig uroknak a királynét és fiát ismerjék, a kinek Mahmud csauztól zászlót is küldött, mely alá az egész országot újból feleskessék, s a kik alája nem mennek, megbüntessék; tudtára adatván az országnak egyszersmind az is, hogy a szultán ezen parancsa végrehajtására anynyi serget ad, a mennyi szükséges lesz, s mind a dél-magyarországi basákat, mind a moldovai és havas-alföldi vajdákat értesítette, hogy ha a királyné ez iránt őket megtalálja, azonnal segítségére menjenek; végre nagyobb bizonyásgul Martinuzi követeit is kezébe küldötte a királynénak, hogy azokkal tetszése szerint bánják.“ E nagy-ur parancsot én Pray²⁾ után közlém, jelesen Báthori Endrének Egerből sept. 31-én Nádasdihoz irt leveléből; kelése napját — tudtom szerint — egyik akkori történelírónk sem jelölte meg; azonban hogy annál sokkal korábban s körülbelül az általam későbbi adatok nyomán kijelölt napon kellett iratnia, bizonyítja Veráutznak ugyan Nádasdihoz jun. 25. e tárgyban irt levele, melyben a Konstanczinápolyban járt erdélyi követeknek visszaérkezését mint újdonságot beszéli el³⁾, sőt bizonyítja maga a Báthori levele is, mely ama parancs kelése után septemberig történt események egész sorát érinti.

Izabella erre szívet vön, a török követet megajándékozva küldötte vissza, s hogy maga és fia ügyét Martinuzi ellenében fegyvererővel is kivívja — hiveinek tanácsára — elhatározta. Azonnal irt Petrovicsnak, s őt haderejével együtt Fejérvár alá táborba hívta; Patócsi és Lozsonezi Antal is oda

gyűjtötték sergeiket. Első dolguk volt Alvinczet és Branyieskát — Martinuzi kastélyait — kezükre keríteni; az elsőt Handray György várnagy védelem nélkül oda engedte Petrovics embereinek; az utósót szintugy a Petrovics, Csanád ellen nyomuló sergei vették be.¹⁾ A mint ezt Martinuzi megértette, Varkocs Tamást Váradról Csanádnak segítségül küldvén, míg ez egész Temesvárig pusztítva nyomult elő, maga Erdélybe sietett, s M.-Vásárhelyt a többnyire pártján álló székelyekkel megerősítvén magát, Szászsebest és Medgyest elfoglalta, mindkettőbe őrséget tett, jelesen az elsőbe Bank Pál hívét, s őszszegyűjtvén — a kiket lehetett — az ország Rendeiből, köztekintély alatt, Szolimánhoz követeket küldött, kik a Portát hamis beszédekkel altassák s rokonszenvét részére megnyerjék.²⁾ Miután Medgyes mellett az ekemezei téren hosszason tanyázott, alá felé Fejérvárnak nyomult s a fiával és tanácsosaival együtt ben levő királynét ostromló sergével körülvette. Ez megfélemlét, s Szalánczi Jánost másodmagával segítségért a budai basához s a moldvai és havasalföldi vajdákhöz küldötte. Felebb érintve volt, hogy Martinuzi is irt volt Izabellával egyidejűleg mind a szultánnak, mind pedig jun. 5 én Fejérvár alatti táborából Nádasdinak: amannál mentegette magát, s hogy ez miképpen felelt — már láttuk, Nádasdit pedig kérte: „hogy késedelem nélkül nyomuljon előre Erdélybe; itt — ugymond — minden elő van készítve, sergeik egy részét Almásnál hagyván, a másikkal igyekezzenek Dévát az Erdélybe be igyekvő Petrovicsnál hamarabb elfoglalni, hogy őt könnyebben feltartóztathassák³⁾; másfelől pedig egy, kizárólag hiveiből álló fegyveres gyűlésből követeket küldött a királynéhoz, hogy kérjék meg: „ténne le a fegyvert, adja át Fejérvárat s lépjen vele békességre; továbbá fiát bocsássa az ő és Petrovics nevelése alá, hogy jókor szoktassák a kormányzáshoz, ők készek neki esküt tenni⁴⁾.“ A királyné kijelentette: „hogy fiát idegen gondviselésre nem bizza, különben is — még igen ifju arra, hogy közdolgozokkal foglalkodjék; azonban a Martinuzival való kibéküléstől — ha őszinte tudta lenni — nem idegen.“ Martinuzi ezzel megbántottnak érezte magát, tudván, hogy e vonakodás oka a már hír szerint az utban levő török segítségben vetett bizalom. Ő tehát a várat körülvevén, keményen lötette s a királynét ijesztéssel és fenyegetésekkel kívánta rábírní, hogy azt egy hét alatt feltétel nélkül megadja. Ez szilárdon állott. Követci haza érkeztek a budai basától s kedvező választ hoztak. A Martinuzi táborában levő székelyek is — részint mivel az idő már ősz felé járt s a hosszás idővesztegetés miatt zugolódni

¹⁾ Szolimán levelének ezen pontját Istvánfi is bizonyítja, azt mondván Tört. XIV. könyve 150 lapján, hogy ő látta egy arany- és égszínkék betűkkel, arabul irt hitlevelét, melyben Istenre, Mahumedre, fejére és fegyverére esküdt, hogy mihelyt az ifju János felnövend, neki Budát visszaadja.

Vesd össze Pray, Epist. Procer. II. köt. 207. l.
Magyar Akadémia, Történelmi Tár I. köt. 240. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 208. l.
Katoná, Timódi után XXI. köt. 2-ik rész 1052. l.
Istvánfi, XVI. k. 181—182. ll.
Bethlen, I. köt. IV. könyv 446. l.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 204. l.

¹⁾ Istvánfi, XVI. k. 182. l.
Bethlen, I. köt. 448. l.
Pray, Epist. Procer II. k. 209. l.

²⁾ Forgács, 8. l.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 201. l.

⁴⁾ Bethlen, I. köt. 460—464. ll.
Forgács, Commentar 10. l.

kezdettek, részint mivel az a hír terjedt el, hogy a moldovaiak és havasalföldiek a székelyföldre be akarnak törni, hazájokba vissza menni készültek. E körülmények Martinuzit engedékenységre bírták. Most csak azt kérte a királynétől, hogy legyen neki szabad bántatlanul elébe járulni s vele beszélni. „A királyné föltétlenül néhány napi fegyverszünetet kötött ki, és azt, hogy Martinuzi bocsássa el sergeit s a királyfinak idegen gondviselés alá adását többé ne sürgesse.“ Martinuzi bele egyezett, töredelmesen kért bocsánatot a történetekért, sergeit elosztatta, Medgyesről és Szászsebesből őrségét kivonta, s a királynétől csak annyit kért, hogy a szultánt és budai basát kibékülésökről értesitse. Ez újból elküldötte Szalánczi Jánost tudatni a szultánnal: „Martinuzi mimódon békült ki vele, azonban figyelmeztette, hogy amaz álnok szavainak ne higgyen, s engedelmet kért, hogy hivatalából őt le nem tette — nem oly könnyű dolog az!“ Sept. 5-én pedig már azt írta, „hogy dolgai jól állnak: a szászok és nemesség nagy része s a székelyek közül is némelyek vele és fiával tartnak“¹⁾. Verántz, Zsombori Mihály nevű, e tájt Egerben megfordult előkelő erdélyi hazafi szava után szintén megerősíti a királyné ezen előadását. „Egész Erdély két felé oszlik — mondá azon szemtanu — Küküllővár, Medgyes, Kolozsvár, Déézs, s mind az a mit a Nagy-Szamos fog körül, a baráté, a többi mind Izabellát ismeri el s uralja, Almás is a királynéé, Horváth Ferencz van benne“²⁾.

Martinuzi sem késett e kiengesztelődést becses ajándékok s a hátralék adó kíséretében a szultánnak tudtára adni, s míg Ferdinánddal folyvást alkudozott, addig magát a vele tartó országos RR. nevében írt levél által igazolni igyekezett. De tervét a véletlen meghiúsította. Ugyan is alig végződék bé a királyné és Martinuzi közötti békeértekezlet, midőn Lippa felől a budai basa, Brassó felől a moldovai, Verestoronny felől a havasalföldi Ilyés vajda testvére István segítségül Erdélybe jöttek. A királyné követeket küldött eléjük, kik az ország közállapotán történt változás iránt felvilágosítsák; de nem hogy meghallgatták volna, sőt csaknem ellenségképpen nyomultak beljebb. A panaszkok a királynéig hatván, ez segélyért Martinuzihoz folyamodott, a ki előbb vonakodólag mondá: „a mint behozta, vigye is ki, ő úgy is sergeit már haza bocsátotta;“ később azonban más gondolatra tért, s a véres kardot széthordoztatván, hirtelen új fegyveres erőt gyűjtött, s a budai basának Ferbát által vezetett előcsapata elébe Török Jánost, Brassó felé Kendeffi Jánost, István elébe a vitéz Kendi Jánost küldötte, kik közül az első ellenfelét Déván egy hajnalban, a másik a vele szemben álló csapatokat a Verestoronnyánál levő utszorosokban véletlenül meglepven, szét- és visszaverve, csak a moldovaiaknak volt idejük a székelyföld egy részé-

ben gyújtogatva és rabolva sietőleg visszahuzódni¹⁾. A szultánt ez új haragra gerjesztette s Jánus bég által sept. 8-ról írt levelében válaszolván mind a királyné, mind a Martinuzi mentegetődző leveleire, ez utósót helytartói hivatalából azonnal letétni, az ország kormányzását és kincstárnokságát Petrovicsra ruháztatni, kivételére pedig a budai basát megerősített sergeivel Erdélybe rendelte²⁾.

E hirre Martinuzi megbosszankodott, s a királynéval kötött fegyverszünet ellenére hirtelen gyűjthetett hadnépét azonnal ismét Fejérvár közelébe vonta. Verántz Nádasdihoz octob. 12-én Egerből írt levelében egyebek közt azt írja Martinuziról: „hogy ő e napon Somlyai Báthori Endrét és Horváth Györgyöt gr. Salmhoz küldötte s részint a fenyegedett Várad és a Petrovics ráczai által megátadott Csanád, részint maga számára is segítséget kért azon okból, mert bizonyosan tudja, hogy a budai basa a Rákos mezejéről, valamint más szomszédos török- és oláhországi basák is elindultak már az ostrom alatt levő királyné fölmentésére“³⁾. De gr. Salm késett a segély-küldéssel, mert Ferdinánd be akarta várni, hogy a békét a Porta szegje meg. Batthyáni Ferencznek Nádasdihoz octob. 24-én írt levele világos bizonyítéka ennek: „Látom — ugymond — hogy Erdély e két lator — Martinuzi és Petrovics — miatt vész el. Ha ő Felsője bizonyynal tudná, hogy a török Petrovics mellett felkél, nem lenne hibáztatható, ha Martinuzinak ő is segítségére lenne“⁴⁾. Ez alatt Petrovics csapatai Csanádot bevették, a budai basa Lippa felé valóban elindult, s egyelőre Beese és Beeskerek elfoglalását vették célba, melyet Petrovics a kívánt segélyért a basának ígért, s a miről Salm Nádasdit octob. 24-én értesítette⁵⁾.

Igy tehát a béke a Porta részéről megszegtvén, a háboru oka meg volt; de Ferdinánd nem látta elegendőnek, s még folyvást a várakozás politikája mellett maradt. Nem így Martinuzi, ő a Porta fermánja s közeledő segítségének híre által szokatlanul megdöbbenvén, Fejérvár ostromát félben hagyta, s Enyedre vonult vissza, honnan oct. 23-ról írt levelében értesítette Nádasdit, hivatkozólag Báthori Endrétől tett korábbi üzeneteire: „hogy az ország a legnagyobb veszélyben van; ő — Nádasdi — tudja mi Erdély; ha tehát az kell nekik, siessenek, idején gondoskodjanak róla, nehogy a törökök kezébe jusson s a kereszténységtől elszakasztassék“⁶⁾. A segítség még sem jött. Martinuzi még hátrább vonult s Tordán ütött táborn. Innen Sz. Simon és Judás napja utáni negyednapon — novemb. 2 — már azt írta Báthori Endre magyarországi kapitánynak, hogy az ellenség mindenfelől Erdélyben van, ha akarja segítni, ideje; ha pedig

¹⁾ Bucholtz, VII. köt. 246. l.

²⁾ Katona, XXI. 2-ik rész 1091—92. ll.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 226—227. ll.

²⁾ Bucholtz, VII. k. 247. l.

³⁾ Verántz, Praynál, Epist. Procer. II. köt. 213—216. ll.

⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 218. l.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 219. l.

⁶⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 217. l.

egyéb nem lehet, legalább a megyéknek parancsolja meg, hogy keljenek fel s Erdélybe siessenek, különben elvész az ország¹⁾. Mindenszentek napja után való vasárnap — nov. 9. — pedig Báthori Endre írja Ecsedről Nádasdinak, „hogy a Martinuzi Andor Erdélyben rosszul áll: a moldovai és havasalföldi vajdák ben vannak; némely nemeseket már el is fogtak; a budai basa pedig ezelőtt mintegy négy-öt nappal Lippáról táborával elindult s Martinuzi alig 400 lovassal s 300 gyaloggal Tordán van táborban, mert a királynéval békét kötven, sergeit elbocsátotta, — most jó szívvvel egybegyűjténé, de nem lehet. Szokás szerint körül hordozták a véres kardot, de a királyné és Petrovics fenyegetőleg tiltják, hogy örök szolgáltság büntetése alatt senki felkelni ne merjen“²⁾. Azonban a királyné elébe küldött a vezér-basának, imezt Ilye térségein szembe találta, s a dolgok állásáról felvilágosítván, visszamenésre kérte. Erdekesen világosítja meg ezt Izabellának 1550. Diód-várában Mindenszentek napja után harmadnappal — novemb. 5. — költ s a szebeni szászokhoz, valamint ugyan Mindenszentek napja utáni vasárnapon — nov. 9. — a kelés helye nincs kitéve — Kasson basa által ugyan a szebenieknek küldött parancslevele. „A ti és ország RR-nek kérése szerint — írja az elsőben a királyné — kieszközöltük a budai basánál, hogy az ő, a moldovai és havasalföldi vajdák sergei, helyre állítván az ország békéje — hazájokba visszatérni készek legyenek. Parancsoljuk tehát hűségteknek, hogy mivelünk és méltóságos fiunkkal tartassatok, nehogy György barát iránti kedvezések és engedelmségekkel minket, magatokat és az országot veszélybe vigyétek. Ha teljes és világos választ adtok, hogy a császár parancsolatját követitek és engedelmeskedtek, a budai basa sergeivel azonnal visszamegy“³⁾. A másodikban maga a basa így ír: „Tudjátok, minő zavarok támadtak közelebből Erdélyben, a melyek elhatván a fényes Portához, szultán ő felsége nekünk megparancsolta, hogy azonnal minden sergeinkkel országotokba menjünk. Mi azonnal elindultunk, s midőn az Ilye körüli térségre értünk, a királyné ő felsége Mahumet császári követet és egy más követet küldött élénk, kérvén minket, hogy ne mennénk beljebb az országba s ne okoznánk annak és alattvalóinak romlást, mivel a három nemzetből álló ország RR. a nemesek (magyar vármegyék), székelyek és szászok kijelentették ő Felsőségnek, hogy készek a szultán parancsának engedelmeskedni s hűvek lesznek ő felségéhez és fiához, és ő felségeken kívül idegen fejedelmet nem ismernek. Mi hajlandók voltunk az ország romlását elkerülni, a királyné kérését meghallgattuk, tovább nem is meggyünk, de oly feltétellel, hogy nekünk leveleteket

küldjétek, melylyel mi magunkat a császár előtt igazolhassuk; ebben igazán kijelentsétek: akartok-e a császár parancsának engedelmeskedni, a várakat, országjövendelmeket, kamarákat a királyné és fia kezébe átadni, nekik hiven szolgálni és György Frátertől elválni, és a királynén és méltóságos fián kívül senki más idegen fejedelmet el nem ismerni? Miket ha tisztán és egyenesen elismertek, és arról erős levelet adtok, fiaitokkal, feleségeitekkel és vagyonaitokkal együtt bátorságban fogtok maradni, s ez esetben készek vagyunk visszatérni; különben pedig magatok és országotok romlását engedetlenségeknek tulajdonítsátok“¹⁾.

Mi lett következménye a fenyegetődöz fel-szólításnak, történetíróinknál ezzel szorosán összekapcsolt följegyzést nem láttam. Ez tehát további nyomozást és fölfejtést igényel. Azonban azt Tinódi, Forgács, Istvánfi és Bethlen egyhangulag állítják, hogy Martinuzi azután batározottan Ferdinánd részére hajlott, s minden erejét megfeszítette a végszére, hogy a gr. Salm Miklóssal Nyir-Báthorban megállapított békeszerződési előzményekből valódi szerződés váljék. Nem is siker nélkül; mert Ferdinánd már most ez ügynek anynyira pártolója lön, hogy érette császári bátyjával is kész volt szembe szállani²⁾. Martinuzi szerencsétlenségére Salm dec. 20. 1550. Egerben meghalt³⁾, s ez által helyzete rendkívül szorongatottá vált. Irt tehát január 7-ről 1551. Fridrikhez, a rhenusi palatinushoz, s előadván: „hogyan támadtatta meg Erdélyt a török előbb a moldvai, azután a havasalföldi vajdával; s hogyan verette vissza ő mindeniket, s kijelentvén, hogy előtte bizonyosan tudva van az, hogy a török a jövő nyáron Erdélyt elfoglalja, kéri őt a Jézus Krisztus nevében: bírja rá a király szívére, hogy ez országnak keljen védelmére, s a királyfinak tisztességes sorsáról gondoskodván, az egész országot vegye birodalmába“⁴⁾. E levél nem maradt foganat nélkül. Ferdinánd azonnal elküldötte Báthorit és Teufel Erasmust mint részéről egyezkedési biztosokat, s találkozási helyül Diószeged, Forgács Zsigmond birtokát jelölte ki. Ezek megjelentek, alkudoztak, de megállapodni nem tudtak. „Mi — írja Martinuzi Ferdinándnak febr. 4 — felséged biztosaival e hónap 3-án értekezünk, de a királyfi ügye elintézésében fenn akadunk. Azonban a mi nekünk az, felségednek nem lehetlen. Ne is huzza e dolgot felséged, mert a veszélyek napoként gonoszbúvá; e haza szabadsága megtartásának gyümölcse felségedé és a keresztényiségé lesz, s a végrehajtott munka fáradalmait édesekké

1) Pray, Epist. Procer. II. köt. 220. l.

2) Pray, Epist. Procer. II. köt. 221. l.

3) Gr. Kemény, Adparatus Epistol. I. köt. 575. l. Egykoru másolat a k.-fejérvári Bathyáni-könyvtár Codex Miscelaneor. című gyűjteményei I. köt. 6-ik lapjáról.

1) Gr. Kemény, Adpar. Epistol. I. köt. 379—380. ll. Az előbbihez hasonló másolat.

2) Hatvani, Tört. Zsebkönyve 346—349. ll. Ferd. Károlyhoz irt levele dec. 14-kéről 1550. Brüsseli levéltár.

3) Katona, XXII. köt. 44. l. Timon után (Epitome Chron. 320. l.)

Pray is ez időre teszi, Oláh, esztergomi érsek dec. 30-ki levele után. Epistol. Procer. II. k. 244. lap.

4) Pray, Epist. Procer. II. köt. 227—228. ll.

teszi a siker. Én gr. Salmnak nyilvánítottam volt, a mit a királyfira nézve szükségesnek láttam, hogy t. i. annak atyai öröksége visszaadassék; a mit minthogy ő lehetlennek mondott, kérem felségedet, immár valahára határozza el: mit lesz a helyett a király fiával teendő? A királyné ügye — mi a jegyajándék megtérítésében áll — amugy is csak másodfontosságú kérdés. Hogy én ezt Felségedtől sürgetve kérjem, sok ok teszi szükségessé, miknek öszszesége az, hogy az által Istennek, Felségednek és a közhazának is szolgálhatnék! A bajok naponként anynyira közelednek felénk, hogy ha idejében ellenök nem állunk, lehetlen lesz megmaradnunk. Minő veszélyben forgottam az elmúlt nyáron is, mily bajjal szabadultam ki ellenségeim kezéből, megirtam volt felségednek; s ámbár most is kész vagyok tenni mind azt, a mit a keresztyén vallás, felséged iránti hűségem s a haza boldogsága kíván, kérnem kell még is felségedet: ne bizzon rám oly terhet, mi alatt öszszeroskadok, kegyét elvesztem, s az országnak és hazámnak sem szolgálhatok, — tegyen rám olyat, mit elviselhetek. Utoljára kérem, parancsolja meg felséged Báthorinak s többi kapitányainak, hogy ha mi véletlen történik, a mire én elégtelen leszek, megkeresésemre, segítségemre legyenek¹⁾. Nagy fontosságú még a Báthori és Teufel Erasmus királyi biztosok ugyan e napi jelentése. „Ők — így szólnak — Martinuzival egy Diószeg nevű félen-való helységbe febr. 3-án estefelé megérkeztek. Martinuzi mindjárt kezdetben előterjesztette, hogy Erdély megvédésére sem ő, sem Izabella, sem más — mint a király ő felsége — nem elégséges; erre pedig — ugymond — három szükséges 1.) hogy miután apai örökségével nem lehet, ő felsége, ígérete szerint, a János király fiát mindenek előtt valami más tisztességes uton elégítse ki, s a királyné jegydijáról gondoskodjék, 2.) hogy kész és fölfegyverzett hadserege legyen, 3.) hogy Erdélyt késedelem nélkül és a török előtt foglalja el, várait azok megérkeztéig erősítse meg. Haszna belőle a lesz — jegyzék meg — hogy megnyeri Erdélyt, Kassát s az általuk most birt részeket; a váradi püspököt és más kittinőbb férfiakat, kik most János király fiához hűséggel vannak, esküjüktől, a koronát pedig, mely oly nagy fontosságú, kezeikből megszabadítja s birtokába keríti. A királyné kielégítése pedig Solymos, Lippa, Küküllővár, Boldogkő birtokokat és a kassai 30-dót adja kezébe. Azonban a legnagyobb gyorsaságot ajánlja, és azt, hogy a királyfi kielégítése esetében legyen mód, melylyel az országot megerősíteni s az ellenség ereje ellen fegyverrel védni lehessen. A mire midőn mi — írják a biztosok — azt feleltük, hogy ő felsége mind háromra nézve intézkedni fog, mihelyt Bécsbe vissza jő, a mi alkalmasint mártius 1-én lesz: Martinuzi úgy nyilatkozott, „hogy ily nagy fontosságú ügyet anynyira halasztani

nem lehet, mivel ez esetben az, az egész ország kárára, Szent-György napon túl haladna. De ő követeket sem küldhetne oda. Mihez képest ő felségének kell teljes hatalmu biztosokat küldeni, kikkel a dolgot végképpen és azonnal elintézni lehessen; mivel ő ugyan tudja bizonyosan, hogy a királyné mint maga is uralkodásra vágyó, a míg él, a királyfi megkoronázásának utjában áll, de még is tanácsosabb, hogy mielőtt újabb zavarok támadnának, ha lehetséges, a leendő biztosoknak legyen teljes felhatalmaztatásuk az ügynek bevégzésére. Egyébiránt — jegyzik meg utoljára — ők Martinuziban biznának, kivált ha a királyfi iránt ő felsége immár valahára határozna. Ez esetben hiszik, hogy a megkezdett dolognak jó kimenetele lesz. A küldendő katonaságot illetőleg Martinuzi úgy látná jónak, hogy abból 500 legyen nehéz vasas az oláhok és törökök rettentésére, a magyar seregék mellé pedig spanyol gyalogság szükséges²⁾. Még csak a Nádasdi levelét említem meg, melyet febr. 5-én szintén ezen ügyben írt Ferdinándhoz, sürgetve kérvén őt: „hogy Erdély felől lehető gyorsan határozzon, mivel Magyarországot csak is innen lehet vissza foglalni, s a mit most egy forinttal meg tehet, holnap ezerrel éri be; ha késik, Erdélylyel együtt a Tiszai-részek is kiesnek kezéből³⁾.”

A míg Ferdinánd így késlekedett, a szultán — írja Verántz Nádasdihoz mártius 8. mint Oláhtól, a magyarországi cancellártól hallott hirt — Petrovics unszolására követeket küldött Izabellához, sürgette, „hogy Jánost koronáztassa meg, s a magyarokban jövőjük iránt a legszebb reményeket költötte. Petrovics és a királyné már a koronázási országgyűlést ki is hirdette volt Fejérvárra, de Martinuzi Petrovics birtokaira hadat küldvén, az védelmökre a gyűlésből eltávozni kényszerült. Dea Szolimán által küldött esászári biztosok — Ali és Mahmut esauzok, nem akartak elmenni addig, míg a koronázás végrehajtva nem lesz, s annak ellenzői ki nem tudódnak⁴⁾. Ez előadást Báthori is megerősíti. „A koronázásnak — írja ő Nádasdinak Báthorból mártius 18-ról — Fejérváron kellett volna megesni, de az Martinuzi miatt meghiusulván, a királyné azután Enyedre hirdetett újabb gyűlést Judica vasárnapra — márt. 15. — s Martinuzinak meghagyta, hogy fegyvertelenül jelenjék meg, a három nemzetnek pedig, hogy ezer-ezer fegyveressel. Azonban Martinuzinak több ezered-magával fegyverben való véletlen megjelenése a RR-eket megfélemlítvén, az ismét elmaradt⁴⁾. Martinuzi a koro-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 229—232. II.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 233—238. II.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 239—240. II.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 243. I.

⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 245. I.

názni akaró RR-eket Fejérvárról egy ügyes cselloggással, a török csauzokot ajándékkal s az adónak beküldése ígéréttel távolította el. Egyébiránt — mondá a csauzoknak — az ifju herczeg még nem teljes kora s ha megkoronáztatnék is, érvénytelen lenne.

A mit Ferdinándnál Martinuzi esenkedése, biztosainak terjedelmes fölterjesztése, sőt az általa különösen kedvelt Nádasdi nyomatékos szava sem volt képes kieszközölni, hogy t. i. Erdély ügyében tetteleg lépjen fel, azt kieszközölte a szultánnak azon határozottan nyilvánított sőt végrehajthatni is megkísérelt szándéka, hogy az ifju Jánost minden áron megfogja koronáztatni. Ennek tulajdonítandó, hogy Ferdinánd mártius 30-án költ királyi levelében Nádasdi Tamás fogarasi örökös főispánt és országbírot, Báthori Endre szathmár- és szabolesmegyei örökös főispánt, magyarországi hadvezéreket, ugy neuburgi és guttenbergi b. Herberstein tanácsosait teljes hatalommal ruházta fel arra nézve: „hogy Erdélynek és a hozzá tartozó részeknek az ő birodalmába bocsátása végett Izabellával és fiával, Martinuzi György váradi püspökkel és kincstárnokkal, főispán Petrovics Péterrel, ugy az ország KK. és RR-vel vagy azok biztosaival a király nevében teljhatalommal egyezkedhesenek, a királyné jegydiája, fiának atyai öröksége, Martinuzi, Petrovics és mások lehető követeléseiről bizonyos megállapodást eszközölvén, azt szerkeszték írásba, s róla oly hiteles és végérvényes oklevelet készítsenek, mintha azt maga a király készítette volna. A király megígérte, hogy a miket biztosai végeznek, erőseknek, megállóknak és változhatlanoknak fogja elismerni“¹⁾ E fölhatalmazáshoz mellékelve volt egy ugyan az napon költ utasítás is, mely az alkudozás részleteire nézve szabja ki a biztosok teendőjét. Ennek előzményében iratlik, hogy Martinuzi jelentette volt ugyan nem rég: „hogy Erdélynek a király kezébe menése békés uton is lehetséges, mivel a királyné és tanácsosai erre hajlandók; azonban e gondolatja később — ugyan Martinuzi tudósítása szerint — a szultán követeitől kapott izenetek óta megváltozván, ámbár ő felsége Martinuzit bár miképpen segitni kész, még is inkább szeretné, ha czélját békés uton érhetné el; mire nézve biztosainak ajánlja, hogy mivel a királyné Martinuzitól elidegenedett, s azt hiszi, hogy e dolog egyenesen az ő és fia roszára volna elintézve, szinleljék azt, mintha minden a Martinuzi tudtán kívül történnék, s küldjenek követet egyenesen hozzá; orvosát — Blandrátát — pedig és több tanácsosait ajándékokkal, ígéréttel s más alkalmas okokkal és eszközökkel eszélyesen igyekezzenek megnyerni a szerint, a mint azt jönnek és helyesnek látandják; járjanak egyszersmind végére: ha vajjon a királyné, Martinuzi és Petrovics, Károly császárnak e tárgyban Martinuzi kezén át hozzájok intézett levelét vették-e vagy nem? Ha

nem, tudják meg, mit mivel azokkal? Mondják meg Martinuzinak azt is, hogy Károly, Ferdinándnak mindennemű atyafiságos segélyét ígérte. Ha mindezek hajlandókká teszik őket a békés szövetkezésre, egyezzenek; ha pedig igyekezettök meg hiúsul s nem eszközölhetik, hogy Erdély a KK. és RR. közmegegyezésével beháboru és vérontás nélkül a török kezéből kiragadtassék, akkor igyekezzenek azt kivinni, hogy a királyné a mostani állásában maradjon, sértetlen hagyatván Martinuzi tekintélye, az az: hogy a királyné hívei török segélyt be ne hívjanak, a királyné a töröknek várat és erősséget át ne adjon; mert ha a királyné így marad, alkalmasabban végre lehet hajtani közte és a kir. biztosok közt az elkezdett alkudozásokat. Arra pedig kiváltképpen való gondjok legyen, hogy a János király fia megkoronázását, mit a török a királyné kijátzására vett czélba, Martinuzi segítségével által minden módon megakadályozzák, nehogy a királyné azon czélból, hogy mostani állásában maradjon, egy vagy más uton, ezen koronázást végrehajtsa. Ha egyikre sem áll rá a királyné, a biztosok Martinuzival együtt ezen országnak az ellenség kezéből kivételére találjanak valami módot, s azt a királynak jelentsék föl. Ha pedig egyezni kész, kezdjék meg azt a Martinuzi tanácsa nyomán. Az ő személyét illetőleg biztosítsák őt mind azokról, a miket a király nekikorábbi levelében megígért. Erre nézve nem is szükséges újabb egyezkedés. Annak felette a király azt akarja, hogy ha Erdély kezére megy, azt Martinuzi Báthorival mint vajdák igazgassák, a kincstárt egyedül Martinuzi kezelvén. A király fiát illetőleg mondják meg, hogy a király őt az atyjával kötött szerződés — értetik a nagy-váradi — értelmében az azutáni sok változás miatt atyai javaira nézve ki nem elégitheti, de átengedi életének hűbéri jogezimen herczegi czimmal a Siléziában levő sangani, naumburgi és pribusi herczegségeket¹⁾, melyek 12—15000 ft. évi jövedelmet adnak, a fogyatkozást — ha lenne — pótolni fogván²⁾. A királyné kívánságát tudják meg Martinuzitól, mivel a férjével való váradi szerződésben jegydiája 100,000 magyar forintra van téve; Martinuzi ellenben egy alkalommal ugy nyilatkozott,

¹⁾ Sangan, Priebus és Naumburg akkortáiban városok voltak Siléziában; egymáshoz közel s valamennyien Brandenburg közelében feküdtek. Silézia a régibb földrajzi könyvek szerint hajdon felső és alsóra oszlott; a kettő 17 kis fejedelemségből és hat szabad uradalomból állott, főváros volt Breslau. Az első közt ezek nem fordultak elő; a másodranguak közt vannak Sangan és Ratibor.

²⁾ Az olvasó tájékozásaul megjegyzem, hogy I. Zápolya Jánosnak 40 erősített vára volt Istvánfi XVI. könyve 183. l. szerint. Ezekért lön ajánlva fiának ez érintett három kis darab herczegség.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 246—250. II.

hogy a királyné 140,000 mforintot kíván. Erre nézve igyekezzenek minél kevesebb összegben megegyezni. Ha pedig úgy veszik észre, hogy 140,000 ftot vagy nagyobb összeget követel, és ezenkívül másféle biztosítása s netalán zálogkövetelése is — értetnek az inscriptionális javak — volna, akkor első kívánságába egyezzenek bele s igérjenek róla biztosító levelet és öt száztolti kamatot. Ha nem lenne kedve Lengyelországba haza menni, a király kész neki és fiának Siléziában a münsterbergi vagy frankensteini hercegségeket¹⁾ lakhelyül 40,000 ftban ideiglenesen átengedni és zálogba adni — inscribálni — s a többi összeget, a menyinyben t. i. megegyeznének, kifizetni. Ha az egész összeget kívánná, kérjék két három év alatt addigi kamatozás mellett kifizethetését. Ha erre sem áll rá, felének kifizetését igérjék meg, s a másikkal néhány évig kamatra a királynál hagyását eszközölkjék. Ez esetben a váradi püspököt kérdezzék meg: nem lehetne-e — a mint ő ez iránt némi reményt nyújtott is — ezen összeget Erdélyből valahonnan összeszerezni? Az iránt is adhatnak a királynénak reményt, hogy ha kedve lesz férjhez menni, a király munkás lesz abban, hogy valamely fejedelemből mehesse; az pedig éppen meglegedésére lesz, ha fiát udvarába veheti, ott állásához és rangjához képest tarthatja s gondoskodhatik arról, hogy fejedelemből illő erényekben neveltessék; vagy kész öt valamely neki adandó hercegség kormányzásával ruházni fel, s hozzá oly kegyes, jóakaró és valódi atya lesz, hogy neki dícséretére, királyi atyjának dícsőségére legyen. Petrovicsnak — ha kedvezőbb föltételek alatt nem alkudhatnak vele — igérjék meg, hogy haláláig minden most birt jóságai kezén hagyatnak, ha ő és tisztei s várnagyai megesküsznek a Ferdinánd hűségére, és arra, hogy halála után mind ezeket a király kezére adják, addig is pedig maga a temesi főispán a koronát, mely állítólag az ő örízete alatt van, Ferdinándnak azonnal átadja. Ha pedig ezzel sem lesz meglegedve, s Erdélyben maradni nem akarna, ez esetben a biztosok vele ereszkedjenek alkuba s igérjenek neki Magyarországon valamely a király birtokában vagy adományozása alatt levő várat. S ha mind ez szerencsés véget ért, egyet-értve Martinuzival írják meg, hogy a szerződés végrehajtására, mely napra, hová, menyinyi számú fegyveres erő küldessék? Addig is pedig a már előre a Tisza mellé rendelt 3,000 könnyű lovas- és 1,000 gyaloggal ez ügyben rendelkezhetnek. Nagyobb bátorság okáért a császár megjegyeztetni kívánta, hogy a római szent birodalombeli RR. a töröknek Erdély ellen támadása esetére köz adót róttak ki, melyet aug. 1-én fognak fizetni. A király hiszi — mondatik azon utasításban — hogy az erdélyi KK. és RR. is min-

dent elkövetnek önvédelmök ez ügyében. A király a biztosoknak könnyebb öntájékozásuk végett átadta a János királylyal (1538) és Izabellával (1542) kötött szerződés egy-egy példányát¹⁾, valamint az utósónak azután nyilvánított obajtásait, s a részéről azokra tett feleleteket. Hogy ha pedig az erdélyi RR. a védelem módjáról fognak kérdezősködni — így szól tovább az utasítás — feleljék a biztosok, hogy a király nemcsak magyarországi, de római szent birodalmi minden oróivel, sőt más európai hatalmak segélyével is oltalmazandja Erdélyt; egyuttal pedig tőlük is tudják meg: mily erővel lennének képesek a közös cél eléréséhez járulni? Menynyi kellene a végvárak megerősítésére? Menynyi béke és háboru esetére? E végre ők maguk menyinyit lennének hajlandók adózni? Menynyi ágyu, lópor s egyéb hadiszer kellene? Végre, igérjék meg s szükség esetében adjanak biztosítást arról, hogy a király, a királyné, Martinuzi és Petrovics, úgy más fő urak tisztviselőinek és szolgálóinak bünbocsánatot ad, s őket kegyelmébe és szolgálatába fogadandja, sőt a bünbocsánatot minden megtérőre kiterjeszti. A RR-eket pedig nyugtasák meg a felől, hogy az ország kiváltságait, szabadságait és törvényeit megtartandja, védi és oltalmazza, sőt külön hitlevéllel is megerősíti. Mindezt pedig a lehető gyorsasággal hajtsák végre²⁾.

Megjegyzem, hogy az ország szabadságának megerősítését a király Castaldohoz később július 20-án irt levelében is igérte³⁾. Én — mellékesen szólván, e hitlevelet sehol nem láttam, felőle nem olvastam, pedig érdemes lenne megismernünk. Egyuttal pedig a Martinuzi segítségére rendelt hadsereg fővezéréül az elhalt gr. Salm helyébe, Castaldó cassanoi határgróft nevezte ki, a Károly olaszországi és áfrikai hadjárataiban sokat próbált vezért, Thuanus egykoru író szerint „ravasz“⁴⁾, Péchy Gáspár erdélyi főrangu ur Nádasdi nádorhoz 1553-án irt levele szerint — „istentelen embert, kinél a föld gonoszabbat nem tart s a kit minden sorsu és állapotu emberek átkoznak“⁵⁾, alája rendelvén Nádasdit, Báthorit és Lozsoncezi Istvánt. Az összes segéd sereg a következő erőkből állott: a) 2000 spanyol veterán katonából, kik részint harezias hírókért, részint a Károly császár érdekeltsége nyilvános bizonyításul rendeltettek ide, b) egy ezred német tyroli-

¹⁾ Münsterberg és Frankenstein szomszédos városok Morva határai felé, Oppelnhez nem messze.

¹⁾ Vajha az osztrák történészek e két szerződést valamint az azok alapján alkotott s alább — Müller kiadása után általam is közlendő — 1551-ik szerződést is kritikai hitelességgel közölnék! Az elsőt Bethlen Farkas, az utósót Katona és Müller kiadták ugyan, de a kettő megnevezése s az eredetiség elegendő bizonyítása nélkül. A magyar történelem több kérdése ez által sok világosságot nyerne.

²⁾ Pray, Annales Reg. Hungar. Vindobonae, 1770. i. v. k. 430—436. l. A budai kir. kamara levéltárából.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 273. l.

⁴⁾ Jac. Aug. Thuani, Historiarum sui temporis Opera. Francofurti apud Petrum Koppium Fol. évnélkül X. könyv 173. l. Thuanus műve 1502-től 1584-ig terjed.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 360—361. l.

siból ¹⁾ a két gróf Arco vezérlete alatt, (Pray egy Aldana Bernáldot, Sigler és Schesaeus egy Brandis Endrét is nevez meg) ²⁾, c) 500 lovasból Oppersdorf alatt, d) egy ezred lovas Sileziaiból Zierotin Károly alatt, e) nagy számú — Bethlen szerint 7,000 főre menő magyar nemességből ³⁾. Castaldo Bécsből Egerbe május 1-én, innen Erdély felé jun. 25. indult el ⁴⁾; utasítása ápril 27-én költ s abban a következő lényeges pontok foglaltatnak: „Ferdinánd, püspök Martinuzi megtalálására bele egyezett abba, hogy Erdélyt mint Magyarország egyik kitünő tagját kezére és hatalmába vegye; bizottságot küldött (Nádasdit, Báthorit és Herbersteint) Izabellához, hogy annak beleegyezését kieszközljék; mi ha nem is történik meg, ő felsége hozzájárulását ígérte ahhoz, hogy azon terv sikeresítésére nézve egyelőre a Tiszán tuli sergei segítségül hívathassanak; s miután az ország hűséget esküdt, Castaldo az egész beligazgatást adja át Martinuzinak és Báthorinak ⁵⁾.“ Az egyezkedés még alig kezdődött el, Petrovics már értesítette a szultánt elébb márt. 16. Mahmut csauz által, ki az erdélyi állapotok kinyomozására volt küldve, azután Musztafa bég által Krisztus menybe menetele napján, — május 7. — Első jelentésében írja Temesvárról: „hogy György barát Ferdinánd zsoldosait az országba hívta, hogy a szultán híveit felkonezolja, néhány erősséget elvegyenek, az országot pedig, melyet a szultán János király fiának adott, elpusztítsák; Lugast és a Szepeességet ellene lázasztották, hogy ő onnan a királynét ne gyámolíthassa. Egyébiránt — jegyzi meg — a királyné parancsából mint bizonyost írhatja, hogy a barátát a szultántól az országot végképpen elakarja venni és a németnek adni ⁶⁾.“ De a Petrovics vádleveléhez mellékelve volt a királyné azon kérése is — írja Malvezzi János osztrák követ Drinápolyból 1551. ápr. 8-ról — „engedje meg a szultán, hogy a Beese iránt támadt egyenetlenséget pénz fizetéssel enyésztesse el, s fiát Zsigmondot Erdélyország királyának koronáztassa meg végre, hogy Mayláth testét vitethesse Erdélybe. Ugyan ekkor — írja Malvezzi — a barát külön követe által Erdélynek 30,000 arany évi adó fizetés mellett neki átengedését kérte, s ígérte, hogy valahányszor a szultán Ferdinánd ellen hadat visel, segítséggel leend; de Rusztán basa 40,000 aranyat kért ⁷⁾.“ Későbbi levelében pedig így irt Petrovics: „Közelebről követem által — írja Musztafa bég-

nek — mindenről értesítettem volt szultán ő felségét; most az azután történeteket írom meg. Ferdinánd király — így szól a levél — Nádasdit egy más némettel (Herberstein), kik most a tokaji révénél vannak, a királynéhoz küldötte, hogy birják rá: egyezzek bele azon végzésekre és szerződésbe, melyet a kincstárnok gr. Salm Miklóssal kötött; ha bele egyezik, őt és fiát az országból kiviszik s az országot Ferdinándnak átadják; ha nem, azon német haza menvén, Ferdinándnak elmondja a dolgot, s akkor Nádasdi, Báthori és Martinuzi a Báthorban, Meszesen és Debreczenben levő hadsergekkel ellene jönnek, a mely várban őket megtalálják, azt ostrommal beveszik s mindenestől letartóztatják; azután pedig folyamodnak a szultánhoz, hogy adja neki Erdélyországot. Martinuzi most azzal a hitegetéssel kívánja részére venni az országot, hogy azt állítja, hogy a szultán neki adta Erdélyt, hogy Károly császár sergeivel majd segítségére jő s Maximiliánt Ferdinánd fiát megkoronázdja. Károly császárnak pedig — így végződik a levél — irt Martinuzi, őt sergeinek gyors beküldésére kérte fel, mely levele eredetileg a királyné kezében van ¹⁾.

Ugy látszik, hogy a biztosok kelletén tul késnek, mivel Martinuzi Tordáról május 17-ről, a hol — a mint írta — saját híveivel már 8-tól fogva országgyűlést tartott, sürgetőleg kéri Nádasdit, Herbersteint és Báthorit — kikről felteszi, hogy a király akarataról rég értesültek, — hogy spanyol és magyar sergeikkel azonnal siessenek; továbbá írja, hogy Balassa Menyhárdt Kendi Jánosnak — Martinuzi hívének — hunyadmegyei várát elfoglalta s javait feldulta; nincs reménye, hogy már most a dolgot békésen igazítani lehessen; ennél fogva a hozzá ily ezélből utasított követeket visszautasítandóknak látta ²⁾.

A zavar az országban azon tetőpontra hágott, midőn a véletlen egy jól választott lépésre, az egymással bármely hosszazon és változó szerencsével küzdött pártok egyikének vagy másikának szokta csaknem percz műve gyanánt nyujtani a diadalt. Izabella szintugy mint Martinuzi künn mindent előre készítettek volt immár a végre, hogy a nyílt harc kezdődvén, benn nyertesek legyenek. Még volt egy eszköz megkísérletlenül, a melylyel hogy Izabella eddig nem élt, Martinuzi erejét, jobban mondva erőszakosságát valamint az ország szakgatottságát és erőtlenségét egyiránt mutatja, az t. i. hogy a vita-ügy a nemzet által alkotmányos uton döntessék el. Izabella ez eszköz felhasználását is jónak látta. Országgyűlést hirdetett tehát Szentre, hol az egész dolgot a Porta kívánsága szerint fiának megkoronáztatása által vágja ketté. Azonban Martinuzi az odamenéstől eltiltotta a ha-

¹⁾ Sigler, sat. 71. l.

²⁾ Schesaeus, Ruinae Pannonicae. etc. 76—79. ll.
Sigler a fennebbi helyen.

³⁾ Bethlen, Történetei I. kötet 483. l.

⁴⁾ Bethlen, Tört. I. köt. 483. l.

⁵⁾ Ort elius, Chronologia oder Historische Beschreibung sat. durch Hyeronimum Ortelium Angustanum, Nürnberg, Bey Johann Siebmacher MDCIII. 77. l.

⁶⁾ Bucholtz, VII. köt. 252. l.

⁷⁾ Bucholtz, VII. köt. 257. l.

⁸⁾ Bucholtz, VII. köt. 257. l.

¹⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 252—254. ll.

²⁾ Pray, Epistol. Procer. II. köt. 255—256. ll.

zafiakat, hivatkozván gyámsági s tényleges kormányzósági jogára, melyhez van kötve az országgyűlés egybehívásának s megtartásának joga¹⁾, Izabella a szultánra, saját és fia veszélyeztetett jogára, s a hazafiak közvéleményére.

1551. mártius 15-kére fegyveres országgyűlésre voltak egybe hívva Erdély RR. Enyeden, mind három nemzet ezer-ezer fegyverest levén köteles kiállítani: ott voltak a magyarok, a székelyek és szászok s a királyné tanácsosai. Martinuzi is meg volt hívva, de oly feltétellel, hogy fegyveres erőt magával ne hozzon²⁾; czélj volt: Martinuzit tisztától megfosztani, s az ifju János Zsigmondot megkoronázni. A kitűzött idő eljött, sokan voltak jelen mind három nemzetből. A királyné is személyesen jelent meg az országgyűlésen; előadta siralmas helyzetét, vádolta György barátot, hogy ő meg nem emlékezőn királyi férje sok jótéteményeire, az országot, a királynét és fiát a németnek akarja kezére játszani, s végre magát és kis fiát addig is, míg a szultántól segítség jőne, az ország védelmébe ajánlotta. „Oly bizonyos — mondta többek közt — mint az, hogy Isten az égben van, hogy Martinuzi Erdélyt és engemet fiammal együtt a németnek adott el. Ebredjetelek fel azért immár valaha halálos álmatokból, s azon gyalázatot, mely rátok vár, mossátok le annak vérével, a ki az országot — holott maga nem is tagja — másra szállítani mindenképpen igyekszik.“ A gyűlés — írja Bethlen Farkas — megindult a királyné panaszán, könyvek hullottak a szemekből, a közfájdalom és részvét megható jelekben nyilatkozott, s Martinuzi hívei közül is sokak — bűneit látva — a királyné részére álltak. Így a szászsebesi vár-parancsnok Bank Pál, Kendi Antal, a szászok sat. A gyűlés a barátot egyértelműleg, szinte egy szívvel és szájjal haza ellenségének nyilvánította, hivatalából letették s tudtára adták, hogy maradjon Váradon, Erdélybe többé ne jöjjon, s ha erővel bejő, erővel fognak ellene állani³⁾. Martinuzi értesülvén a történetekről, hirtelen serget gyűjtött, s Körözbányán át Zarándmegye felől véletlenül Enyeden termett. Az országgyűlés még

együtt volt, ő megjelent, eleinte szépszerével akarta a RR-eket más gondolatra birni; kérte, hogy ellene hozott végzéseket vonják vissza, ő engedelmes lesz a királyné iránt; az ország bajban van, igyekezzenek közakarattal megmenteni, mi ha meg van, a királyné és Martinuzi közötti ügyet majd elintézhetni. Látván, hogy czélját el nem éri, egyfelől ijesztéshez és vesztegetéshez nyult, s részére csábitván fényes ígéretekkel és ajándékokkal a székelyek és városok követeinek nagyobb részét, az országgyűlést meghasonlásba hozta; másfelől pedig a királynét vádolta be, mint a ki a kettőjük közötti korábbi béke és kiegyezkedés föltételeit megszegte s kívánta, hogy követői és az ellene hozott végzés főindítói, jelesen Csáki Mihály, a királyné titkára, Balassa Menyhárt, Kendi Antal és Bábai vagy Kiss Péter (németek szerint Kis Ambrus, ki örültségi állapotából ismét kigyógyult) tanácsurak, mint a viszálykodások magvának bintői, halállal büntetessenek. Így sikerült neki az, hogy „ámbár — a mint Forgács írja — a legjobb s legnemesb férfiak a királyné részén állottak,“ tartván a m.-vásárhelyi országgyűlés eseményeitől, mintsem a barát önkényének s a nyers tömeg akaratának hódoljanak, az országgyűlésről királyné és követői eltávoztak, ez utóbbiak nagybárára hazájokba, a királyné pedig tanácsosaival együtt Fejérvárra, hogy mindnyájoknak személye s az országnak Martinuzi árulása ellenébeni biztosítása iránt módokról gondoskodjanak¹⁾. Ez oka, hogy a márt. 15-ki enyedi országgyűlés végzése között a János Zsigmond megkoronáztatásáról, Martinuzi hivatalból elmozdításáról semmi emlékezet nincsen. Az 1. cikkben érintve van ugyan, hogy a királyné ott volt, a maga és fia sorsáról való intézkedést sürgette, s később fontos okokból eltávozott; de világosan semmi kifejezve nincs, sőt Martinuzi a gyűlésnek hihetően vége felé a közvégzéseknek egészen más irányt adott. A 2. cikkben ugyan is kimondatta, hogy nem levén ezen gyűlésen jelen a főbb urak, a magyarországi Részekbeli testvérek, ily, az ország boldogságát tárgyozó közdologról pedig csak teljes gyűlésben lehetvén végzést hozni: a királyné és fia méltósága feletti határozás a következő Sz.-Györgynap után 15-töd napra — május 10 — halasztatik el, gyűlés-helyül a királyné fogván Tordát vagy M.-Vásárhelyt — tetszése szerint — választhatni. Az 5. cikkben Petrovicsot a törökökkel való fenyegetéstől tartózkodásra s a vele és az országgal való kibékülésre inteti; a 3. cikkben a török Portának járó évi adó beküldését megrendeltette²⁾. — Ez alatt azonban a királyné népszerűsége s hadi ereje növekedését látván, titkon Ferdinándot a kívánt segítség siettetésére ismé-

¹⁾ Martinuzi ezen hatalombitorlását bizonyítja Verantz Antalnak egy 1550-ben sept. 30. irt levele, melyben írja, hogy ő a királyné meghívó leveleit elfogatta, s helyettök azt iratta szét az országra: „Az ő és ország ellensége benn van a hazában, ez Csáki. Ez tanácsolja a királynét roszra. Most is országgyűlést akar tartatni, mely nem lesz jobb az eddigieknél. Ő — mond — nem ismer el Erdélyben magán kívül más kormányzót. Parancsolja tehát, hogy fő- vagyon- s hivatalvesztés büntetése terhe alatt a királyné hirdette országgyűlésre menni senki ne merjen, meghívó-levelének magánál helyet ne adjon, parancsának ne engedelmeskedjék; hanem valakik a haza boldogságát és szabadságát szeretik, felfegyverkezve hozzája Tordára siessenek. Kato- na, XXI. köt. 2-ik darab 1091. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 245. l.

³⁾ Istvánffi, XVI. k. 182. l.

Bethlen, I. k. 476—480. l.

Forgács, Commentar. 14. l.

Tinódi, Kat. nánál XXII. köt. 24—25. l.

¹⁾ Bethlen, I. k. 481—482. l.

Istvánffi, XVI. k. 182. l.

Forgács, 14—15. l.

²⁾ Gr. Kcmény, Codex. Articular. Transsilvaniae, I. köt. 120—124. l.

tehát az alább közlendő szerződés fogalmazása, mely anynyira eltér mind a biztosoknak adott utasítástól, mind egykoru hazai írónk: Istvánfi, Forgács, Tinódi, valamint a külföldi Natalis, Thuanus, Ortelius és a később élt de adatait egykoruak munkáiból merítő Bethlen és Grondszy előadásaitól; minek okát én abban vélem rejleni, hogy a felek hihetően mást beszéltek addig, míg a királynét az egyezkedésre bírták, és mást tettek papírra akkor, mikor az országot Ferdinánd sargei már elfoglalták volt. „Azonban a királyné ugy akarja — írja Martinuzi Szászsebesből jun. 27-ről — hogy ő — a kormányzó — előbb beszéljen a királyi biztosokkal, azután majd maga is hozzájuk küldi biztosait, s hogy Nádasdi és Castaldo is hozzá előbb követeiket küldjék el, azért véli szükségesnek, hogy így gondolkozásának megtudása után — szelidebbnek látszván most mint eddig — könyebben lehet végezniök.“¹⁾ Mig ezek így folynak, a királyné, követét — Raguzai Antalt — a szultánhoz küldötte, s elpanaszolván levelében mily szorongatott helyzetben van, hathatósan kérte segítségét. Martinuzi is szintén követséggel járult a szultánhoz, csak hogy sokkal gyakorlatiábban, mert ő megígérte, „hogy az enyedi gyűlésen általa megszavaztatott portai adót mihamarább beküldi; továbbá az országban levő zavarért a felelősséget ellenfeleire hárintotta, Petrovicsot és Balassát az ország esendének fegyveres erővel felzavarásával, a királynét nyugtalan természetűséggel vádolván be, s magát mint az ország és királyné javának őszinte akaróját s amazok igazságtalan gyűlölségének tárgyát, álnok de oly sikerült ravaszsággal állítván elő, hogy a szultán a királynét eleinte a Martinuzival való kibékülésre intette, ellenkező esetben fegyveres erő ráküldésével fenyegetvén.“²⁾ Később a dolog valódi állásáról felvilágosodott, s a szintén hasonló szellemben működő Malvezinek nyíltan kijelentette, hogy a György barát, Petrovicsról mondott szavának nem hisz, Petrovicsot hünek ismeri s nem csak maga tette meg ellenintézkedéseit, de Zsigmond lengyel királyt is hasonlóra serkentette. „Tudja meg felséged — így irt hozzá jun. utósi levelében — tudomásomra van, hogy a német hadak felséged tartományán — a Szepességen — át János király fia birodalmába nyomulnak s népének sok alkalmatlanságot szereznek. Én — ugymond — azon országot János király fiának adtam, ők engem uroknak ismernek, adót fizetnek, én nem engedem, hogy ezt tőle seki elfoglalja. Felsőgedet is kérem, hogy testvérnénjének segítségére legyen, mert mindennap hallszik ama hír, hogy Ferdinánd a baráttal egyetértve hadsergével Izabella és fia ellen akar menni, őket elnyomni s birtokaikat Ferdinánd fiának adni; pedig az ifju János csak kiskorusága miatt nem koronáztatott meg, de mihelyt felsérdül s e méltóságra alkalmas lesz — ámbár ő most is

király — Isten kegyelméből meg fog koronáztatni. Felkéri tehát, lássa át a német cselészövényét, s vele ezen czél meghiusítására nézve ezen tul értsen egyet.“¹⁾ Az erdélyiekhez is szintén ezt írta Julius elejéről, csak bővebben s egyéb részletekkel is világosítva, a mit közlendőnek látok azért, hogy tünjék ki, mily színben adta elő Martinuzi a portánál az általa behívott németek megjelenését: „Megértettem követeiteltől — ugymond a szultán — hogy a midőn Martinuzi a z adót be akarta küldeni, Petrovics fegyveresen támadta meg az országot, Balassa pedig a császári adónak egy részét elvette, a miért is nektek ellenök felkelni, s a királyné Szászsebesre távozván, Fejérvárt elfoglalnatok kellett. Ekkor Ferdinánd a zavart használándó, sergeinek egy részét országtokra küldötte, de ti azon vagytok, hogy kikergessétek őket. Irjátok továbbá, hogy a királynéval kibékültetek, ő ezen zavar okait maga mellől eltávolította, s György barát két hét mulva az adót követeiteltől beküldendi. Mindezeket tudásul veszem; de tudotokra adom, hogy Erdély az én országom és a János király fiáé, a ki nekem hiv szolgám, és a kit én el nem hagyok. Megparancsoltam Györgynek, hogy sergeit gyűjtse egybe, s az országot a németektől tisztítsa meg, s a kik ebben ellent tartnak, fejöket portámra küldje. Ha pedig a barát és mások ellenkezének, ti Főrendek és Kapitányok, az országot megoltalmazzatok, s ha tán a németek bementek, kikergessétek. György barát szolgája nekem kérdéseimre azt felelte, hogy a németek országtokba sem be nem mentek, sem be nem mennek; de én a budai basától, Petrovicstól és más fő embereimtől úgy értettem, hogy benn vannak. Ezért a szomszéd tartományokbeli basáimat és sergeimet ellenök el is indítottam, a tatár chámnak, moldovai és havas-alföldi vajdákknak parancsoltam, s ha az országban csend nem lesz, ha a németek kárt tesznek, s Ali csauz az adót be nem hozza, azonnal mind Erdélyre bocsátom őket. Ti azért erdélyiek, János király fia mellett hivek maradjatok, a németeknek erősen ellene álljatok, s azokat, a kik velök tartanak, megbüntessétek. Kik portámhoz hivek lesztek s háborgatóitokat kezembe adjátok — ugy nőitek és gyerekeitek is — bántatlanul maradtok mind végig.“²⁾

A királynéval hivatalos alkudozás s a feltételek megállapításának megkezdése nyolcz napig haladt,³⁾ a mig Castaldo Enyeden várakozott. Ez alatt Martinuzi többször kérte a királynét, maga vitette el neki Fejérvárról ékszerceit és a királyi jelvényeket, térdre borult előtte, sirt, engedelmet kért; majd ismét Ferdinánd sargei közeledésével fenyegette s kérte, hogy méltányos feltételeire álljon rá, végre rábirta. Az előzményekre nézve meglőn az egyesség. Erre jun. 28. Martinuzi és Izabella

¹⁾ Pray, Epistolae Procer. II. köt. 262. 1.

²⁾ Bucholtz, VII. köt. 259. 1.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 265. 1.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 266—270. II.

³⁾ Bucholtz, VII. k. 254.

sán mulatna, a török részéről valami veszély érné az országot, Ferdinánd köteles lesz gondoskodni, hogy János Ooppelnt, anyja Münsterberget vagy Frankensteint megkapják. 11.) Ezen szerződési levél Kassán mulatásuk ideje alatt hitelesítve kiadatik. 12.) Ámbár a királyné fia sorsára nézve a király által meg van nyugtatva, mindazáltal azt, mint szintén a magát is újabban annak jó tetszésére bizza¹⁾. E szerződés kelési idejéről és helyéről alább lesz szó; itt csak annyit kívánok megjegyezni, hogy előttem szinte megfoghatatlan: hogy történhetett az, hogy abban a szerződő királynéről — a mit valamenynyi egykoru történetíró és krónika említ — egy szó kötelezés sincs, hanem az a legutolsó pontban egészen a király jótetszésére van bízva. Azon különbségre s illetőleg módosításokra nézve, a melyek ezen szöveg és a Praynál levő áltaiam idézett utasítás között vannak, különbözők a nézetek. Némely krónika-írók azt mondja, hogy mindazokat Izabella Szászsebesen léte alatt titkos tanácsosai, Martinuzival és Ferdinánd biztosi- val egyetértőleg tették; mások, hogy az az országgyűlés közbenjáró fellépésének következménye lenne; mások ismét, hogy az enyedi táborból ez alakban lettek volna a királynénak leküldve Szászsebesre. Azonban ez a dolog lényegén nem változtat. A fő tény maga — „az ország iránti egyezkedés s a korona átadása“ világosan áll, — miképpen történte még ezután s újabban napfényre jövő adatok nyomán lesz kitisztázandó, minthogy Tinódi, Forgács, Istvánffi és Brutus — mind egykoru írók közül azt tisztán és részletesen egyik sem határozta meg..... Mikor Martinuzi a megállapított szöveget felolvasta, — írja Bethlen — a királyné könyekre és sirásra fakadt s monda: „Én elfogadom ugyan, de a jó és nagy Isten és minden égieket hívom bizony- ságul, hogy egy, fiamra nézve ily káros egyezésre kénytelen és erőszakolva léptem; a barátoknak pedig nem kell vala oly szövetségre lépni, mely engem idegen tartományba számúz. De bizom, hogy a halhatatlan Isten, a ki a hálátlan emberek megbüntetése felett éberen örködik, ezen irtoztató sentségtörésnek is megboszulója és büntetője lesz, s éjjel nappal szüntelen imádkozom, hogy példásan büntesse meg azt, a ki mind e rosszaknak okozója.“²⁾ Istvánffi szintén így beszéli el e tényt³⁾, azonban ő adatait — mint Katona megjegyzi — nagyobbára Tinóditól kölcsönözte⁴⁾. Előttem anynyi bizonyos- nak látszik, hogy a szerződés szövege Szászsebesen lön megállapítva. E nézetet támogatja egyebek-

közt azon, a királyné által előlegesen kiadni kívánt írásbeli biztosítás is, melyet az Szaláncezi János, kedvelt és hű portai követe, úgy Csáki Mihály, Petrovics Péter, Patócsi Ferencz és Kis Péter hivei s titkos tanácsosai részére kért, s a melyet Castaldo, Nádasdi és Báthori a szerződés aláírása előtt három nappal Ferdinánd nevében meg is adtak; kél az Szászsebesen 1551-én július 16-án¹⁾.

¹⁾ Érdekes voltáért szükségesnek látom a kolozsmonostori Konvent levéltárában levő eredetiből egész terjedelmében közleni: „Nos Joannes Baptista Castaldus Marchio de Cassano, Serenissimi Principis et Domini Domini Maximiliani, Regis Bohemiae in bellicis rebus Locumtenens, Capitaneus Generalis; Thomas de Nádasd, Liber Dominus Terrae Fogaras, Comes Cottus Castri Ferrei, Iudex Curiae, et Andreas de Bathor, Comes Cottuum Zatlánár et Zabolch, Tavernicorum Regalium Magister — Capitanei Supremi et Commissarii Sacrae Regiae Majestatis Romanorum ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae etc. etc. Recognoscimus per praesentes litteras nostras, quod nos universos et singulos Egregios, Nobiles, Providos ac alterius cujuscunque status et conditionis homines, servitores videlicet Serenissimae Dominae Izabellae, Dei Gratia Reginae Hungariae, Dalmatiae et Croatiae etc. de gratia Majestatis Regiae Domini Nostri Clementissimi, certos et securos reddere, ac non solum de oblivione omnium injuriarum, sed etiam de certa possessione bonorum et jurium suorum possessionariorum, de quibus per motus istius temporis mutuanque inter se discordiam per varias occupationes turbati essent, eis spem certam et firmam dare volentes, omnes et singulos illos quicunque et cujuscunque status existant, signanter vero Egregium Joannem Zaláncezy assecurandum duximus et certificandum, eisdemque nomine et in persona ipsius Regiae Majestatis vigore pleni Mandati nobis dati et concessi, fide nostra christiana promittentes, omnes excessus eorum ad haec usque tempora tam contra Majestatem Regiam, quam contra quoslibet quomodocunque et quibuscunque de causis quocunque tempore patratos et commissos, Majestatem Regiam eis condonasse, eosque in gratiam et protectionem suam Regiam recepisse, ut pro ejusmodi delictis, et excessibus eorum nec Majestas Regia, nec alius quispiam deinceps eos nec jure, nec aliter qualitercunque acquirere et eos in personis rebusque et bonis ac juribus eorum possessionariis impedire, turbare, damnificare, quin potius occupata et adempta, omni occasione semota, reddere et eis permittere, reddique et remitti facere, quicunque tales esse deberent, ne aliquando his omnibus vindictam Majestas Regia directe vel indirecte, aut quovis alio modo sumere valeant atque possint. Ino certificamus et assecuramus promittimusque, et Majestatem ipsam Regiam ad praemissa omnia firmiter et inviolabiliter absque omni dolo et fraude observare, vigore dicti pleni Mandati obligamus. Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum. Ex Zászsebes decima sexta die mensis julii, Anno Domini Mille- simo Quingentesimo Quinquagesimo Primo.

ANDREAS BATHORI, [L. S.] THOMAS NÁDASDI, [L. S.]
JOANNES BAPTISTA CASTALDUS, [L. S.]

¹⁾ Epistolae Imperator. et Regum Hungariae Ferdin. Primi et Maximil. Secundi sat. quas ex Autographis edidit Jacob. Ferdin. de Miller, Pestini 1808 8-dr. 349—357, 11.

²⁾ Bethlen, I. k. 488—489. l.

³⁾ Istvánffi, XVI. k. 183. l.

⁴⁾ Katona, Histor. Crit. sat. XXII. Stürpis Austr. III. 40. l.

A nevezetes oklevél hátán ez olvasható: Has litteras coram Conventu Kolozsmonostoriensi exhibuit et transsumi curavit in Festo Beati Pauli Apostoli 1551. Michael Csáki Archidiaconus Hunyadiensis, Canonicus Ecclesiae Albensis Transsilvaniae et Secretarius Serenissimae Reginalis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. E hiteles áti-

Meg kell említenem az egykoru Thuanus, francia történetíró előadását is, melynek részletei — merítette bár az Izabellával egybekötöttségben levő francia udvar levéltárából, vagy kortársainak értesítéseiből—avagy csak azért is figyelemre méltók, mivel ama szerződés több pontjai éppen ugy léptek életbe, a mint ő előadta. „Castaldo — írja Thuanus — Szászsebesen a királynénál az ország tanácsülésében György és a többi főrendek előtt előadta odamenetele okát, mely abban állott hogy tanácskozzanak azon föltételekről, melyeket már az előtt férjének János királynak tettek volt: A királyné t. i. fia nevében mondjon le Erdélyről Ferdinánd részére, s kárpót-lásul nyerje Oppelnt és Ratibort, Zsigmond szoros szövetség okáért vegye nőül Ferdinánd, Johanna nevű leányát 100,000 arany nászajándékkal, atyja és anyja által fölvelt minden kölesönök enyészzenek el, Ferdinánd fizessen Izabellának 50,000 aranyot, s míg a föltételeknek eleget tesz, Izabella Kassát bírja zálogban, s lakjék őt a királyné fiával együtt. Ebbe a királyné előbb beleegyezett, de később megbánta.“¹⁾ Szintigy adja elő e szerződést gróf Natalis is, csak hogy ő Castaldo indokait is elősorolja. „A király ígérte — ugymond — Izabella fiának Johanna nevű leányát 100,000 forinttal (nummus — nincs kifejezve arany forint vagy másféle?) továbbá, hogy felvett adósságait, s a mivel neki e felett köteles, fizeti. György barátnak a volt a nézete — írja tovább — hogy a míg Ferdinánd a kötés minden pontjait nem teljesíti, s a királyfinak a 25,000 arany forintot, a királynénak a 150,000 forintot meg nem fizeti, addig Münsterberg, Ratibor és Kassa maradjanak zálogban az ő kezökön. De a királyné nem kötötte magát oly szigorun e föltételekhez. Ezután a barát — írja a gróf, és ezt egy történetírónknál sem látjuk — a maga ügyére ment át; kérte, hogy neki a vajdai méltóság adassék meg a János királytól birt fizetéssel t. i. évenkénti 15,000 forinttal. (Itt is csak „nummus“ van írva, határozatlanul.) továbbá az eddig is birt kincstárnokság (Quaestura) a szokott 4,000 forint fizetéssel, és hogy neki béke és háboru idején az ország és maga őrizetére legyen szabad a Ferdinánd költségén 1,500 lovas tartatna. A tordai sóakna mint eddig, ezután is legyen kezében, — miket mind megnyert. Időközben az esztergomi érsek meghalván, e tiszt is neki lön adva, mely után 50,000 arany for. jövedelem járt..... Ezután a királyné gyűlést hirdetett Kolozsvárra maga átment Szászsebesbe, követvén őt az ország szinte minden fő RR-ei, s ő maga Castaldo és Martinuzi között lovan menvén annak végrehajtására a mit végeztek,“ — mivel — a mint az olvasó emlékezhetik — a korona és jelvények már Fejérvár ostroma

óta Szászsebesen voltak Bank Pál felügyelete alatt, a szerződés aláírása pedig történt Gyula-Fejérvárat. „Itt a királyi jelvények átadása szóba hozott, s a királyné azokat Castaldonak kezébe adta azon nyilatkozattal, hogy az jog szerint azt illeti, a kié az ország. A mibe a kis herczeg (puer regius) nem akarván beleegyezni, az anya azzal nyugtatta meg, hogy a bölcsnek a balszerenese előtt meg kell bajolni, s makaesség által nem jó egyszerre mindent kockáztatni.... Sőt még többeket mondott, mikén aztán megnyugodt, s a koronát és királyi pálczát átengedte. Ezután a királyné Kolozsvárra ment az országgyűlésre.“¹⁾ Thuanusnak — a kitől alkalmasint vette adatait gr. Natalis is, vagy megfordítva — jólétesültségét bizonyítja a később Izabella által a szerződés teljesítése végett Ferdinándhoz küldött Loboczký Mátyás előterjesztésére adott császári válasz, a melyet kivonatban szintugy közlendőnek látok, s a mely világosan bizonyítja, hogy vagy a Miller által közölt szerződés hiános, vagy tán azon kívül, az Izabella nászajándékát biztosító pótlékszerződés is létezett. A Loboczký-féle, kelési idő nélküli válasz „1-ső pontja szerint a királynét Kassáról Oppelnbe a nyitrai püspök és Perényi Ferencz kísérte el. 2) Ferdinánd megköszönte, hogy ámbár voltak, kik őt unszolták, hogy Kassát ott ne hagyja, még is hitt a császárnak s eltávozott. 3) Értesülvén, hogy a királyné az oppelni várat oly rossz állapotban találta, hogy abban nem volt hová fejét lehajtsa, lakásul azonnal ajánlotta Frankenstein és Münsterberget. 4) Arról is értesülvén, hogy jövedelme alig meg 7000 ftra, azt Ratibor jövedelméből (mely iránt a tulajdonossal foly az alkudozás) 25,000 m. ftra kész kiegészíteni. Az 5) pont mutatja, hogy a királynénak a Martinuzi kincseihez is igénye volt. 6) Sürgette Izabella a Váradon levő kincseket is, s Ferdinánd ígérte, hogy a férjéről maradtak iránt, ha kijelöltetnek, kész alkuba ereszkedni. 7) Elismeri, hogy Izabella neki 50,000 aranyat kölcsönözött. (Értve van a nászajándoka iránti egyezés.) A most ajánlott újabb 50,000 forintot illetőleg, jelenleg nincs kezében oly jószág, melyet a királynénak zálogba adhatna, a 9-ik pontban a Kassán és erdélyi várakban maradt ágyukért kárpótlást ígért. — a 11) szerint Munkács Petrovicsnak valóban átadott; a 13) mutatja, hogy Izabellát Opelnben adófizetőjévé akarta tenni s közterhek viselésére zorítani, a miért is ez keservesen panaszkodt. 14) Ígérte volt, hogy Csákiról gondoskodni fog, de nem volt üres állomás számára. 15) Az oppelni lakosság hűségi esküt tenni nem akarván, midőn a királyné azért panaszkodt, Ferdinánd részéről azt felelték, hogy hűsége senkit nem kényszeríthetni. 16) A királyné kérte, hogy Oppelnt adja a fiának hűbérbe, de Ferdinánd azt napról napra halasztotta, — a 17) pontb. 750 frt. adósságát, mit Martinuzi az ő nevére vett fel bizonyos „Weres“ nevű hitelezőtől, meg-

rat is (Transsumptum) meg van ugyan azon levéltárban a rendezetlen irományok között.

Gr. Kemény, Appendix Diplomatarii Transsilvanici X. köt 1537—1560. ad Annum 1551.

¹⁾ Thuanus, sat. X. k. 173. l.

¹⁾ Natalis, sat. IV. k. 82. l.

fizettetni rendelte.“¹⁾ E pontok mindenike egy-egy sugárt vet az 1551-ki szerződésre, s a Ferdinánd és Izabella közötti viszonyra.

Megesvén e szerint a felek közt az egyesség, hátra volt annak alkotmányos úton való szentesítése, mit csak országgyűlés tehetett. Hogy ezt Ferdinánd lényeges dolognak tartotta, kitetszik Castaldoboz július 20-án irt leveléből. „Tudni fogod te — így ír — már most Martinuzit arra is rá bírni, hogy a mint mindketten ohajtottuk s igen-igen szükségesnek tartottuk, ő az ország KK. és RR-eit is oda irányozza, segítse és hajlítsa, hogy hazájuk, nőik, gyermekeik megmentése végett egész erejükkel mellénk álljanak..... Nagyon szükséges az is, hogy a városok, mezővárosok és minden helyek kezünkbe és hatalmunkba kerüljenek, s azután azonnal országgyűlés tartassék, s ott te és a váradi püspök terjeszszétek elő, hogy minket az Izabellával és méltóságos fiával való egyezkedésre és kibékülésre csupán atyai indulatunk vezetett, s azt Isten segítségével úgy végeztük be, hogy ily nemes keresztyén tartományt a magyar korona mellett megtarthassunk s lakósit ősi szabadságukban megvédelmezzük. S mivel töled és biztosaidtól megértettük, hogy az ország RR. ezen mi szándékunkat háladatosán s örvendő szívvvel vették s hűségöket és engedelmességöket ígérték: mi kegyelmesen indítatva éreztük magunkat, hogy Izabellát és fiát, úgy az országot, a mi alattvalóinkat pártfogásunk alá vegyük s törvényeikben és ősi alkotmányukban megoltalmazzuk“²⁾. Ez országgyűlés Kolozsvárt volt: mikor? mely napon? összes kronikairóink közül egy sem hagyta fenn. Fessler — nem tudom minő kütfő után — július 18-kára teszi³⁾ Tán az egykoru Sigler után, a ki a királynénak az országgyűléstől elbucuszását, és az országnak Ferdinánd kezébe adását e napra teszi⁴⁾. Ugy de akkor a szerződés aláírása hogy történhetett Gyula-Fejérvárral jul. 19-én? Vagy a Miller közölte okmány keltében van hiba — az valamely más napon, máshoi, tán éppen Kolozsvárt kelvén? Vagy elhalasztatott az országgyűlés; mert az ellenkezik a dolog természetével, hogy a királyné jul. 18. Kolozsvárt tarison országgyűlést, adja át a koronát s 19-én írja alá a szerződést Fejérvárral. Egyeztetni e két adatot csak úgy lehet, ha az oklevél aláírást s koronaátadást Fejérvárt történetnek állítjuk, mi ellen ismét számtalan ok szól, a mint alább ki lesz fejtve. Ha Miller adata áll, akkor Fessler tévedésben van. Ha pedig azt az esetet tesszük fel, hogy Fessler jul. 18-kára az országgyűlés kihirdetése napját tette, de az egy-két nappal később lön kezdve, midőn a királyné Fejérvárról felment, a kételyt ekkor sem oszlattuk

el, mert Tinódi, Thuanus s több egykoru író azt írja, hogy a királyné várakozott a RR-re s nem megfordítva. Thuanus aug. 30-kára (ad III. Kalend. VII-br.) teszi¹⁾ de hibásan, mert Martinuzi egy aug. 7-én Kolozsvárról Ferdinándhoz irt levelében nyilván állítja: „hogy a királyné a hazafiakat a hozzá való hűség alól immár fölmentette, a várakat, várakat sat. átadta, szekerei utra készen vannak“ sat.²⁾ Kétséget sem szenved, hogy ezeket mind a szerződés aláírása, mind annak az ország és korona átadás által való teljesedésbe vétele megelőzte. Az ezen országgyűlésen hozott, s valahonnan eredetiben előkerülő törvénycikk e kérdésben elutasítva — kronikairóink, történészeink nem. Ez időről eddigelő ismeretes erdélyi törvénygyűjteményeinkben csak jul. 26-ról vannak egyszerű másolatban fennlevő törvényeinek, melyek Kolozsvárt Castaldo alatt hoztak, és a melyeknek legelső cikke így kezdődik: Ismét... (Item) E csonka kezdet s a cikkek további tartalma egyiránt mutatja, hogy azok a jul. 20-ki királyi leirat értelmében lőnek hozva s folytatását képezik tán korábban Fejérvárral, tán itt és éppen ez alkalommal s ez alkalomra hozott de elveszett, kihagyott, vagy szándékosan megcsontított több más végzéseknél, melyek az átadás napját nem határozzák ugyan meg, de a szerződésnek teljesedésbe mentés s Erdélynek Ferdinánd uralma alá menését elég világosan bizonyítják. Az első (I.) cikkben ugyan is ki van mondva: „hogy Erdélyt s különösen a várakat és városokat Ferdinánd király birtokába veszi.“ Tehát e törvénycikk szerint az átvétel jul. 26-án történt, nem jul. 18-án a mint Sigler írja. Továbbá „az adófizetést (2. cikk) a népnek szegénysége tekintetéből a RR. elhalasztatni kérték, köz felkelést határoztak, (3. cikk). I. János király hűtlenségi vétek czimén tett adományait (10. cikk) megsemmisítették.“ Ez is mutatja, hogy Izabella és fia a kormányt már akkor átadták volt. „A német katonaságnak Szebent és Brassót (13. cikk), a spanyoloknak Segesvárt és Medgyest, a vasas németeknek Kolozsvárt (15. cikk), a könnyű lovasoknak Maros-Vásárhelyt (16. cikk) jelölték ki“³⁾.

E rövid kitérés után menjünk vissza történetünk elhagyott fonalára. Martinuzi és Castaldo a Ferdinándtól vett utasítást minden pontjaiban teljesíteni kívánván, arra bírták a királynét, hogy az — a szerződést immár mindkét fél aláírván — legalább a koronát és koronázási jelvényeket adja át. Azon században élt kronikairóink közül Székely István, a Chronicon Fuchsio — Lupino — Oltardinum írói, Sigler, Schesaeus, a Székelyek kronikája, (Kulesár István kiadása, Pest 1805. 14. l.) valamint az ugyanazon és a következő század elején élt történetírók közül is, Jovius, Thuanus, Istvánffi, Somo-

¹⁾ Gr. Kemény, Erdély Történetei eredeti levelekben I. k. 9—20. ll.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 270—275. ll.

³⁾ Fessler, VI k. 712. l.

⁴⁾ Sigleri, Chronol. Rer. Hung. Belnél Dec. I. 71. l.

¹⁾ Thuanus, X. könyv 173. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 276—277. l.

³⁾ Gr. Kemény, Codex. Articular. Diaet. Transsilv. I. köt. 129—131. ll.

gyi Ambrus nem határozták meg az átadás helyét; Szamosközi Pentadeseinek ez időszakot tárgyzó könyve elveszett, Brutusé nincs közre bocsátva; Ostermayer krónikájából éppen ez évről följegyzések vannak kiszakadva; ¹⁾ Listi és utána Zsámbóki Fejérvárat történtek állítják; de hibásan. Listi azt írja magáról Bonfinius-hoz írt oldaljegyzéseiben ²⁾ s utána mondja alább idézendő függelékeiben Zsámbóki és Seivert is, ³⁾ hogy ő akkor még ifju — a királyné titkára volt s mint ilyen, mindenben részt vett. Ez azonban, sok okoknál fogva nem hihető. Először is, állításukat sem Zsámbóki, sem Seivert egyenes adatokkal nem bizonyítják. Az első Bécsben nyolcz évvel később írta jegyzeteit, melyek csak compilatiók; különben is Zs. a történetírásban csak dilettans, s hihető, hogy Listi vezette félre; az ulósónak mint két századdal később élőknek csak oklevéllel lehet valamely tény mellett elhatározólag felszólalni, a mit nem tett, hanem Haner előadását egyszerűen elősorolta, s egyszersmind Listi, Ferdinánd alatti életéhez és haláláról némi adatokat szolgáltatott. Azután, lehet-e az, hogy egy mindenben részt vevő egyén (omnibus his praesens interfui) neve se oklevelekben, se országgyűlésen, se a szerződések alkalmával, még csak krónikáiróinknál is soha elő ne forduljon? Továbbá, Horányi szerint, Listi ez időben alig volt 8 éves. ⁴⁾ Ily zsenge korban pedig még tudalmunk nem oly erős, hogy ennyire bonyolult dolog felől eldöntő bizonyosságot tehesünk. Az sincs kimutatva, hogy a Bonfiniusra tett s az ő nevét viselő oldaljegyzéseket valóban Listi írta-e? Végre pedig, hogy a királyné titkára 1549. aug. 19-ig Verantz Antal volt, bizonyítja Petrovich maga, ⁵⁾ a mikor Verantz Ferdinándhoz menvén át, helyébe Csáki Mihály, hunyadmegyei esperest és fejérvári kánonok lett ⁶⁾. De leghitelesebben bizonyítja Csáki titoknokságát a Ferdinánd biztosai által Iza-

bella hiveinek 1551-én jul. 16-án adott s általam, fennebb már ismertetett szabad oltalom-levelének egykoru hátirata. „Has litteras coram Conventu Kolosmonostoriensi exhibuit et transsummi curavit in Festo Beati Jacobi Apostoli 1551. Michael Csáki Archidiaconus Hunyadiensis, Canonicus Ecclesiae Albensis Transsilvaniae, Secretarius Serenissimae Majestatis Reginalis Hungariae etc.“ (Zsámbóki János ¹⁾ Jovius ²⁾ és Somogyi Ambrus ³⁾ azt is írják, jelesen az első érintett jegyzéseiben, a másik saját kora történeteiben, de az első és utolsó okétségg kívül Listi és Jovius után, hogy Martinuzi az általa örözt koronát alattvalói hódolata jelétül (indicio amicae clientelae) Bécsbe küldötte. De hogy ez nem áll, avagy csak onnét is bizonyos, hogy a koronát — a mint fennebb Ferdinánd utasításában láttuk — Petrovics örizte, nem Martinuzi, hogy az — a mint szintén azt is láttuk — Fejérvár bevételekor Szászsebesre lön átküldve, s 1552-en márt. 25-én Ferdinánd király maga bizonyítja, hogy azon nap lön neki Pozsonban kezéhez szolgáltatva, a mint alább ez is bővebben belesz bizonyítva. Forgács, Bethlen, s illetőleg. Brutus és Szamosközi, Tinódi Sebestyén és Bucholtznál Veit Goilel — a négy első erdélyi egykoru, a fejedelmek körében élt, a közleveltárakban jártas, tehát egészen illetékes író, az utolsó is szintugy egykoru bécsi krónikáiról, ki följegyzéseit az esemény után — melyekben részt vett — két évvel adta ki, Felvinczre, Istvánffi ⁴⁾ és gr. Natalis ⁵⁾ Szászsebesre, Listi, Zsámbóki és Jovius Gyula-Fejérvárra teszik a magán átadást, mi aztán —

¹⁾ Gr. Kemény, Deutsche Fundgruben I. köt. 45. l.
²⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. I. köt. 338. l.
³⁾ Johann Seiverts, Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Pressburg 1785 8-dn 277. l.
⁴⁾ Horányi, Memoria Hungarorum, Viennae 1776. II. köt. 496. l.
 Katona, Histor. Critica, sat. XXII. köt. 41. l.
⁵⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. II. k. 391. l.
⁶⁾ Schesaeus, Ruinae Pannonicae I. könyv 56. l.
 Chakius alter erat Michael praeclarus in aula — (Izabella udvarát érte).

Ille vir aethereo servatus Numine, tandem
 Regalis custos fit, et anxia cura sigilli
 Huic sola secreta datur cognoscere Regis,
 Et graphico tacitae mysteria condere Chartae.
 Istvánffi, XVI. k. 183. l. szerint Csáki Epistolarum Magister.
 Forgács, Commentar 6. l. szerint: Csakius scriporum Praefectus.
 Miles, Würgengel sat. 43. l. szerint: Königin Hoffmeister und Secretarius.
 Bucholtz is állítja VII. köt. 257. l.
 Lásd fennebb a marosvásárhelyi (1549-ki) országgyűlés 6. t. czikkét is sat. sat.

¹⁾ Appendix ad Bonfinium 813. l.
²⁾ Pauli Jovii sat. Historia sui temporis, Basileae MDLXVII. I. köt. 5. l.
³⁾ Ambrosii Simigiani etc. Histor. Rer. Hungar. et Transilvanicae. Cibinii MDCCCXXX. 51. l.
 E sokak által kufföknök használt írók e tekintetbeni előadásait nem tartom hiteleseknek. Nem az elsőét. Zsámbóki ugyan is született 1531. Nagy-Szombatban: orvos, régiségbuvár, tudománykedvelő, II. Miksa és II. Rndolf kedvelt udvari tanácsosa és történetírója volt, meghalt 1584; tehát kétségg kívül egykoru, a ki tudhatta a dolgokat, de művei azt mutatják, hogy nem volt ösztöne azokat alaposan tudni. Gyűjtő, compiláló talentum volt, nem író: arégi kéziratokat kiadni s evvel magának nevet, nem pedig a tudományirányában érdemet kívánt szerezni. Ezt mondja valamennyi elfogulatlan életírója. Adatait tehát ó.atosan lehet és kell elfogadni (Megolvasandó erről: Davidis Zwittingeri, Nob. Hung. Specimen Hungariae Litteratae ezimű könyve 322—330. ll.)
 Jovius, hasonlóképpen vigyázva használandó; eléggé mutatja ezt azon sok és lényeges vétség, melyeket Buda vára 1541-ki bevétele leírásában elkövetett s Werantz oly élesen utasított rendre (Kovachich Scriptor. Minor. II. köt. 114—140. ll.)

Somogyi Ambrus, történelmi műve az 1490-től 1605-ig terjedő korszakot foglalja magában. Írta 1604. negyven éves korában, tehát félszázaddal az általam tárgyalt korona feletti küzdelem után; maga megvallja, hogy saját tudásából csak 1571-en tul történeteket írta, az azelőttieket Zsámbóki és Joviustól vette. Azt hiszem, ezzel mindketten eleget mondottunk.

⁴⁾ Istvánffi, XVI. k. 183. l.
⁵⁾ Com. Natalis, IV. k. 82. l.

a mint Katona gyanítja¹⁾ a kolozsvári országgyűlésen ünnepélyesen megerősített. Az első előadásának veleje ez: „A királyné — írja Forgács — fiával együtt, György barát a német generálisokkal szabott időre Felvinczre mentek. „A koronát — mondta a királyné — és a királyi jelvényeket, akaratosok szerint, enkezeimből nektek, magyar főrendeknek adom át. Adja Isten, hogy jó órában legyen! Nekem, kit férjem kegyence és szolgálja álnoksággal győzött meg, vigasztalásomra van, hogy ámbár hosszas háborút viselni alkalman és eröm lenne, a ti javatokért és békétekért azokat — anynyi véres háborúokát — magam s gyermekeim szerencsésének hátrátételével kezeitekbe adhatom. Istent s embereket hívok bizonyosággal, hogy tőlem semmi rosznak és békétlenségnek oka nem származik — és ez nagy lelki vigasztalásomra van, — de Istenemre mondom, borzad a lelkem, mert előre látom, minő veszélyek és nyomorok várokoznak rátok. Téged hivlak segítségül legjobb, leghatalmasabb Isten, árvák gyámja, bűnösök büntetője! hogy a szövetség és fegyvernyugvás, a béke és emberi s isteni törvények megszegőit örök büntetéssel illesd. Bizom benned, hogy te, a ki az igazakat el nem hagyod, engem s gyermekemet meg fogsz tartani²⁾.” Bethlen azt írja: „A midőn a királyné Kolozsvárra az országgyűlésre elindult, Felvinczen, Székely Pálnak egy malom mellett levő köfialal kerített házában meghált, katonái részint Kolozsvár felé, részint az ország más pontjain a várakban voltak elhelyezve; Martinuzi tehát Castalddal, Nádasdival és Kendi Ferenczettel egyetértve, spanyol katonasággal házáat körül vették, s a koronát a királyné kezéből erőszakkal kiesikarván, a királyi biztosoknak adták át. Mely dolgot e században is — (A szövegből nem tűnik ki: vajjon Bethlen a maga, vagy Brutus és Szamosközi korát érti?) Felvincz lakói közül sokan emlegetnek³⁾. Ez adat hitelességünk oklevéli és helyfekvési viszonyok alapján bebizonyítását még ezután kell valakinek megtenni. Tinódi, a ki ezen év történetét 1553-ban tüzetesen s önállóan, éppen Kassán írta meg, a hol 1551—52-en a királyné is egyideig tartózkodott, így hagyta emlékezetben e dolgot:

„Az baráttal (a királyné) szömbbe úgy együtt beszéle,

Barát ez országból az Aszszont kibeszéllé;

Sietséggel Sehesbe felrakottalá,

Az Maroson által Felvinczre szállatá,

Ott Aszszon kezéből koronát kisugá —

Kit magyar uraknak Aszszon kezekbe adá.⁴⁾

Veit Goilel⁵⁾ pedig így említi ez eseményt: Más nap

(a Szászsebesben történt megállapodás után), hogy az éji szállásra megérkeztek, (Alig bihető, hogy Szászsebesről egy nap csak Fejérvárra mentek volna! Vagy tán a német író a földirati viszonyokra nem volt ügyelettél?) a szerződési okmány elkészítetett, mindenik félnek egy eredeti példány adatott, s a királyné maga kezeivel adta át Castaldonak a koronát és más jelvényeket s olasz nyelven (in wälscher Sprache¹⁾) így beszélt: „Mután isteni végzésből történik az, hogy nekem és fiamnak az országot és erősségeinket másnak kell átengednünk, és hogy ezen királyi ékes-ségeknak, melyeket nekünk urunk és atyánk hagyott, el kell vétetniök: mi azt neked Castaldo ezennel önként (?) átadjuk anynyival inkább, mivel azok egy keresztyén királynak, a mi kedves atyánknak adatnak kezébe²⁾.” Ez előadásban csak az a feltűnő, hogy az, az okmányok kiállítását és kieserését is az éji megszállás helyére teszi, (a mi Miller szerint Fejérvárt volt) s az átadást félig kényszerűnek, félig önkéntesnek állítja. Egyébiránt a helynevekben, mint idegen, könnyen tévedhetett; az önkéntes átadást pedig, mint Ferdinándhoz szító író, csupán íranta való rokonszenvből is állithatja. Istvánfi és Natalis bihetőleg a szerződésre vonatkozó előzményeket teszik Szászsebesre, Listi és Zsámbóki a megkésztült szerződés aláírását Fejérvárra, mert a két tény valóban ama két helyen történt — ezeket zavarják össze a tetteles átadással. Mert azt fel nem lehet tenni, hogy Izabella magától távol, a Martinuzi batalmában álló Fejérvárban tartotta volna az alkudozás ideje alatt a koronát és királyi jelvényeket, hanemha az aláírás és magán átadás tényét az idézett tanu-bizonyosságok ellenére, Listi állítása alapján, Fejérvárt történetnek elfogadjuk, a hová a királyné és királyi biztosok Szászsebesből mentek át. Megemlítem még Thuanus és Ortelius előadásait is, a kik szintén állítják, hogy külön volt a korona és jelvények magán és ünnepélyes átadása; az első szerint egy a várostól nyolcz romai mérföldre (VIII. ab urbe milliaribus) levő helyen egy zárdában,³⁾ a hova — Ortelius szerint — van ment a királyné, jobbán Martinuzi, bajlán Castaldo és sok urak⁴⁾. De hogy ez alatt Kolozsvárt értik, a hol ez időtájatt a királyné mulatott, vagy Fejérvárt, a mely székhelye volt: meghatározni nem lehet, mert Kolozsvártól a monostori apátság aligha van III-romai mérföldre, — ha pedig

di titkára, a Martinuzi haláláról naplót írt. Végén ez áll: Actum Hermannstadt, den 20-ten december Anno 1551. Brüsseli levéltár. Hatvani, Zsebk. 334—335. II. A Goilel előadása tehát szemtanui bizonyágtétel.

¹⁾ Wälsch, heisst nicht gerade Italiänisch, sondern hat Anfangs Lateinisch und in der Folge auch Französisch und Italiänisch, und endlich überhaupt den Deutschen Fremd bedeutet.

Adelungs Wörterbuch.

²⁾ Bucholtz, VI. k. 255.

³⁾ Thuanus, X. k. 174. l.

⁴⁾ Ortelius, 79. l.

¹⁾ Katona, Histor. Critic. XXII. köt. 41. l.

²⁾ Forgács, 16—17. ll.

³⁾ Bethlen, I. k. 490. l.

⁴⁾ Katona, Histor. Critic. XXII. k. 36—47. ll. a Batthyáni könyvtár kézírata után.

⁵⁾ Veit Goilel, Hatvani szerint (Goilel Vida) Castaldo ha-

a város alatt (urbs) a királyné székhelyét értik, akkor az ettől VIII. római mértföldre eső zárdának (Coenobium) valahol Fejérvár közelében, tán Szászsebesen kellett volna lenni. Miért is ez előadást elfogadhatónak nem látom. A magán átadást Forgács, Tinódi, Istvánffi, Sigler, Brutus, Ortelius, Thuanus, Schesaeus, Goilel Vida, Natalis, tehát tíz egykoru bizonyság állítása szerint, helyben hagyta az országgyűlés Kolozsvártt¹⁾ — minő körülmények befolyása következtében, hátrább ki lesz fejtve. Thuanus és Natalis egészen a Martinuzi politikája szellemében formulázva adják elé Izabella beszédét, a törököt hatalmasabbnak mint hűnek, Izabellát és fiát az ország megvédésére elégtelennek mondják, végre állítják, hogy a királyné fiának is a sors intézkedésén való megnyugvást ajánlotta. „Mint hogy sem neked — ez volt vizsgáló szava — sem nekem nem jutott az a szerenese, hogy törvényeknél fogva és nemzetjogiilag téged illető apai országod birtokába léphess, a sors mostohaságait, melyeket sem min erönken, sem emberi segély által jóvá nem tehattünk, hordozzuk nyugodt lélekkel, s szorongatott állapotunkban azt válaszszuk, a mi ha kevésbbé hasznos is, de neked és a keresztyénségnek inkább jóvára lesz“ Folytatólag szöve: „Imetehát Castaldo! e jelvényeket kezeidbe adom, hogy azokat minél hamarabb bátorságos úton Ferdinándnak küld meg. A te hited s a kinek nevében Erdélybe jöttél, annak hitele kívánja, hogy a szabott föltételek késedelem és csalárdság nélkül teljesíttessenek. — Átadván a jelvényeket, az országgyűlésre mentek...., 2)“ Gr. Natalis pedig ide vonatkozólag is nevezetes ismeretlen részleteket tartott fenn. „Ezután — érti a szászsebesi kiegyezkedést — a királyné Kolozsvárra ment, s ott a még egybegyűlve nem volt Ország-Rendeket megvárta, hogy őket megerősítse s Ferdinánd iránti hitletételre és a török elleni fegyver-fogásra bírja. A RR-k megérkezvén, részint meggyőződésből, részint félelem által rá bíratva, mind azt, a mi történt, helyben hagyták, megesküdték, hogy Ferdinándot királyokká fogadják el s hitőket megtartják. Azok között, kik az esküt letették, legelsőek voltak a szászok, azután a székelyek, de ezek oly feltétellel, hogy minden kiváltságai megerősíttessenek; 3) végre mivel az országot fenyegette a törökökkel való háboru, törvény által meg lön rendelve — (értendők a jul. 26 ki országgyűlési végzések) hogy mindenki készüljön a hadba, mihelyt arra jel adatik 4)“

Ezen adatok szerint kétségtelennek vélem azon tényt, hogy a korona először és magánlag Felvinczen jutott Castaldo és Martinuzi kezébe: katonai, tényleges erőszak útján — a mint Bethlen

határozottan, fontos támogató körülmények említésével s köztudomásra hivatkozólag, sőt Forgács és Tinódi is sejtetőleg állítják — vagy pedig félig kényszerülve, félig önkéntesen, a mint a német kronikairól, Natalis és többen vélik, — e kérdés elhatározhatására bővebb bizonyítékok napfényre jövését látom szükségesnek. Az ünnepélyes átadás, vagy is annak törvényesítése azonban — Listi és az ő véleményét követők állításával ellenkezőleg — kétségtelenül Kolozsvártt, és pedig nem a monostori templomban, mint a Székelyek kronikája¹⁾ tisztán, s Thuanus tapogatózólag²⁾ írják, hanem a piaczi nagy templomban lön végrehajtva. Ezt Bethlen³⁾ Istvánffi⁴⁾ és Tinódi⁵⁾ határozottan mondják: „az aláirt szerződésre isteni tisztelet után mindkét fél megesküdt, országgyűlésen és a nagy templomban (in aede majori).“ Hogy ez nem jelenthette a Monostoron levőt, elég annak romjai arányát és helyfekvését szemügyre venni. Ez előadást erősíti meg Tinódi is e szövegben:

„Kolozsvárba Aszszonynyal ök (a koronával menő biztosok) beszállának.

— — — — —
Az erdélyi urak gyűltek a templomba,

— — — — —
Semmi végzés lön a királyfi javába

— — — — —
Barát el-felvitte Aszszonyt Monostorba,
Minden birodalmát adá király markába“⁶⁾

Forgács, 7) Comes Natalis, történetei idézett helyén, ugy a következő században élt Miles⁸⁾, Grondzky⁹⁾ és Schmeitzel¹⁰⁾ nem jelölik ki az átadás országgyűlés általi törvényesítésének helyét, de mindanégyen bizonyítják annak Kolozsvártt történtét s az erkölesi kényszerítés tényét. Miles így ír e felől az idézett helyen: Wie Izabella nun gesehen, dass sie ganz verrathen, und so viel fremdes Volk ins Land überkommen, hat sich in die glatte Wort Castaldi, und ihres abgesagten Feindes Georgiis (Welchen sie für übriger Feindseligkeit fast nicht für ihren Augen konnte sehen, derowegen lieber aus ihrem Königreich, als mit ihm in einem Lande weiter zu leben beehrte) nun ergeben müssen, dero-

1) Kulcsár, sat. 14. l.

2) Thuanus, Histor. X. k. 174. l.

3) Bethlen, I. köt. 490. l.

4) Istvánffi, XVI. k. 183. l.

5) Tinódi, lásd alább Katonánál.

Bucholtz is azt állítja VII. köt. 255. ll. Bár ő nem rég írta művét, véleményét megemlítem, mivel ő a bécsi es. kir. udvari levéltárból vette adatainak nevezetes részét.

6) Katona, XXII. k. 36—38. ll.

7) Commentar. 17. l.

8) Würgengel sat. 44. l.

9) Samuelis Grondzky de Grondi, Nobilis Poloni Epitome praecipuar. Rer. ab infelicí clade Mohacsiana seu ab Anno 1526 usque A. 1663 in Ung. et Transsil. gestar. Gr. Kemény, Collectio Minor. MSS. Historior. 4-dr. I. köt. 31—32. l.

10) Sciagraphia, seu Collegium Historicum Transilvaniae gr. Kemény, Coll. Minor. MSS. Histor. VII. köt. 304. l.

1) Thuanus, X. k. 173—174. ll.

Ortelius, I. Rész 79. l. s a többi is az illető helyeken, — mindeniket idézni fölöslegesnek látom.

2) Thuanus, X. k. 173. l.

3) Nem ismerek e korból semmi ily oklevelet.

4) Comes Natalis, IV. k. 82. l.

wegen hat sie einen Landtag nach Klausenburg berufen, als da sich beurlaubte.“ Grondzky pedig így ír: „Regina.... Claudiopoli.... Conditiones, ad quas subscribendas adacta est, sacramento confirmat.“ Az eddigelő felhozott adatok és ténysorozat után — úgy vélem — fölösleges újból idéznem Tinódi, Bethlen és mások ide vonatkozó bizonyágtételeit.

Az erkölcsi nyomás e folytonossága mellett, e tárgyiránti öszszes nyomozásaimban három adatot találtam három különböző időből arra, hogy e sokat hányódott, sorstól és emberektől egyiránt üldözött királyi hölgy hajlandó lett volna a maga és fia jogát önként átruházni. Az első volt Budavára ostromlásakor 1540—41-ben, — tehát ostromállapot körülmények között, s atyja békeköveinek Martinuzi és Petrovics által a budai várból kiutasítása következtében ¹⁾. A második 1542-en midőn a július 26-án költ szerződést aláírta, de a melyet később sem ő, sem György barát nem kívánt teljesíteni ²⁾. Harmadik volt 1543 végén midőn Ferdinánd Bornemisza Pált Erdélybe küldötte, hogy személyesen győződjék meg mind Martinuzi, mind a királyné indulatjáról. Izabella nyilvánosan azt válaszolta 1544. jan. 21 én, hogy ő ily fontos dologban tanácsosai nélkül nem tud határozni. Estve azonban külön levén, magához hívatta őt, s lengyel titkára jelenlétében kijelentette, hogy szándékát soha meg nem változtatta, — tanácsosai: György, Petrovics és mások nem engedték, hogy Serédivel kimenjen! Neki — úgy mond azok tetszése szerint kell élni ez országban, a legnagyobb szükség és nélkülözés között — éppen oly fogoly itt, mint volt Budán. Kéri tehát a királyt, jó kíséret alatt vitesse ki fiával együtt az országból, mielőtt valami zavar lesz a török császár megérkezése miatt. Követői — obajtaná — legyenek: Báthori Endre, Drágfi Gáspár, velők lehet Serédi is. ³⁾ E szándék kivitelét meggátolta Martinuzi ármánykodása, gyámolítva a királyné, rákövetkezett megbánása, valamint a törökkel kötött öt éves béke által ⁴⁾. Azonban látni való, hogy a szabad akarat önkéntessége itt sem volt meg, s ez elhatározása is a szükség és elkeseredettséggel erkölcsi nyomása alatt született. Végre a készség hajlamát látják az 1551-ki szerződésben Thuanus, Natalis, Goilel Vida. De hogy ezt a Martinuzi és Castaldótól Izabella irányában használt eszközök tudása mellett állítani nem lehet, úgy vélem, nincs szükség bizonyítni. Ezek szerint Izabellának és fiának Erdélytől és a koronától erőszakkal megfosztatása s Ferdinándnak a különben tán jogszerű birtokhoz jogtalan uton jutása — da-

ezára az országgyűlés fegyvereshatalom befolyása alatti belecgezésének — constatirozott történelmi ténynek mondható.

A szerződés pontjának megállapítása, kik által és hol módosítása körülményeit, úgy az átadás napjának és ünnepélyeinek részleteit dologkimerítően és egybefüggőleg egyik krónikairónk sem írván le, s egyébként is lényegét és formaságokat illetőleg előadásukban nevezetes hiányok és eltérések levén: a kuffók bármily gondos öszszesvetése után is nehéz annak így vagy úgy történetét kritikai hitelességgel megállapítani. Pray és Katona, Engel és Fessler, s legújabbán Kövéri tették ezt, de inkább magok és mások okokodása minsem elégséges adatok nyomán: következőleg mindenk előadásában még sok a kipótolni sőt megigazítani való. Feljebb már említettem Fessler előadását, a ki jul. 18 kára teszi azon országgyűlést, a melyen — Engel előadása szerint — a RR. a már megállapított föltételeket oda módosították: „hogy Sagun, Neuburg és Pribus helyett Oppelnt adják a királynak, hogy Johannát jegyezzék el Jánosnak, s ha finaradéka lesz, az örökölje, ha nem lesz, szálljon vissza a koronára, — az özvegy pedig kapjon illő tartást, s e felett december 24-ig 1551. nászajándékát kapja meg, addig pedig maradjon Kasán, s kapjon hónapoként 2000 aranyot; ha pedig ez alatt a törökök Erdélyt elfoglalnák, a királyné és fia ez esetben is elégtessenek ki“ ¹⁾. Bár ha e ténysorozatot eddig közlött egykoru kútfőinkben sehol nem láttam, sőt Tinódi éppen azt állítja a kolozsvári országgyűlésről, hogy azon semmi végzés nem lön a királyfi javára, ²⁾ s bár Engel maga sem nevezte meg kútfőjét: mindazáltal előadását alaposnak kell hinnem azért, mivel az a jul. 19. Fejérvártt aláírt s Müller által közlött oklevéllel csaknem egészben egyezik. Hogy törvénygyűjteményeinkben a módosításoknak nyoma nincs, oka lehet, hogy az illető országgyűlési végzés után valamely hazai rendezetlen, talán a bécsi udvari titkos levéltárban lappang, vagy az idő megemésztette, végre pedig talán éppen Martinuzinak és a négy évvel később 1556. Ferdinánd uralmát Erdélyben megtörő RR-nek érdekében állott annak elfeledtetése. Különbben is gyanum van az iránt, hogy Martinuzi azt, a mi az ő kormánypolitikájával nem egyezett, vagy a mi az Izabella által az ő akaratja ellenére tartott országgyűlésen hozatott, beczikkelyezetteti ritkán vagy csak módosítva engedte meg. Anynyi bizonyos, hogy e módosítás — ha Engel állítása áll — vagy a kolozsvári, vagy — Ostermayer szerint — a szászsebesi országgyűlésen történt ³⁾. Országos volt-e ez vagy a királynéval tartó főrendeké, vagy csak fejedelmi titkos tanácsgyűlésé? meghatározva sehol nincs. E kérdés kitisztázására nézve is az ország-

¹⁾ Podhradezky József, Eredeti két magyar krónika sat. Pest, 1838. 34—40. l.

²⁾ Bucholtz, V. k. 172—175. ll.

³⁾ Bucholtz, V. köt. 206—207. l.

⁴⁾ Bucholtz, VII. k. 240. l.

¹⁾ Engel, Geschichte des Ungarischen Reichs IV. k. 113. l.

²⁾ Katona, XXII. 36—38. ll.

³⁾ Gr. Kemény, Deutsche Fundgruben I. köt. 45. l.

gyűlési eredeti t. ezikkék — ha ugyan léteznek — előkerülésére kell várakoznunk. Vajha Fessler és Engel is forrásaik megnevezésével közlöték volna e nevezetes részleteket, hogy ne kellene ily homályban tapogatódnunk! Ugylátszik, gr. Kemény József is vagy nem ismerte a Miller közleményét, vagy annak teljes hitelessége iránt kételkedett, különben nem ígattta volna 1551-re szóó Adversariába e kérdést: „Van-e arról Publicum Instrumentum, hogy Izabella Erdélyt Ferdinándnak átadta, hogy vele pacificált? Nem tudatik. Vesp őszsze az 1552-ik évi pozsoni törvényezikkel ¹⁾.”

En ez értekezésben fellebbent, de a legjobb szándék és igyekezet után is eléggé ki nem tisztázhatott egyéb kérdéseknek tovább fejtését és tisztázását ez uttal függőben hagyván, s avatottabbak felvilágosító figyelmzettetésére tanulni kész szívvvel várakozván: megkísértem egybe állítani magát a korona-átadás tényét. A mint Fessler írja, Margit nap utáni szombatira — szerinte jul. 18-kára ²⁾ — volt egybehiva Izabella és Martinuzi által azon országgyűlés, melynek teendője volt, hogy a köztök és Ferdinánd biztosai közt kötött szerződést az ország is helyben hagyja s törvényesítse. Az ország RR. magyarok, székelyek és szászok immár feles számmal Kolozsvárt voltak, de a városba és környékére voltak elhelyeztetve Castaldo sergei is. A RR. gyűlésében a szerződés felolvastatván, a királyné Ba'assa Menyhárdt, Kendi Antal, Kis Ambrus és Csáki Mihály kedvelt híveinek és tanácsadóinak bántatlanságára nézve újból teljes biztosítást kötött ki s Castalddal és Nádasdival erre nézve szavukat adatván: szép szók, ígéretek és vesztegetés által bírták arra a RR-ket, hogy a kötött szerződéseket helyben hagyják, Tinódi így írja le ez eseményt:

„Az erdélyi urak gyűltek a templomba — Orgonák zugának nagy visszavonásba, Semmi végzés sem lön a királyfi javába: Sok pénz, sok ajándék őket elhajtotta, Barát szép szavával mind mellé kapcsolta ³⁾.”

Az erre következett vasárnapra tüzetett ki a szerződésnek eskü általi megerősítése, főbb pontjainak végrehajtása s jelesen a korona, várak és ország kormányának Ferdinánd részére átadása. A tény nagyszemélyisége a piaci nagy templomot téve annak története helyévé. Ünnepi díszben ragyogott Zsigmond király tisztas egy-

háza belseje. Az ország KK. és RR-ei ide voltak felgyűlve. Az orgona szakgatva szólott. ¹⁾ A királyné és Ferdinánd biztosai megjelentek: a fő oltártól jobbra Izabella, a szép özvegy s 11 éves szőke fűrtü fia, a kis János Zsigmond, közel hozzájuk Martinuzi, a gyám kormányzó és a királyné tanácsosai; balfelől Castaldo, Ferdinánd fő biztos és fő hadvezére, mellette Nádasdy Tamás, Magyarország kedvelt országbirája; Báthori Endre és Lozsoncei István, a három első, királyi biztos, s valaményien a magyarországi tiszai hadsereg parancsnokai; továbbá ott voltak egyfelől az ország RR. másfelől a két gróf Arco, Aldana Bernáld, Oppersdorff, Zierotin, szóval: a német tábornokok és vezérek, s nagyszámu kíváncsi közönség. Isteni tisztelet után oltár elébe lépén egyfelől a királyné és fia Martinuzival, másfelől Castaldo, Nádasdi és Báthori, mindkét fél esküt tön le a kötött szerződés megtartására, az elsőök önmaguk, az utolsók Ferdinánd király nevében, annak kieszközlését is esküvel ígérén, hogy Johanna nevű legkisebb leányát a felnövendett János Zsigmondnak nőül adja, minek bizonyosságára Castaldo a kis fiúnak a RR. előtt jobb kezét adta, őt megölelte s atyailag megcsókolta; mire a sokaság öröme oly hangosan nyilvánult, hogy annak hangjai az ország nevében köszönetet nyilvánító hivatalos beszédek alatt is hallhatók voltak ²⁾. Istváffi is említi a sokaság örömujjongását, sőt azt adja hozzá, hogy a közé dobzó és trombita-harsogás is vegyült ³⁾. Ellenkezőt írnak azonban Tinódi, Forgács, Bethlen, Grondzky; jelesen az első azt állítja, hogy ez öröm csak a Martinuzi öröme volt:

— — — „Király kis leányát neki (Zsigmondnak) kötelezték — — —

Baptista, Nádasdi leányért eskünek — — — —
Rajta a Frater György lön ott nagy vigságba,

Hogy király leányát törvényházasságba kötelezte volna királyfi hasznára ⁴⁾. Azóban ha megállhat is, hogy az ország RR-einek egy része osztakozott az örömben, az csak hamar egy bura söt sírásra változott. Midőn ugyan is az eskünek vége lön: a korona, királyi páleza, arany alma, melyről egy arany kereszt függött le, a királyi palást, saru, stola, öv, egy tört és egy aranyba foglalt más kristály, egy arany láncz, drága kövekkel ékes mellény, s egy aranynyal és gyönggyel átszött szövötdarab — szóval a koronázáshoz tartozó minden készültek ⁵⁾ egy

¹⁾ Gr. Kemény, Adversaria Historica I. köt. ad Annum 1551. lap-szám nélkül. Kézirat.

²⁾ Torma Károly, szorgalmas régiségbuvárunk, a kinek én ez értekezésben előforduló chronologiai nap-kiszámításokat köszönöm, s köszönetemet ezennel nyilván kifejezem, Margit nap utáni vasárnapot 1551-ben jul. 26-kára teszi. Ha ez áll, akkor Fessler tévedésben volt, midőn Margit nap utáni szombatot, jul. 18-kára teszi, de egyszerűsind az én gyanúsításom hitelesbb lesz, hogy t. i. az oklevél aláírása Fejérvártt, jul. 19-én, de az ország átadása csak 26-án ment véghez.

³⁾ Katona, sat. XXII. köt. 38. l.
Schesaeus verses krónikája 76—79. ll.

¹⁾ Lásd Tinódi iménti leírását: Orgonák zugának nagy visszavonásban.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 276—277. ll.
Martinuzi aug. 7-ki levele Ferdinándhoz.

³⁾ Istváffi, XVI. könyv. 183. l.

⁴⁾ Katona, XXII. köt. 38. ll.

⁵⁾ Pray, Annales Reg. Hungar. V. k. 456. l. Kollár kézirataiból.

Thuanus, X. könyv. 174. l.

Comes Natalis, IV. k. 82. l.

az oltár mellé vitt kemény készületű ládából (Az olvasó emlékezni fog, hogy a ládát Perényi készítette, midőn azokat Visegrád várából elvitte) kivitetvén, a főoltárra feléitetett, a királyné először fiához fájdalmas zokogás között bús érzései miatt el-elfojtódva így szólott: „Ne neheztelj rám fiam, hogy e jelvényeket, melyekkel megkoronáztatva egykor ez országot általad kormányoztatni reméltem, átadom Ferdinándnak, a legjobb királynak, a ki maga is nem kevés reményt hagyott fenn az iránt, hogy azokat számodra megőrizvén, egykor ismét visszaadandja.“ Ezután nagy számban körül álló Ország-RR-ilek így szólott: „Imé m.-országi férfiak — Nádasdihoz és Báthorihoz fordulva — a ti jelenlétetekben átadom a koronát és királyi páleczát, Magyarország királyi jelvényeit, Ferdinándnak küldés végett. Isten adja, hogy az átadás nektek, az országnak és az egész keresztységnek javára és boldogságára legyen. De az én lelkem azt sejti — svajha csalódnék jóslatában! — hogy ti azokkal a ti nemzetetek és véretek-ből valót soha többé meg nem koronáztok. Jól tudom, hogy ez az én magam és fiam kárára van, de nekem tennem kell azt, a mit mások akarnak; mindazáltal nagy a reménységem arra nézve, hogy ide hátrább fiamra is jobb sors várakozik, s bár most lakhelyét változtatva máshová kell költöznie — mint a haza reményére növekedett — ha Isten úgy akarja, s ti is igyekeznél fogtok, régi állását s fényét visszanyerendi.“¹⁾ És erre oly jelenet következett, a mit leírni nem lehet: a királynéval és fiával az egész gyülekezet könyekre fakadt, a harezok edzett fiai sem tartóztathatták meg magukat a könyezéstől. Festőileg írja le ezt Tinódi naiv verselő modorában:

„Csoda nagy siralma lön királyné Aszszonnak,
Lefüggesztett feje az király fiának,
Sok könyhuliatása minden udvarának —
Sirás, nagy sohajtás lön az Erdélyor-
szágnak“²⁾.

Ezután a királyné alattvalóit a hozzá való hűségi eskü alól fölmentette³⁾ az uralkodást Ferdinándnak átadta, kinek biztosa az ország RR-eit azonnal a Ferdinánd hűségére eskette: legelőbb Martinuzi esküvén meg, kit követtek a szászok, ezeket —

leginkább az Ödönfi László indítására — a széke-lyek, és végre a ráczok¹⁾. Irt Izabella Déva, Soly-mos, Lippa, Becse, Beeskerek s több várai és vá-rosai parancsnokainak is, meghagyván, hogy a gond-viselésükre bizott helyeket Ferdinándnak adják át; Petrovicsnak pedig nem csak ő, de a Ferdinánd biztosa is irtak s személyesen küldék hozzá Te-mesvárra Lozsonczi Istvánt, azon kérelemmel, hogy a köztek és Izabella között kötött szerződést ismerje el, Temesvárt és mellék tartományait — Lu-gost, Káránsebest, Lippát adja át, s érettek ese-rébe fogadja el Munkács várát, mit az 1551-en jul. 20-án Tövisen költ s alább látható hiteles író-mány szerint²⁾ főként azon okból fogadott el, hogy a királynét és fiát, mint szemének világát el-leneik földözése s netalán gonosz szándoka ellen meg-védhesse, s őket számkivetésükbe elkísérhesse. Azon-ban a szultánt mindezekről körülményesen értesít-te, s az ő parancsnoksága alatt levő váraknak a németek kezébe adását azzal indokolta, hogy hatalmukban levén a királyné és fia, tartott tőle, hogy vonakodása által életüket kockáztatja. Míg a Petrovicshoz ment küldöttség eredményéről hír jött, Martinuzi Izabellát betegeskedő fiával együtt a kolozs-monostori Apátságba vitte fel, s ott min-den kényelemben részesítette, — egyedül a királyné személyében látván Castaldo kezeséget arra néz-ve, hogy Petrovics engedni fog. Ez alatt Ferdinánd-tól is levél érkezett Izabellához, melyben: „megkö-szönte, hogy a koronát és az ország kormányát neki átadta, s hogy megígérte, hogy Petrovicsot is hasonlóra birni igyekezik. Ő is igéri, hogy mi-helyt Erdélyt és Temesvárt kezeibe kapta, s az erdélyiek neki hitet tettek

¹⁾ Thuanus, X k. 174. l.

²⁾ Érdekesnek látom ez okmányt Szirmay: „Szathmár vármegye ismertetése“ című könyvéből, az író sajtósá-gos fordítása szerint szóról szóra közöl: „Mi keresz-telő János Castald, cassanai Márkéz, legfényesebb feje-delemnek s unak Maximiliánnak, eschországi királynak hadi helytartója s fővezére, Nádasdi Tamás, Fogaras földnek szabad ura, Vasvármegyének főispánja, ország főbirája, Báthori András Szathmár és Zabolcs vármegyék főispánja, kir. főtárnokmester, főkapitányai és biztosa a Római, Magyar-, Cseh-, Dalmát- és Horváthországi felség-nek, — valjuk ezen levelünkben, hogy mivel tekintetes és nagyságos Petrovich Péter ur temesi gróf és Magyar-ország alsó részeinek főkapitánya anyanyiszor ellent ál-lott és magát sokféleképpen forgatta a legfényesebb ki-rálynénak és az ő fiának alkujában, hogy azoknak dolgaiban és végzésében nehézségeket eszentul ne találjon, azon legfényesebb aszszony-nak keresztényi reá állásával eltökéltettük, hogy említett grófnak ellenkezése semmi gátlást nem tehetvén, mind azok, a miket azon legfényesebb aszszony-nak a Hitrésze (Dös) és az oppuliai Herczegség eránt, mely az ő fiának által adatik, elvégeztünk, eszentul megtartassanak s megmásolhatatlanok le-gyenek. Melynek bizonyosságára altuk pecsétünkkel s kezünk aláírásával megerősített levelünket. Költ Theow-wis mezővárosban 20-ik juliusban 1551. esztendőben.“ (Szathmár vármegye fekvése, történetei és pölgári esme-rete Irta és kiadta Szirmai Antal sat. I. rész Budán, 1809. 101—102. ll.)

Bethlen, I. köt. 491. l.
Bucholtz, V. k. 255. l.
Förgács.
Tinódi. sat.

¹⁾ Istvánfi, XVI. könyv. 184. l.

Bethlen, I. köt. 491—492. ll.

²⁾ Katona, XXII. k. 38. l.

³⁾ Pray, Epist. Procer. II. köt. 276. l.

Kulcsár István: Székelyek krónikája, jelesen az 1551-re tett följegyzése 14. l.

le, nem csak az őt illető föltételeket teljesíti, hanem atyái indulata bővebb bizonyosságul kisebb leányát Johannát az ifjú János Zsigmondnak nevére fogja adni¹⁾. Gróf Natalis így hagyta ezt emlékezetben: „Ferdinánd saját biztosainak minden tétét helyben hagyta, a mint azt neki Castaldo felterjesztette; arra is szabadságot adott, hogy procuratio úján János és Johanna között a házasságot hajtsák végre a mely rokonulás mindenek nagy öröme meg is történt²⁾. Nem sokára hire jött, hogy Petrovics Temesvárt Lozsonezicnak átadta.... Castaldonak nem volt több oka a királyné elmenetelét késleltetni; ezélja egészen el volt érve. Csak az országgyűlésnek kellett még az adóról és közjövödelemről intézkedni, a mi meg is történt azon jul. 26-án költ törvényezikkek által, melyeket fennebb már érintettem. Sőt a politika és országbéké érdekei már most a királyné elutazását tették szükségessé. Martinuzi ezis anynyira tudta siettetni, hogy aug. 7 ról tudósította Ferdinándot, hogy a királyné e hónap 16 ig bizonyosan el fog távozni. Mely napon lön az elutazás? ismert hazai krónikákban nincs följegyezve; Ortelius szerint kevés híveinek kíséretében, Balassa és Patócsi 400 lovasból álló sereg fedezete alatt september 9-én³⁾ indult ki Kolozsvárról: vele volt Martinuzi és Csáki; Castaldo is elkísérte két mérföldig, Martinuzi Zilahig, a hol megölelvén és megcsókolván, könyvek között vált el tőlük; a többi egész Kassáig ment vele, de ott csak az öreg Petrovics, és a királyné titoknoka, Csáki maradt vele, a többi vissza jött. Castaldo, Nádasdi és a tárnok Báthori, a koronát és jelvényeket Ruszkai Dobó Domokos, Eesedi Báthori Endre és Bedeghi Nyári Lőrincztől Tokajba küldötték, hol azokat Dobó Domokos 1552-elejéig magánál őrizte. Ekkor Ferdinánd Sforcia Pallavicini határgrófot s haditanácsost és Serédi György kassai kapitányt küldötte azok után, kik Pozsonba — egyenesen Ferdinándhoz vitték s kezébe adták át, a mint azt martius 25-ről költ megnyugtató írása bizonyítja⁴⁾.

Ez lön a királyné, fia és a korona sorsa. Ha a magyar királyság közjogával szemben nem igazolható az, hogy a közország koronáját annak egy részének ura nem törvényenél fogva tartsa kezén: szintoly közjogellenes s Izabellával és János Zsigmondal mint elismert souverain fejedelemmel szemben államjogsértés: e visszaszerzést a tulajdonos nemzet kikérdezése nélkül, törvény rendeletén kívül fegyvererővel hajtani végre..... Martinuzi — a mint Beth-

len, Istvánffi, Tinódi, Thuanus, Ortelius és Comes Natalis írja — Erdély kormányán maradt tovább is vajdai czímmel, s Thuanus szerint 15,000 arany, Natalis és Ortelius szerint ugyan anynyi arany forint (Pferd, nummus) fizetéssel, melyet neki, — a mint Ortelius állítja — még I. János király nyugdíj gyanánt biztosított volt¹⁾; ő maradt Erdély kincstárnoka 4000 arany — vagy Comes Natalis szerint — ugyananynyi forint fizetéssel s a thordai sóbányák hasznóbérével²⁾; továbbá III. Julius pápa october 12-én 1551-en egy rendkívüli bibornoki tanácsban esztergomi érsekké nevezte, mely hivat. l-hoz 50,000 for. évi jövedelem van kötve, mit Ortelius 150,000 aranyra tesz³⁾, e felett bibornokká nevezte, s nagyobb kitüntetés kedvéért elengedte neki a veres fővegért Rómába menést, s úgy intézkedett, hogy az számára elküldessék, sőt megengedte, hogy saját papi rendje fejér öltönye helyett bársony szinü talárt viseljen⁴⁾. Így lön egy sötétben hosszú ide folytán előkészített politikai bűn egyszerűre a legfényesebben megjutalmaztatva! Martinuzi vajdai helytartó és kincstárnok maradt, érsekséget és bibornokságot, roppant kincset és befolyást s világhírű nevet nyert — egy királyi nemzetség megsemmisítésének, egy ország függetlenségének árán! Ferdinánd 1552-ben Pozsonban országgyűlést tartott, melyre Martinuzi is egy, hozzá 1551-en dec. 12-én intézett királyi meghívó levélben mint bibornok, váradi püspök, vajdai helyettes, az erdélyi részekben kincstartó és székelyek ispánja volt meghiva,⁵⁾ valamint ugyan azon jelen voltak a magyar megyék részéről Kendi Ferencz, a székelyektől Kemény János, a szászok részéről Birkner Endre székbiró. A mártius 26-án költ I. törvény cikkben megelégedve terjesztette a király a RR ek elé: „mily sok költséggel s mekkora erőfeszítéssel igyekezett Magyarországot megmenteni, s hogy végre Erdélyt⁶⁾ Isten kegyelméből az ország többi részeivel kezébe vette és az egész országot egyesítette; mire (1. §.) az ország KK. és RR. elismerték a felség irántok való kegyes és atyai indulatját s érette a legnagyobb hálát adták; egyzsersmind pedig ígérték, hogy (2. §.) ezen hozzájuk — híveihez való sok és nagy jótéteményeiért a Mindenható Istenhez, a királyi felség és fejedelmi magzatai boldogságáért és bántatlanságáért szüntelen könyörögni fognak (3. §.), végre magukat, ele-

1) Bethlen I. köt. 494—495. ll.

Thuanus, X. k. 174. l.

2) Comes Natalis, IV. k. 83. l.

3) Ortelius, sat. 80. l. Azenban ez hihetőleg augustus helyett áll; mivel fennebb már láttuk, hogy a királyné augustus első napjaiban egészen készen s csaknem indulófélben volt.

4) Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 456. l.

Kováchich, Supplem. ad Vestig. Comitior. III. köt. 214—215. ll.

1) Ortelius, sat. 78. l.

2) Thuanus, Histor. X. k. 174. l.

3) Ortelius, 79. l.

4) Thuanus, X. k. 174. l.

Fessler, VI. k. 726—727. ll.

Ciaconius „Vitae Pontificum“ című műve III. köt. 761. l. után.

5) Kováchich, Vestig. Comitior. 684—685. ll.

6) Csudálatos, hogy a korona kezébe jutását Ferdinánd nem cikkelyeztette, holott azt — a mint látók — éppen e törvény szentesítése előtti napon kapta meg küldötteilől.

töket és javaikat ő felsége s utódai szolgálatára kész szívvvel és örök időkre felajánlták.“

Azonban a népek sorsát a Gondviselés intézi. Martinuzit a szerződés aláírása után négy hónap múlva dec. 17. 1551. alvinczi kastélyában — éppen Ferdinánd újjmutatására ¹⁾ orgyilkos halállal kivégezték, ²⁾ s nem egészen öt év múlva — 1556 — Petrovics következetes hűsége s politikai

eszélye a nemzet akaratával egyesülve Ferdinánd helytartóit a fegyverjogon s áruházzal megszerzett Erdélyből kiszorította, s a kis ország első alkotmányos fejedelmévé szüntegy fegyverjogon és török segítséggel, de a nemzetek szabad választása hozzájárultával Magyarország özvegy királynéja Izabella és kiskorú fia, János Zsigmond, magyarországi választott király lett.

¹⁾ Pray, Annal. V. 450. l.
Istvánffi, XVII. k. 194. l.
Bucholtz, Urkund. 589.

²⁾ Goilel naplója szerint Martinuzi halt testét 70 napi szabad légen kün hagyás után febr. 25. 1552. agyul. tejevári Szent-Mihály nevet viselő egyházban temették el; sirkő-

vére e volt írva: Omnibus moriendum est. Ama napló külső borítéklapján ez olvasható:

Confossus jacet hic Monachus, qui prodidit orbem,
Pupillum et Viduam, seque Deumque et Patriam.
Brüsseli levéltár.

(Hatvani, Történ. Zsebkönyv 439—441. ll.)